

Tadqiqot **uz**

ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР МАВЗУСИДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

2020

- » Хуқуқий тадқиқотлар
- » Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
- » Тарих саҳифаларидағи изланишлар
- » Социология ва политологиянинг жамиятимида тутган ўрни
- » Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
- » Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
- » Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар
- » Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши
- » Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
- » Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
- » Физика-математика фанлари ютуқлари
- » Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
- » Кимё фанлари ютуқлари
- » Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
- » Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
- » Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

conferences.uz

No15
30 апрель

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 15-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ
2-ҚИСМ**

**МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
15-МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ДИСТАНЦИОННОЙ ОНЛАЙН
КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ "НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ"
ЧАСТЬ-2**

**MATERIALS OF THE REPUBLICAN 15-MULTIDISCIPLINARY
ONLINE DISTANCE CONFERENCE ON "SCIENTIFIC AND
PRACTICAL RESEARCH IN UZBEKISTAN"
PART-2**

ТОШКЕНТ-2020

**УЎК 323(575.1)(063)
КБК 66.3(5Ў)я43
Й-18**

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" [Тошкент; 2020]

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" мавзусидаги республика 15-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 30 апрел 2020 йил. - Тошкент: Tadqiqot, 2020. - 279 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн конференция 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётта жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга багишланган.

Ушбу Республика илмий конференцияси таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илгор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳтил қилинган конференцияси.

Маъсул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1.Хукуқий тадқиқотлар йўналиши

Юсувалиева Рахима Профессор в.б.,ю.ф.н. (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2.Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Норматова Дилдора Эсоналиевна, доцент (Фаргона давлат университети)

3.Тарих саҳифаларидағи изланишлар

Чарiev Турсун Хуваевич Доцент (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

4.Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманганд мухандислик-қурилиш институти)

5.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни

Воҳидова Мехри Хасanova, Phd (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

6.Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш худудий маркази)

7.Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар

Абдумажитова Дилдора Раҳматуллаевна, PhD (Тошкент Молия институти)

8.Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши

Тоштемиров Отабек Абидович (Фаргона политехника институти)

9.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобохонов Олтибой Раҳмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

10.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Нормирзаев Абдуқаюм Раҳимбердиевич, доцент (Наманганд мухандислик-қурилиш институти)

11.Физика-математика фанлари ютуқлари

Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич, доцент (Наманганд мухандислик-технология институти)

12.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Маматова Нодира Мухтаровна Т.Ф.д., доцент (Тошкент давлат стоматология институти)

13.Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

14.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

15.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Сувонов Боймурод Ўралович, доцент

(Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

16.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Қаҳҳоров Ўқтам Абдурахимович Phd доцент (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

17.Давлат бошқаруви

Тошбоева Барнохон Одилжоновна (Андижон давлат университети)

18.Фармацевтика

Абдуназаров Ахлиддин - PhD, (Наманган давлат университети)

19.Ветеринария

Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

20.География

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

21.Мусиқа ва ҳаёт

Султанова Зухра - (Наманган давлат университети)

22.Жисмоний тарбия ва спорт

Мадаминов Баходир - п.ф.н, (Наманган давлат университети)

23.Тасвирий санъат ва дизайн

Жаббаров Ботиршер - доцент, (Наманган давлат университети)

24.Адабиёт

Сулаймонов Мўминжон- ф.ф.н, доцент, Наманган давлат университети

25.Журналистика

Каримова Фаридахон - ф.ф.н, доцент, Наманган давлат университети

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг хаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъудлар.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

Page Maker\Верстка\Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций научных журналов. [tadqiqot.uz](http://www.tadqiqot.uz)

ООО Tadqiqot, город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of [tadqiqot.uz](http://www.tadqiqot.uz)

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,

Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

ТАРИХ САҲИФАЛАРИДАГИ ИЗЛANIШЛАР

1. Abdullayeva Marg'uba, Исмонова Моҳидилхон	
RUS TILI TARIXIGA QISQACHA EKSKURSIYA.....	12
2. Ермуродов Бекзод Ҳасанбой ўғли, Усмонова Ҳурматой Олимжоновна	
ЎЗБЕКИСТОНДА ИЖТИМОЙ ТАЪМИНОТ СОҲАСИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР.....	13
3. Matjanova Baxtigul Saparbay qizi,	
HISTORY OF ENGLISH LITERATURE.....	15
4. A.X.Nigmatov	
TARIXIY MANBALARDA ILK SULTON MAHMUD G'AZNAVIY SIYMOSINING AKS ETTIRILISHI.....	16
5.Tadjibayev Nozim, Mahmudov Qahramon	
DUKCHI ESHON QO'ZG'ALONI.....	19
6. Usmonova Mathuba Nosirovna,	
"TEMUR TUZUKLARI"-AMIR TEMUR DAVRIDAGI HARBIY SAN'AT TARIXI BO'YICHA MUHIM MANBA.....	22
7.Xudaybergenova Marhabo Baxodir qizi	
TARIXIMIZ VA MILLIY QADRIYATLARIMIZNI DUNYOGA TANITISH BORASIDAGI INNOVATSION G'OYALAR.....	24
8.Алоҳунов Алишер Аҳмаджонович	
ФАРФОНА АҲОЛИСИ ҚАДИМГИ ДИНИЙ ТУШУНЧАЛАРИНИНГ АЙРИМ ЎЗИГА ХОС ЭЛЕМЕНТЛАРИ.....	25
9.Исақова Мухайё Абдувоҳидовна	
ТАРИХ ВА ХУҚУҚ ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА ИНТЕРФАОЛ МЕТОДЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ САМАРАЛИ ЙЎЛЛАРИ.....	27
10.Исматуллаева Барно	
МОЗИЙГА НАЗАР.....	29
11.Исомитдинова Шахлоҳон Жамолиддинова	
ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИДА МАЬНАВИЯТ ВА МАЪРИФАТНИНГ РИВОЖЛАНИШИ.....	30
12.Ҳамаев Нодирбек	
ИСТИҚЛОЛЧИЛИК ҲАРАКАТИ ТАРИХИННИНГ МАТБУОТДА ЁРИТИЛИШИ ВА УНИНГ ЎРГАНИЛИШИ.....	31
13.Равшанов Шерзод Раҳматович	
ФАРФОНА ВОДИЙСИ МАДРАСАЛАРИ ТАРИХИДАН (XIX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ-XX АСР БОШЛАРИ).....	34
14.Саттаров Акрам Мадаминович	
ИККИНЧИ ЖАХОН УРУШИДАН СҮНГ ЎЗБЕКИСТОНДА ЯНГИ ЎЗЛАШТИРИЛГАН ЕРЛАРГА АҲОЛИНИ КЎЧИРИЛИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МАСАЛАЛАРИ.....	36
15. Nuraliyeva Parvina, Davronova Gulhayo,Agzamova Dinoraxon	
INSON HUQUQLARI TUSHUNCHASINING RIVOJIDA QADIMGI SHARQ MANBALARINING O'RNI.....	38
16. Тошбулатов Бекзод Шуҳратович	
ТИББИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ТАРИХИГА НАЗАР.....	40
17. Тоштемирова Нигора Дишподовна	
СОҒЛИҚНИ САҚЛАШ ТИЗИМИДА АЁЛЛАР САЛОМАТЛИГИ.....	42
18. Аҳмедов Бекзод Абдираҳмонович	
ЎЗБЕКИСТОНДА ҚОРАҚЎЛЧИЛИК СОВХОЗЛАРИ ТАРИХИ.....	44

19.Ibroimova Sevara Abduraximovna	
BUGUNGI KUNDA PEDAGOGIK TEXNALOGIYALARNING AHAMIYATI VA ULARNI TARIX DARSLARIDA QO'LLANILISHI.....	46
20. Asraboyeva Zarifa Latifjonovna,	
TARIX DARSLARIDA "TUSHUNCHALAR" HAMDA "BRIFING" METODLARIDAN FOYDALANISH.....	49
21. Bozorov Shuxrat Salaydinovich	
XIX ASR OXIRIDA BUXORODA RO`Y BERGAN IJTIMOIY-SIYOSIY TUZUM HAQIDA AHMAD DONISH QARASHLARI.....	51
22.Iminjanov Boburmirzo	
USMONIYLAR DAVLATI BOSHQARUVIDA VOLIDA SULTONLARNING O'RNI VA AHAMIYATI.....	53
23.Jabberganov Hayotbek Xeyitovich.	
SAXOVATPESHALIK-MILLIY QADRIYAT.....	54
24.Madraximova Komila, Qurbanbayeva Zaynura	
DUNYO DINLARIDA O'ZARO BOG'LIQLIKLAR.....	55
25.Mahkamova Laylo Xudergenovna,	
KO'RGAZMALI QUROLLAR TARIXIY BILIMLARNING MUXIM MANBALI.....	57
26.Mirzakulova Feruza Muhibbdinovna	
ABAY QO'NANBOYEVNING IJTIMOIY-SIYOSIY FAOLIYATI HAMDA QOZOQ MA'NAVIYATI - MARIFATI SHAKLLANISHIDA TUTGAN O'RNI.....	59
27.Murotov Sherzod Xursanboyevich	
O'QUVCHILARGA TARIXIY MATERIALLARNI TUSHUNTIRISH TURLARI.....	61
28.Nematov Sarvar Ilhom o'g'li	
SAMARQAND VA UNING ATROFLARI UCHUN BO'LGAN JANGLAR (MANBA TAHLILIDA).....	63
29.Qahharova Maxtuma Sharifjon qizi,	
TARIX FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA INNOVATSIYALAR.....	65
30.Samandarova Dilovar Saidovna,	
BUYUK AMIR TEMUR MEROSI - MA'NAVIYATIMIZ KO'ZGUSI.....	67
31.Shamatova Rohatxon Rustamovna	
TARIX DARSLARIDA O'RTA ASR SHARQ MUTAFFAKIRLARINING ASARLARINI O'RGANISHNI TASHKIL ETISH. (AL-XORAZMIY ASARLARI MISOLIDA).....	69
32. Шаропова Гулшана Ўқтамовна	
ТАРИХ ДАРСЛАРИДА ИНТЕРФАОЛ УСУЛЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АҲАМИЯТИ.....	71
33. Sobirov Zokirjon Ibadullayevich, Otajonova Sultonposhsha Maratovna	
"TEMUR TUZUKLARI"DA DAVLATCHILIK MASALALARI.....	74
34.Turdiyeva Ozoda Ramazonovna,	
YOSHLARNI TURLI TAHIDLARDAN ASRASHDA TA'LIM SIFATINING AHAMIYATI.....	76
35.Yarmatova Husnobod Mustafoyevna	
TARIX DARSINI O'QITISHDA INTERFAOL USUL VA TEXNOLOGIYALAR.....	78
36.Agzamova Muhabbat Mirtoxirovna	
ЎРТА АСР МУАРРИХИ ИБН ЖАРИР ТАБАРИЙНИНГ ТАРИХ ИЛМИГА ҚЎШГАН ХИССАСИ.....	80
37.Гаффорова Дилбар Ҳасановна, Гаффорова Нигора Ҳасановна	
ҚУРОҚ САНЪАТИНИНГ РАМЗИЙ МАҲНОЛАРИ ТАЛҚИНИ ВА ТАРИХИГА НАЗАР.....	82

38. Маҳмудова Муаттар Иброҳимовна	
ИСҲОҚҲОН ЖУНАЙДУЛА ХЎЖА ЎҒЛИ ИБРАТ.....	84
39. Парниев Турғун Нормўминович	
ҚАДИМГИ БАҚТРИЯ.....	86
40. Рассақов Жаҳонгир Насимжон ўғли	
ЖАРҚҮТОННИНГ ПИКТОГРАФИК ЁЗУВЛАРИ.....	90
41. Раҳматов Хайрулла Бозорбоевич	
ТАРИХИЙ-МАДАНИЙ МЕРОС МОДДИЙ ВА НОМОДДИЙ ЕДГОРЛИКЛАРИНИ УЧ ЎЛЧОВЛИ РЕКОНСТРУКЦИЯСИННИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ.....	93
42. Турдиқулова Фарогат Набиевна	
ТАРИХ ДАРСЛАРИДА БАДИЙ АДАБИЁТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ.....	96
43. Уснатдинова Дилбархан	
МИЛЛИЙ ОЗЛИКТИ АНЛАЎДА ТАРИЙХЫЙ ЕСТЕЛИКЛЕРДИН АҲМИЙЕТИ..	98
44. Ҳудойқулов Тўймурод Бекмуродович	
БУХОРО МУДОФАА ДЕВОРЛАРИ ТЎФРИСИДА В. В. БАРТОЛЬДНИНГ ҚАЙДЛАРИ.....	100
45. Шарипова Наргизахон Абдуқаҳхоровна	
ЎЗБЕКИСТОНДА ПЕДАГОГИК БИЛИМ ЮРТЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ ЖАРАЁНИ(1945-1965 йиллар).....	102
46. Ernazarov Rustamjon Abdinazarovich	
THE FEATURES OF THE AMERICAN FOREIGN POLICY IDENTITY AFTER 2001.....	105

СОЦИОЛОГИЯ ВА ПОЛИТОЛОГИЯНИНГ ЖАМИЯТИМИЗДА ТУТГАН ЎРНИ

1. Aramov Jamshid	
TOPIC: THE ARAB-ISRAELI CONFLICT: CAUSE, EFFECT, CONSEQUENCES...108	
2. Hojiyeva Shahnoza Yoqubjonovna, Alionova Shahzoda Nodirjon qizi	
DEVELOPING SPEAKING SKILLS IN LEARNING ENGLISH.....110	
3. Mirzakulova Feruza	
PROTECTING YOUTH INTERESTS AND STRENGTHENING THEIR SOCIAL PROTECTION DURING THE GLOBAL FINANCIAL CRISES.....113	
4. Farxod Norboyev	
PEDAGOGLAR INNOVATSION FAOLIYATIDA YUZAGA KELADIGAN PSIXOLOGIK TO'SIQLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI.....115	
5. АБДУШАХИДОВ НОДИР БАХРОМОВИЧ,	
СУВ РЕСУРСЛАРИНИ БОШҚАРИШ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ СИЁСАТИ ТАҲЛИЛИНИНГ НАЗАРИЙ -МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ.....119	
6. Азизхон Ахмедов Муҳсинжон ўғли	
ДАВЛАТ ҲОКИМИЯТИ ОРГАНЛАРИ ИНФОКОММУНИКАЦИЯ ТИЗИМИДА БЛОКЧЕЙН ТЕХНОЛОГИЯСИ.....122	
7. Исройл Салолов	
"МИЛЛИЙ ТИКЛАНИШ" ДЕМОКРАТИК ПАРТИЯСИ - ЁШЛАР КЎМАКЧИСИ..124	
8. Мамадалиев Жобир Ёқубхонович,	
МИГРАЦИЯ ЖАРАЁНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ.....125	
9. Ортиков Кудрат Сайдкулович	
ИСТОКИ НАЧАЛА ПОЛИТИЧЕСКОГО КРИЗИСА В АФГАНИСТАНЕ.....128	

10. Курбанов Э.	
ЖАМИЯТНИ ДЕМОКРАТЛАШТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ МАСАЛАЛАРИГА ДОИР ҚАРАШЛАР.....	134
11. Шералиев Алишер Мухидинович	
ХАЛҚ ДЕПУТАТЛАРИ МАҲАЛЛИЙ КЕНГАШЛАРИ ДОИМИЙ КОМИССИЯЛАРИНИНГ МАҲАЛЛИЙ ИЖРО ОРГАНЛАРИ БИЛАН ЎЗАРО МУНОСАБАТЛАРИ.....	137
12. Nazarqulova Salima Mamatqulovna	
O'Z ASARLARIDA YORQIN AYOL OBRAZINI OCHIB BERA OLGAN IJODKOR...140	
13. Sheraliyev Nurali Sherali o'g'li,	
ANALYSIS AND PROSPECTS OF SOCIO-POLITICAL DIRECTIONS OF RELATIONS BETWEEN UZBEKISTAN AND TAJIKISTAN.....141	
14. Abdullayev Dilmurodhakim Xamidovich	
HOZIRGI DAVRNING DOLZARB MASALALARINI HAL ETISHDA SIYOSATSHUNOSLIK FANINING O'ZIGA XOS AHAMIYATI.....143	
15. Акбаров Дишнубек Ахмаджонович	
БОҚИМАНДАЛИККА ҚАРШИ КУРАШИШДА РИВОЖЛАНГАН МАМЛАКАТЛАР ТАЖРИБАСИ.....144	
16. Babarahimov Turon	
CRIME AMONG YOUNG PEOPLE: ETHNO PEDAGOGY, FACTORS AFFECTING THE PROCESSES AND METHODS OF COUNTERACTION. (BASED ON THE DATA FROM THE TASHKENT REGION).....147	
17. Умида Қодирова Султонмуродовна	
СОЦИОЛОГИЯ ВА ПОЛТИТОЛОГИЯНИНГ ЖАМИЯТИМИЗДАГИ ЎРНИ.....150	
18. Kamalova Khatira Sabirovna	
QARAQALPAQSTANLIQ JASLARDIN' SOTSIALLIQ BELSENDILIGI HAQQINDA SOTSILOGIYALIQ KO'Z-QARAS.....152	
19. М. Holmurodova,	
TA'LIMDA TARBIYANING AHAMIYATI.....154	
20. Шаҳноза Мамадалиева	
ПСИХОЛОГ ВА СОЦИОЛОГ КАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ ВА ПСИХОЛОГИК ХИЗМАТ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛЛАРИ...156	
21. Фузаил Махмудов	
ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ НА ВНЕШНЮЮ ПОЛИТИКУ МОНАРХИЙ.....160	
22. Мўминов Илхомжон Актам ўғли	
ҲИНДИСТОННИНГ МАРКАЗИЙ ОСИЁДАГИ ГЕОСИЁСИЙ МАНФААТЛАРИ..162	
23. Равшанова Гулхаё Абдикахаровна, Маматкулова Яира Дилмурод қизи	
ИЖТИМОЙ ТАЪМИНОТ - ДАВЛАТ ИЖТИМОЙ СИЁСАТИНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШИ СИФАТИДА.....164	
24. Баҳодир Рихсиев	
БИР МАКОН-БИР ЙЎЛ ТАШАББУСИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ИМКОНИЯТЛАРИ.....167	
25. Саъдиева Гўзал	
ДАВЛАТ ХИЗМАТИГА СИЁСИЙ ВА МАФКУРАВИЙ ТАЙЁРЛАШ.....170	
26. Шакирова Шохида Юсуповна	
СЕМЬЯ КАК ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ ОСНОВА НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ.....173	

27. Шодиева Зебинисо Нурмамадовна	
ЁШЛАРНИНГ ИЖТИМОЙЛАШУВ ЖАРАЁНЛАРИДА	
ОИЛАНИНГ ЎРНИ.....	175
28. Dinora Sadikova	
MULTILATERALISM IN THE UN AND ITS INFLUENCE TO SUSTAINABLE	
DEVELOPMENT IN THE WORLD AND THE ROLE OF THE YOUTH IN	
SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN.....	178
29. Нозимахон Авазхоновна	
ВОЯГА ЕТМАГАНЛАР ЎРТАСИДА ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОРНИ	
ШАКИЛАНТИРУВЧИ ОМИЛЛАР.....	180

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАРНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

1. Nosirova Fotima Fayzullo qizi	
О'zbekistonda barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda	
iqtisodiyot tarkibiy tuzilishini o'zgartirish va eksportga	
yo'naltirilgan iqtisodiy tarmoqlarni rivojlantirish.....	183
2. Турсунова Ю.Б., Сирожиддинова Ё.	
ЭЛЕКТРОННАЯ КОММЕРЦИЯ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛИ И	
ЕЕ РАЗВИТИЕ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН.....	186
3. Абдураманов Хамид Худайбергенович	
МАЛАКАЛИ МУТАХАССИСЛАР МИГРАЦИЯСИНинг иқтисодий	
хавфсизликка таъсири.....	188
4. Бегматова Шахноза Адхамовна, Ҳолиёрова Шоҳиста Қаҳрамоновна	
ИҚТИСОДИЁТНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШДА ДАВЛАТЛАТНИНГ	
РОЛИ.....	189
5. Валиева Ойдин Орифжоновна	
БАНК РИСК-МЕНЕЖМЕНТИНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШ	
йўллари.....	191
6. Болтабеева Манзура Комилжановна	
ХАҚИҚИЙ ТАДБИРКОР - МАНФИЙНИ МУСБАТГА АЙЛАНТИРАДИ.....	193
7. Одилжонов Илёс Одилжонович	
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ИҒТИСОДИТЁТИДА ЛИЗИНГ ФАОЛИЯТИНИН	
ИННОВАЦИОН АҲАМИЯТИ.....	194
8. Юлдашев Шерзод	
ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛИЯТИ УЧУН РЕСУРС	
МАНБАЛАРИ.....	197
9. Раджабова Муниса Бахтиёр қизи	
ЎЗБЕКИСТОНДА АҲОЛИНИ МАИШИЙ ХИЗМАТ КЎРСАТИШНИНГ АҲВОЛИ	
(ЖАНУБИЙ ВИЛОЯТЛАР МИСОЛИДА).....	199
10. Umidakhon Narimanova	
THE DIGITAL REVOLUTION IN EDUCATION.....	202
11. Таиров Улугбек Максетович	
ЎЗБЕКИСТОНДА АҲОЛИНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ СОҲАСИДАГИ	
АМАЛГА ОШИРИЛАЁТГАН ИШЛАР ВА ИСТИҚБОЛДАГИ РЕЖАЛАР.....	205
12. Diyorbek Bakhodirov	
DIGITAL UZBEKISTAN 2030 AND THE GROWTH POINTS OF DIGITAL ECONOMY	
IN OTHER COUNTRIES.....	207

13. Madina Hotamqulova	
QISHLOQ XO'JALIGIDA INNOVATION INNOVATIONS IN TECHNOLOGIES.....	209
14. Mamatkulova Nadira Maxkamovna, Akhmedov Alisher Nuriddinovich	
FEATURES OF INSURANCE OF UNITED STATES OF AMERICA.....	211
15. Mirzakulova Feruza Muhitdinovna	
STARTUP: SOURCES OF FUNDING FOR YOUNG GENERATION IDEAS.....	212
16. Nabijonov Otabek Ganiyevich	
IQTISODIYOTDA RAQOBATBARDOSHLIKNI OSHIRISHNING NAZARIY ASOSLARI.....	214
17. Otabek Narimonov	
SOCIO-ECONOMIC PROBLEMS AND ADVANTAGES OF UZBEKISTAN'S ACCESSION TO THE WTO.....	216
18. Nurmatova Marg'uba Nurfulloyevna	
O'ZBEKİSTONNING TASHQI IQTISODIY ALOQALARIDA XORIJİY TİLLARNING ROLI VA AHAMIYATI.....	218
19. Urinova Madinabonu Sarvarovna	
JANUBIY OSİYO MAMLAKATLARIDA ELEKTRON TIJORAT: RIVOJLANISH VA QIYINCHILIKLAR. OSİYO MINTAQASIDA ELEKTON TIJORATNI RIVOJLANTIRISH CHORA-TADBİRLARI.....	220
20. Rajabov Mirjalol Erkin og'li	
TEMİR TO'L TRANSPORTI XİZMATLARINI TAKOMILLASHTIRISHDA RAQAMLI IQTISODIYOTNING TUTGAN O'RNI.....	223
21. Shokirov Umid Ulug'bekovich	
TaSHKİLOTLARDA INVENTARİZATSIYA O'TKAZISH IQTISODIYOT RIVOJINING ASOSIDIR.....	225
22. Avazov Nuriddin Rustam o'g'li	
INVESTITSİYALAR - IQTISODIYOTNING DRAYVERI SIFATIDA.....	227
23. Анакулов Фаррух Авазханович	
ҚУРИЛИШ ИНДУСТРИЯСИ ТАРМОГИДА ИНСОН РЕСУРСЛАРИНИ БОШҚАРИШ ТИЗИМИНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ.....	228
24. Б.А.Давлятов	
КЛАСТЕРЛАШТИРИШНИНГ АЙРИМ МУАММОЛАРИ ХУСУСИДА.....	230
25. Б.А.Давлятов, Ф.Х.Назарова	
ПАХТА-ТҮҚИМАЧИЛИК КЛАСТЕРЛАРИ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ.....	232
26. Жабборов Шавкат Абдусатторович	
ЭРКИН ИҚТИСОДИЙ ЗОНАЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИДА ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ.....	234
27. Иброҳим Илҳомжонов,	
ВЛИЯНИЯ КАЧЕСТВА ИНСТИТУТОВ И ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА.....	237
28. Исамухамедов Боходир Баҳрамович	
РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ТАМОЙИЛЛАРИ АСОСИДА ИҚТИСОДЧИ КАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ ТИЗИМИНИ БОШҚАРИШ.....	239
29. Иномжон Каримов Ортиқбаевич, Иногамова Мадина	
ҚУРИЛИШ СОХАСИГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ИНВЕСТИЦИЯЛАРДАН МАҚСАДЛИ ВА САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ.....	241
30. Мирсаидов Шоҳруҳ Ҳусанович	
ТРАНСФОРМАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ СТАНДАРТОВ АУДИТА РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН В МЕЖДУНАРОДНЫЕ.....	244

31. Одилов Бобуржон Фурқат ўғли БАНКЛАР КАПИТАЛ БАЗАСИ БАРҚАРОРЛИГИН ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ.....	246
32. Саодат Исламова РОЛЬ ИННОВАЦИЙ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СФЕРЕ.....	248
33. Самиева Г.Т. АҲОЛИ ТУРМУШ ДАРАЖАСИНИ ОШИРИШДА ДЕҲҚОН ХЎЖАЛИКЛАРИ ВА ТОМОРҚА ЕР ЭГАЛАРИНИНГ ЎРНИ.....	251
34. Сатторов Алишер Ҳасан ўғли АУДИТОРЛИК ТАШКИЛОТЛАРИДА ИЧКИ СТАНДАРТЛАРНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ.....	254
35. Сиражиддинов Низанбай ИНВЕСТИЦИИ, ПРОТЕКЦИОНИЗМ И БЛАГОСОСТОЯНИЕ НАРОДА.....	256
36. Майрам Ҳожиева ИҚТИСОДИЁТИМИЗНИНГ РИВОЖЛАНИШИНИ СОҲАЛАР КЕСИМИДА ТАҲЛИЛИ.....	259
37. Холбаев Санжар Илхомович ИННОВАЦИЯНИ РАҒБАТЛАНТИРУВЧИ РАҶОБАТ МУҲИТИНИ ВУЖУДГА КЕЛТИРИШГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР.....	262
38. Пазлiddин Ҳошимов, Достонбек Устаджалилов МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТНИНГ РАҶОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШДА ИННОВАЦИОН КЛАСТЕРЛАРНИНГ РОЛИ.....	267
39. Боротов Шарофиддин Жумақул ўғли РАҶАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ШАРОИТИДА СУНЬЙИ ИНТЕЛЛЕКТДАН ФОЙДАЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ.....	270
40. Шокиров Умид Улугбекович ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТНИНГ ШАКЛИ СИФАТИДА.....	272
41. Камбаров Жамолиддин Ҳикматиллаевич, ЎЗБЕКИСТОННИ САНАОТ - 4.0 ТИЗИМИГА ЎТИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ ВА ЗАРУРИЙ ТАДҚИҚОТЛАР.....	274
42. Ризоев Фарруҳ Ҳикматиллоевич ЎЗБЕКИСТОН КОРХОНАЛАРИГА ТҮҒРИДАН-ТҮҒРИ ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ҚИЛИШ МЕХАНИЗМЛАРИ.....	276

ТАРИХ САҲИФАЛАРИДАГИ ИЗЛАНИШЛАР

RUS TILI TARIXIGA QISQACHA ESKURSIYA.

Abdullayeva Marg'uba Andijon vil., Xojaobod tumani

6-maktab o'qituvchisi

Исмонова Моҳидилхон Andijon vil., Xojaobod tumani,

16-maktab o'qituvchisi @Muhammadjon1509

Annotatsiya: Til, ehtimol, milliy o'ziga xoslikning asosiy omilidir. Bu bizni gapirishga, o'ylyashga va hatto his qilishga majbur qiladi, bu esa ushbu tilning ona tilida so'zlashadigan odamlar tomonidan atrofimizdagi dunyoni anglash va qadrlashning o'ziga xos xususiyatini shakllantiradi. Til qanchalik boy va rang-barang bo'lsa, uning intellektual rivojlanishi uchun imkoniyat shunchalik katta, chunki til shakllari va elementlarining boyligi, ko'p qirraliligi inson tafakkurining chuqurligini belgilaydi. Va bu haqiqatan ham bebaho sovg'a, biz ota bobolarimiz-dan meros qilib olganmiz.

Kalit so'zlar: polyak, chex, slovak, serb-xorvat, sloven, makedon, bolgar, ukrain, belorus, rus.

Bizning zamonamizda har soniyada milliardlab so'zlar aytildi, yoziladi va eshitiladi. U qaysi tilda gapirlgani muhim emas, kim tomonidan gapirilayotgani muhim emas, asosiysi bu so'zlar qayerdan kelib chiqqan va til qanday paydo bo'lgan, aniqrog'i rus tilida. Uning tarixida ikkita asosiy davrni ajratib ko'rsatish mumkin: preliteral (Slavyan tilining parchalanishidan X asrning oxirigacha) va yozma. Yozuv paydo bo'lishidan oldin bu tilni faqat slavyan va hind-evropa tillarini qiyosiy tarixiy o'rganish orqali o'rganish mumkin, chunki o'sha paytda eski rus yozuvi yo'q edi. Qadimgi rus tilining qulashi ukrain va belorus tillaridan farq qiladigan rus (yoki buyuk rus) tilining paydo bo'lishiga olib keldi. Bu XIV asrda yuz berdi, garchi XP-X1P asrlarda qadimgi rus tilida buyuk ruslar, ukrainlar va beloruslarning ajdodlari lahjalarini bir-biridan ajratib turuvchi chizmalar mavjud edi. Zamonaviy rus tili qadimgi Rossianing shimoliy va shimoli-sharqiy lahjalariga asoslangan (aytmoqchi, rus adabiy tili ham dialektik asosga ega: u Moskva va poytaxt atrofidagi qishloqlarning markaziy rus rus lahjalaridan iborat edi).

Zamonaviy rus tili qadimgi rus (Sharqiy slavyan) tilining davomidir. Slavyan tillari ham hind-evropa antikasini, ham grammatisida, ham lug'atida saqlaydi. (To'g'ri, tirik hind-evropa tillarining eng konservativi bu Boltiqbo'y: Litva va Latviya.) Ushbu qadimiylar meros rus tilini (qolgan slavyanlar singari) juda murakkab, ammo yoqimli qiladi! Qadimgi rus tilida 9-asrda Kiev davlati tarkibida qadimgi rus millatiga asos solgan Sharqiy slavyan qabilalari gaplashdi. Bu til boshqa slavyan xalqlarining tillari bilan katta o'xshashliklarga ega edi, ammo allaqachon ba'zi fonetik va leksik xususiyatlar bilan ajralib turardi. Barcha slavyan tillari (polyak, chex, slovak, serb-xorvat, sloven, makedon, bolgar, ukrain, belorus, rus) umumiy ildizdan - yagona Proto-slavyan tilidan kelib chiqqan, ehtimol 10-11 asrlarga qadar mavjud bo'lgan. 14-15 asrlarda. Qadimgi rus millatining yagona tili asosida Kiev davlatining parchalanishi natijasida uchta mustaqil til paydo bo'ldi: ruslar, ukrainlar va beloruslar, millatlar shakllanishi bilan milliy tillarga aylandi. 2. Rossiyada kitob yozilgan an'anuning shakllanishi va rivojlanishi va rus tili tarixinining asosiy bosqichlari. Ilk kirillcha matnlar Sharqiy slavyanlar orasida X asrda paydo bo'lgan. 1-qavatga. 10 c. kornezda (kema) Gnezdovdan (Smolensk yaqinida) yozuvga ishora qiladi. Bu, ehtimol, egasining ismini ko'rsatadigan yozuvdir. 2-qavatdan. 10 c. ob'ektlarning tegishli ekanligini ko'rsatuvchi bir qator yozuvlar ham saqlanib qolgan. 988 yilda Rus suvga cho'mgandan keyin kitob yozish boshlandi. Xronikada Yaroslav dono bo'lgan davrda ishlagan ko'plab ulamolar haqida hikoya qilinadi. Ko'pincha liturgik kitoblar mos keldi. Sharqiy slavyan qo'lyozma kitoblarining asl nusxalari asosan slavyan skriptini yaratuvchilarining talabalari Kiril va Metyusiyalarning asarlarigaoid Janubiy slavyan qo'lyozmalari bo'lgan. Yozishmalar jarayonida asl til Sharqiy slavyan tiliga moslashtirildi va qadimgi rus tilining tili - cherkov slavyan tilining ruscha versiyasi (versiyasi) shakllandi.

Foydalilanigan adabiyotlar

1 www.kitobxon.com

2 www.ziyonet.uz

ЎЗБЕКИСТОНДА ИЖТИМОЙ ТАЪМИНОТ СОҲАСИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР

Наманган вилояти Мингбулоқ тумани

17-умумталим мактаби тарих фани

ўқитувчи Ермуродов Бекзод Ҳасанбой ўғли

17-умумталим мактаби бошлангич синф ўқитувчи

Усмонова Хурматой Олимжоновна

Телефон: +998 94 4433094 +998 94 502 36 80

bbekzod823@gmail.com

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий таъминот ва ижтимоий ҳимояга муҳтож табақаси вакилларига катта аҳамият қаратилганлиги. Жумладан, Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиши ва пенсия таминонинги шаклланиши ва ривожи тошиши хусусида билим ва кўнгилмаларга ега бўласиз.

Калим сўзлар: пенсия, ижтимоий таъминот, мустақил Ўзбекистон, совет ҳокимияти, қарорлар ва фармонлар.

Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг дастлабки қунларидан бошлаб изчил амалга ошириб келинаётган кенг қамровли ислоҳотлар замирида улуг мақсад - халқимизнинг ҳаёт даражаси ва сифатини юксалтириш, аҳоли турмуш фаровошлигини оширишдек залворли мақсад ётибди. Бизга маълумки, Ўзбекистон Республикаси Президенти ва ҳукумати томонидан қабул қилинаётган қарорлар ва фармонлар, фармойишларнинг туб негизида энг авваламбор инсон омили ва манфаати ётади. Аҳолини яшаш даражаси, ижтимоий таъминоти доимо давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан ҳисобланади.

Ижтимоий таъминот доимо давлат ва жамият ҳаётида марказий ва ҳал қилувчи ўринни эгаллаб келган. Ўзбекистонда яшайдиган фуқароларда ўз ҳаёт фаолиятининг маълум босқичларида ва алоҳида ҳолатларда ижтимоий таъминот тизими хизматларига эҳтиёжлари юзага келади. Унинг ҳолати мамлакат иқтисодий ривожланиши даражасига, мамлакатда олиб борилаётган ижтимоий ҳимоя сиёсатга ва ахволига боғлиқдир.

Ўзбекистонда мустақилликнинг дастлабки йилларида ё аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож табақаси вакилларига катта аҳамият қаратилган. Жумладан, "Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида" ги қонун қабул қилинди. Унда жисмоний имконияти чекланганлар учун қулай турмуш шароитини яратиш, уларнинг бандлигини таъминлаш, таълим олиш ва спорт билан ўгулланишлари учун имконият яратиб бериш каби муҳим вазифалар белгиланди. Ўзбекистонда норматив-хуқуқий хужжатларнинг 100 дан зиёд қабул қилиниши ногиронликнинг олдини олиш, уларни ижтимоий ҳимоя қилиши масаласи давлат миёсидаги долзарб вазифа даражасига кўтаришларидан далолат беради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 28 декабрдаги "Кексалар ва ногиронларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисид" ги ПҚ-2705 сонли Қарори, Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харакатлар стратегияси тўғрисидаги Фармони, 2017 йил 1 августдаги ПҚ-5006 сонли „Ногиронларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги Фармойиши, 2017 йил 1 декабрдаги "Ногиронлиги бўлган шахсларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида" ги Фармони ,шунигдек соҳага оид бошқа норматив-хуқуқий хужжатларда белгиланган вазифаларни амалга ошириш муҳим аҳамиятга эгадир .Шунигдек , бу борада тизимли равишда тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Ижтимоий ҳимоя ҳақида сўз очганда, пенсия таъминоти хусусида гапириб ўтиш ўринли. Ушбу соҳанинг хам ўзига хос тарихи мавжуд. Яқин ўтмиш совет ҳокимияти йилларида 1917-1956 йилларда пенсия таъминоти юзасидан 50 дан ортиқ декрет қабул қилинган, бу хужжатларнинг асосий foяси меҳнатга қобилиятсизларни ижтимоий жиҳатдан таъминлашни жамият зиммасига юклашдан иборат бўлган. Дастреб 1930 йилда, пенсиялар ва ижтимоий таъминот бўйича нафақалар тўғрисидаги низом ишлаб чиқилган. 1956-йилган. Мазкур низомга мувофиқ, пенсия билан таъминлаш хуқуқига фақат меҳнатда майбланиш ёки касаллиги туфайли ногирон бўлган шахсларгина эга бўлган. Бу даврда пенсиялар ҳар бир тармоқ учун белгиланган алоҳида тартиб асосида тайинланган. Шунигдек,

муҳим жиҳатлардан бири ,иккинчи жаҳон уруши йилларида соҳага оид қонун ҳужжатларидан бири, ҳарбий хизматчилар ва уларнинг оиласаларини пенсия таминоти ҳақида янги қарор билан тўлдирилди ва такомиллаштирилди. 1956-йилга келиб "Давлат пенсия таъминоти тўғрисида" ги қонун қабул қилинган 1991-йилга қадар амал қилган.

Ушбу қонун ўз вақтида пенсияларни тайинлаш, ҳисоблаш ва тўлашнинг ягона тартибини белгилаб берди. Ниҳоят, 1964-йилга келибгина пенсия таъминоти аҳолининг барча қатламларини қамраб олди ва шу асосда ягона пенсия таъминоти тизимини тўлиқ шакллантирилди.

1990-йилда "СССРда фуқароларнинг пенсия таъминоти тўғрисида" қонуннинг қабул қилинди. Мазкур қонунда пенсия миқдорини аниқлаш учун ойлик иш ҳақи даражаси мезон сифатида қабул қилинган.

Жамиятда Пенсия миқдорлари доимо ўзгариб турган. Масалан, совет ҳокимияти йилларида ўртача пенсия миқдори 10 сўм, кейинчалик 13 сўм, 18-сўмни ташкил қилган. Ногиронлик пенсияси 1-гуруҳга 12 сўм, 2-гуруҳга 9 сўм, 3-гуруҳга 6 сўмдан пул тайинланган .

Совет ҳокимияти йилларида, жумладан 1968 йил 1 январдан бошлаб колхозчиларнинг пенсия ёши ишчи- хизматчиларникага тенглаштирилди ҳамда И, ИИ-гуруҳ ногиронларининг пенсиялари миқдорлари оширилган. Шу даврдан бошлаб ИИИ гуруҳ меҳнатда майбланган колхоз аъзоларига ҳам ногиронлик пенсиялари тайинланган. 1972 йил 3 августда "Давлат пенсияларини тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида" Низом қабул қилиниб, пенсияларни ҳисоблаш тартибига бир қатор ўзгартиришлар киритилди. Ушбу Низом қура 1974-йилдан ёшга доир пенсиянинг енг кам миқдори 45 сўм қилиб белгилади.

Бугунги мустақил диёримизда ижтимоий соҳага жуда ҳам кенг эътибор бериб келинмоқда. Кам тамилланган оиласаларга, уруш қатнашчиларига ,ногиронлиги бор инсонларга барча соҳаларда давлатимиз кенг амалий ёрдам кўрсатмоқда. Уларни ҳам реал ҳаётга жалб этиш, иш билан таъминлаш, ўкув жараёнларига жалб қилиш, тадбиркорлик билан шугулланишлари учун имкониятлар яратиб берилмоқда, ҳамда уларга кенг имтиёзлар яратилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйҳати

- 1.Холиқулова X. Ўзбекистонда имконияти чекланган шахсларни ҳимоя қилиш сиёсати.Ўқув қўлланма-Т.2018
- 2.Хайтов А., Зиядуллайев М. Ўзбекистонда пенсия таъминоти ва хориж тажрибаси.Ўқув қўлланма -Т.2009
- 3.Н.Жўрайев .Ш.Каримов. Ўзбекистон тарихи. Шарқ нашриёти-2011

HISTORY OF ENGLISH LITERATURE

**Matjanova Baxtigul Saparbay qizi,
the 2nd year student of Nukus state university.998906461442**

Abstract The purpose of this course is to encourage you to gain an insight into, and broad awareness of, the development of English literature from its perceived origins in the ninth century until the end of the nineteenth century.

Keywords Some writers, poets and playwrights considered are Langland, Chaucer, Malory, Marlowe, Shakespeare, Pope, Swift, Wordsworth, Keats, Byron and Dickens.

Attention will be paid not only to influential writers and movements, but to themes such as the influence of Greek mythology, religion, politics, and the role of Ireland. Some writers, poets and playwrights considered are Langland, Chaucer, Malory, Marlowe, Shakespeare, Pope, Swift, Wordsworth, Keats, Byron and Dickens. I apologise to the many superb but deceased writers whom I cannot include in this all too brief summary, and even to those whom I have included, for treating them somewhat summarily.

The course takes the form of a series of lectures, which form but the tip of the iceberg, providing you with a door to your own research and study. You are encouraged to share the results of your studies, helping not only your fellow students, but the lecturer. We are, after all, in the same boat, even if I am at the helm. Evaluation will be by unseen short written essays. I shall provide some examples of examination questions at the end of this hopefully helpful guide.

The course kicks off by considering English literature's fairly late entry into the world of writing, a fact explained by the destruction of Roman Britain by barbaric German tribes, and a series of subsequent invasions that made it difficult to standardise the language and create high-level writing until the late Fourteenth Century. Naturally, once the area later to be known as England began to settle down during the reign of Alfred, priests began to translate Latin texts into Anglo-Saxon/Old English. Churchmen had an advantage, since they were literate. Gildas, born around 500, wrote *The Destruction and Conquest of Britain* in Latin, while Bede (who died in 735) wrote the *Ecclesiastical History of the English People*, also in Latin. They cannot therefore be included as writers using Old English exclusively, although their works were later translated into Old English. Although the story of Beowulf is the longest known epic poem in Old English, it is a Scandinavian tale dating from the Eighth Century.

English literature begins to define itself more clearly following the Norman invasion, which resulted in a minor transmogrification, with the importation of thousands of French words. By 1150, we can therefore identify the result, known as 'Middle English'. Here we have two superb works, one by the poor priest, William Langland (1332-1400), *Vision of William concerning Piers the Ploughman*, which is a religious journey through morality, mentioning the seven Deadly Sins of sloth, avarice, anger, gluttony, lust, envy and pride, concluding that it is better to be good than rich. In contrast, his counterpart, Geoffrey Chaucer (1343-1400), was well off, working in senior government and as a diplomat, going on various European trips. He is said to have met Petrarch or Boccaccio. Certainly, his renowned *Canterbury Tales* seems to betray elements of Boccaccio in its earthiness and methodology. He wrote several works, including *Troilus and Cressida*, and *The Legend of Good Women*.

The next well-known piece of work with which we deal is Marlowe's (c. 1498-1531) *Morte d'Arthur*, extrapolated from old French and some English tales, and written in early modern English. One can truly say that it has been impregnated in the British national consciousness. Many scholars think that Arthur was a Romanised Briton who fought against the German invaders. He probably was, but in the centuries of literary Chinese Whispers since then, the tale has probably been considerably embellished.

References:

- 1.G.Alimova, J.Kamolov, Sh.Abdullayeva.Partnership of family- the neighborhood-educational institution.T.,2014y
- 2.P.F.Lesgaft. Family upbringing of a child and its importance. Stuttgart.1876y
3. G.Alimova, J.Kamolov, Sh.Abdullayeva.Partnership of family- the neighborhood-educational institution.T.,2014y

TARIXIY MANBALARDA ILK SULTON MAHMUD G'AZNAVIY SIYMOSINING AKS ETTIRILISHI

A.X.Nigmatov

TVCHDPI Tarix o'qitish metodikasi yo'nalishi

2-bosqich talabasi

Tel: (94) 674 29 19.

E-mail: alishernigmatov911@mail.ru

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'rta asrlarda Sharq dunyosining ko'zga ko'ringan nomdor hukmdorlaridan biri, G'aznaviyalar davlatini har tomonlama rivojlantirgan hukmdor, tarixdagi hukmdorlar orasidan ilk bor o'ziga Sultan unyonini olgan davlat va siyosat arbobi, mohir sarkarda Mahmud G'aznaviyning hukmdorlik faoliyati davri (998-1030) birlamchi manba va adabiyotlar ma'lumotlari asosida tadqiq etilgan.

Kalit so'z: "Siyosatnoma", "Qobusnoma", Movurunnahir, Mahmud, G'azna, Amir Temur, Bag'dod.

Mahmud G'aznaviy haqida Saljuqiylar davlatida 30 yil davomid (1063-1092) vazirlik qilgan Nizomulmulk o'zining "Siyar ul-mulk" asarida yozishcha: "Islom olamida ilk Sultonlik nomini Sabuqteginning farzandi Mahmud G'oziy (g'oziy - haq din uchun kurashuvchi jangchi) o'ziga olgan" - deya takidlaydi.

Mahmuda G'oziyini asl ismi Abulqosim Mahmud ibn Sabuqtegin bo'lib, 967-yil 11-fevralda G'azna shahrida tavallud topgan va 1030-yil 4-iyun kuni 59 yoshida vafot etgan. Otasi Sabuqteginning (977-997) vafotidan so'ng, davlatni 7 oy boshqargan akasi Ismoilni (997-998) [1] Mahmud taxtdan tushirib, o'zi taxtga keladi (998-1030) [2]. Hukmronligi vaqtida g'aznaviyalar davlatini yuqori cho'qqiga olib chiqadi. Yoshligida otasidan harbiy san'atni puxta egallagan. Somoniylarga qarshi isyon ko'targan turk amirlari Abu Ali Simjuriy va Foyiqqa qarshi janglarda otasining qo'shinida qatnashib, katta jasorat ko'rsatgani uchun "Sayf ad-Davla" (Davlat shamshiri) unvoni bilan taqdirlandi (994). Mary yaqinidagi jangda somoniylar qo'shinini mag'lubiyatga uchratgan (999.16.5). Somoniylar davlati ag'darilgach, Bag'dod xalifasi al-Qodirbilloh (991-1031) (al-Qodirbilloh Abbosiyarning 25-xalifasi) [3] Mahmud G'aznaviyiga "Yaminud-davla va aminul-milla" (Musulmon davlatining o'ng qo'lli va millatning omonligi) degan faxriy unvon va Xuroson hokimligiga yorliq, bayroq va nog'ora yuboradi.

O'z navbatida, Mahmud G'aznaviy ham Abbosiylar xalifasini rasman tan olib, uni payg'ambar avlodи sifatida qadrlaydi. Bu esa Mahmud G'aznaviy davlatining to'liq mustaqilligidan darak berar edi [4].

Mahmud G'aznaviy ko'p jangu-jadallarda qatnashgan, xususan 1002-1026 yillar mobaynida Hindistonga 17 maratoba yurish uyuşhtirgan. Birgina 1019-yilgi yurishda 350 ta fil, 57 mingta asir, behisob boyliklarni o'lja sifatida qo'lga kiritgan. 1017-yil Mahmud G'aznaviy Xorazmga yurish qilib, Xorazmdan ko'plab boyliklar bilan birga, fan va madaniyat arboblarini ham G'aznaga ko'chirib keltiradi. Ular orasida qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy ham bor edi [5].

Sulton Balx va Nishopurda ham bir qancha qurilishlarni amalga oshirgan. Shuningdek, Sulton ilm-fan madaniyat arboblariga ham homiylik qilgan. Beruniyning eng sara asarlari G'aznada dunyoga kelgan. U Sulton bilan ko'pgina yurishlarda ishtirok etgan. XI asr muallifi Aruziy Samarcandiy "Chahor maqola" asarida Beruniy bilan Sulton o'rtasida ancha iliq munosabat bo'lganligini ta'kidlaydi. Abulfazl Bayhaqiyning mashhur "Tarixiy Ma'sudiy" sida, garchi Sulton bilan Beruniyning munosabatlari hamisha ham silliq kechmaganligi qayd etilsa-da, lekin Sultonning buyuk olimga xayrixohlik bilan qaraganini e'tirof etadi.

Mahmud G'aznaviy haqida tarixchi olimlar va yozuvchilar ham o'z asarlarida hikoyalar keltirib o'tishgan. G'aznaviyalar tarixi haqida aksariyat hollarda Abulfazl Bayhaqiyning "Tarixi Ma'sudiy" asaridagina o'z aksini ko'proq topganligini ta'kidlash joiz. Shu bilan birgalikda Nizomulmulkning "Siyosatnoma", Nizomiy Aruziy Samarcandiyning "Chahor maqola", Kaykovusning "Qobusnoma", Poshshoxo'Ja Abdulvahobxoja o'g'li Xojaning "Miftoh ul-adl", Ibn al-Asirning "Al-Komil fit-tarix", XI asr tarixchisi Gardiziyy "Zaynul axbor" asarida Mahmud G'aznaviy bilan Tamg'achxon Qodir Qoraxoniyning yuzma-yuz uchrashuvi haqida hikoya qiladi va boshqalarda Mahmud G'aznaviy va u barpo etgan davlat xususida tegishli ma'lumotlar uchraydi.

Nizomulmulkning "Siyosatnoma" sida shunday hikoyat qilinadi: "Naql qiladilarki, Sulton Mahmud har kecha o'z xosu-nadimlari bilan sharob ichardi. Ali No'shtagin va Muhammad Faznaviy uning ulug' amir-u umarolari jumlasidan edilarki, ular Mahmud majlisida hozir bo'lib, har kecha erta tonggacha uxmlamay sharob

ichardilar. Kun chiqqach, Ali No'shtaginga uyqusizlik azobi va ko'p sharob ichganligi ta'sir ko'rsatib, boshi og'rir edi. U bir kuni tuyaga o'tirib, uyiga bormoqchi bo'ladi.

Unga Mahmud deydi:

- Kuppa-kunduz kuni mast bo'lib uyga borishing yaxshi emas. Namozi asrgacha biror soat shu yerda cho'zilib yot, keyin ketgin, agarda muhtasib seni shu ahvolda ko'rsa, obr'yingni to'kadi va meni ham hafa qiladi. Keyin men unga hech nima deya olmay qolaman.

Ali No'shtagin ellik ming askarga lashkarboshi bo'lib, juda shijoatli va yaxshi jangchi edi. O'z zamonasida unga teng keladigani topilmasdi, u bir o'zi ming kishiga qarshi tura olardi. Muhtasibning shunday qila olishi aqlga ham sig'masdi. Bezovtalanib, albatta borishim kerak, deb ahd qiladi.

O'zing bilasan, - deydi Mahmud unga.

Ali tuyaga minib, ko'p jamoa bilan, qo'shini, nullari-yu xizmatkorlari bilan uyiga qarab yo'l oladi. Ittifoqo muqtasib yuz nafar suvoriy bilan bozor o'rtasida turgan ekan. Ali No'staginni bunday mast ahvolda ko'rib, tuyadan tushirtirib oladi va o'zi ham otdan tushadi. Askarlaridan ham ikki kishi piyoda bo'lib, biri Alini ushlab turadi, ikkinchisi undan muhobo va mubolag'a qilmay, shunday uradiki, u yer tishlab qoladi. Lashkari va odamlari buni ko'rib, gapirishga jur'at qilolmaydilar. Bu muhtasib baobro' bir turk bulib, davlatga ko'p xizmat qilgan edi. Muhtasib ketib, Ali No'staginni uyiga olib boradilar. U yo'l-yo'lakay o'ziga-o'zi gapirib:

"Kimki sulton farmonini bajarmasa, uning ahvoli menikiday buladi", deydi.

Ertasi kuni Ali No'shtagin xizmatga keladi. Sulton so'raydi:

- Nima bo'lidi? Qanday qilib muhtasibdan xalos bo'lding? - Ali egilib chiziq-chiziq bo'lib ketgan orqasini Sultonga ko'rsatadi. Sulton kulib:

Mast bo'lib uydan chiqmayman, deb tavba qilgin, - deydi. Qachonki podshohlik tartibi va siyosat qoidasi bir izga solinsa,adolat ishlari ham xuddi shunday buladi" [6]. Bu hikoyatdan malumki, Mahmud G'anaviyalar davlatiniadolatli boshqarib, xalqqa muruvatl bo'lgan.

Kaykovusning "Qobusnoma"sida, xususan O'ttiz to'qqizinchi bob "Dabirlik va kotiblik zikrida" hikoyat qilinadi: "Shundoq eshitg'onmanki, ey farzand, sening bobong sulton G'aznaviy (Mahmud) Bag'dod xalifasi Al-Qodirbillohga noma yozib yubordi va dedikim: "Movarounnahrni menga berg'il, yo'q ersa qilich birla olurman va raiyat [7] menga muti' bo'ladilar. Agar sen Movarounnahr tasarrufining yorlig'ini yuborsang, men u yorliqni xaloyiqqa ko'rguzarman, toki sening farmoning bila raiyat menga muti' bo'lg'aylar".

Al-Qodirbilloh elchi yuborib dedi: "Olamda menga Movarounnahr raoyosidin [8] muti'roq qavm yo'qdur, hargiz bermasman. Agar sen mendin farmon yetmay turib ularga qasd qilsang, barcha olamni senga dushman qilurman".

Sulton Mahmud bu so'zdin tang bo'lib, xalifaning elchisiga qarab: "Mening haqimda bu so'z munosib emas erdi. Endi Qodirga aytg'il, men ikki ming fil bila borib, xalifani fillarning oyog'i ostida vayron qilurman va Bag'dod tuprog'ini fillarga yuklab, G'azninga olib kelurman va fillarni vosita qilib, katta tahdid [9], taxvif [10] ko'rguzurman".

Xalifaning elchisi qaytib kelib, xalifaga mazkur xabami yetkundi. Xalifa buning javobini elchiga topshirib yubordi va elchi sulton Mahmudning viloyatiga yetdi. Sulton Mahmud taxt ustida o'tirib erdi. Hojiblar [11], muqarrablar [12], amirlar, si pohiylar atrofidasaf tortib turardilar vamast fillarni keltirib, ulug' haybat bila ko'chalarda qator qilib qo'y mish erdilar. Shundin keyin elchini ko'rinishga keltirdilar. Elchi nomani sulton oldiga qo'yib dedi: "Amiralmo'minin yuborg'on nomasin o'qidim, unga loyiq javob yozib yubordim", - deb meni sizga yo'llamish". Xo'ja Abu Nasr Meshkon (Mahmud G'aznaviy va uning o'g'li Mas'udning sohibi devonlaridan. U noma uslubining ustozi va mashhur xattotdir. Meshkon zo'r tarixchi Bayhaqiyning ustozi) [13] sultonning munshiysi edi. U nomani olib ochib o'qidi. Nomaning boshida "Bismillahir rohmanir rahim" deb yozilg'on erdi. Undin keyingi satrda "alif, lom, mim", "va rabbil olamin..." deb yozilg'on erdi, boshqa birorta so'z yozilmag'on erdi.

Sulton Mahmud hamma kotiblar bilan o'ylashib ko'rib "Bu qanday so'zdur, - deb Qur'ondag'i har baytniki alif, lom, mim bo'lsa o'qib, tafsir qildi. Hech biri uning so'ziga javob emas erdi. Nihoyat, Abu Bakr Qahnoniy [14] (u o'tirg'onicha yo'q erdi, ayoq ustida turg'on yosh yigit erdi) shunday dedi: "Ey xudovand, xalifa sizga alif, lom, mimni yozib yuborg'ani yo'qdur. Siz uni fil bila qo'rqtib va xavf berib noma yubormish erdingiz va Bag'dodning tuprog'ini fillarga yuklab G'azninga keltururmiz, deb erdingiz. Shu jihatdin xalifa: "Xudo filbonlarning boshiga ne ko'ylarni solg'onin nahotki tushunmamishsan?" - deb yozmishdur. Sizning fil yurishingizga javob ushbudur".

Sulton Mahmud bag'oyat diyonatlig' odam erdi. Bu so'zni eshitgach, hayratda qolib, ko'p vaqtga qadar hushi qochdi va yig'lab, zorliqlar qilib, xalifadin uzr tilab, unga maktub yolladi. Abu Bakr Qahnoniyga xil'at berib, tarbiyat qildi va nadimlarning orasidin o'r'in berdi. Ko'rmasmusan, Qahnoniy bir so'zning sababi bila shuningdek ulug' darajaga yetdi" [15]. Kaykovus bu hikoyatdan maqsadi podshoh oldida yetuk olimlar va

ulamolar bolib, podishohga o'z masahatlari bilan yordam berishi kerakligini aytadi.

Amir Temur o'z "Tuzuk"larida ham Mahmud G'aznaviy haqida keltirib o'tadi. Temur "Tuzuklari"ning sultanatni o'z tasarrufimda saqlash uchun amal qilgan bobda. Ushbu o'n ikki tuzukni o'zimga shior qilib olganimdan keyin katta ishonch-u salobat bilan sultanat taxtiga o'tirdim. O'z tajribamdan sinab bildimki, agar qaybir podshoh shu o'n ikki narsaga ega bo'lmas ekan, sultanatdan bebahra qolur deya takidlaydi va beshinchisida shunday deydi: "Podshoh hukmi joriy etilishi zarur, ya'ni qanday hukm chiqarishidan qat'iy nazar, amalga oshirilishi kerak. Biron kimsa garchi hukmni zararli deb bilgan bo'lsa ham, unga monelik qilolmasin. Chunonchi, eshitganmanki, sulton Mahmud G'aznaviy G'azna shahri maydoniga katta toshni keltirib qo'yishni buyurgan ekan. Undan o'tkinchi-ketkinchilarning ot-ulovlari hurnib o'ta olmay qolibdi. Shunda odamlar tosh yo'l bo'yidan olib tashlansa, deb sulton huzuriga qanchalik arz-shikoyat qilib borishmasin, sulton: "Chiqargan hukmimdan qayt- mayman, unga xi洛 biron ish ham qilmayman", -degan ekan" [16]. Amir Temur o'z tuzukida podishoh doimo o'ylab ish qilishi kerakligini uqtirishga uringan.

Poshshoxo'Ja Abdulvahobxoja o'g'li Xoja (1480-1547) "Miftoh ul-adl"da quyidagicha boshlanuvchi hikoyat ham keltiradi. "Kunlardin bir kun Sulton Mahmud G'aznaviy tush vaqtida o'lтурub erdilar. Bir tolibul ilm yigit kelib salom qildi, taqi aydi: ey Sultonim, qozi elidin dod□". "Miftoh ul-adl" asaridagi hikoyatning ma'zmuni quyidagicha: qozi adolatsizlik qilgan va tolibul ilmning hamyon to'la oltinini mis chaqalarga almashtirib qo'yganni bayon qilinadi. Mahmud G'aznaviy esa bu masalaga oydinlik kiritib, yechim topadi va bor voqeani aniqlab, qozini jazolaydi hamdaadolat o'rnatadi. Sulton Mahmud tolibul ilmga qozilik martabasini berishini aytadi, lekin tolibu ilm sultonga Ozarbayjon shahridagi qozi haqida so'zlab berganidan so'ng qozilikni rat etadi. Mahmud G'aznaviy o'z davlatida adolatli ustuvorligini taminlashga intilganini bilish munkin.

Xulosa qilib aytish mumkinki Mahmud G'aznaviy mohir sarkarda, markazlashgan davlat asoschisi, ilm-fan va madaniyat homiysi sifatida tarixda o'chmas iz qoldirgan. Qo'shimcha qilganda tarixdagagi eng katta asarlardan biri hisoblangan Abulqosim Firdavsiyning "Shohnoma" asari ham Mahmud G'aznaviyga atab yozilgandir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

[1]. Rustambek Shamsutdinov, Shodi Karimov "Vatan Tarixi" "Sharq" nashriyot-matbaa aksiy adorlik kompaniyasi bosh tahriri. Toshkent-2010 bet-192

[2]. B.J.Eshov, A.A.Odilov "O'zbekiston tarixi I - jild" (eng qadimgi davrdan XIX asr o'rtalarigacha) Toshkent-2013. Bet-231.

[3]. Kaykovus "Qobusnoma" Forschadan Muhammad Rizo Ogahiy taijimasi 2- nashri, "O'qituvchi" nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent - 2018 bet-264

[4]. B.J.Eshov, A.A.Odilov "O'zbekiston tarixi I - jild" (eng qadimgi davrdan XIX asr o'rtalarigacha) Toshkent-2013. Bet-231.

[5]. O'sha joy

[6]. Nizomulmulk "Siyosatnoma" (Siyar ul-muluk) "Yangi asr avlodii" Toshkent-2008 bet-48.

[7]. Raiyat - bir hukmdorga tobe xalq.

[8]. Raoya - tobe xalqlar.

[9]. Tahdid - do'q qilish.

[10]. Taxvif - qo'rqiitish.

[11]. Hojib - darvozabon.

[12]. Muqarrab - yaqin do'st.

[13]. Kaykovus "Qobusnoma" Forschadan Muhammad Rizo Ogahiy tarjimasi 2- nashri "O'qituvchi" nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent - 2018 bet-264

[14]. Abu Bakr Qahnoniy. Sulton Mahmudning mashhur shoiri. Kaykovus "Qobusnoma". "O'qituvchi" nashriyot-matbaa ijodiyuyi Toshkent - 2018 bet-264

[15]. Kaykovus "Qobusnoma" Forschadan Muhammad Rizo Ogahiy tarjimasi 2- nashri "O'qituvchi" nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshkent - 2018 bet-210-213

[16]. "Temur Tuzuklari" Shodlik nashriyoti" Toshkent - 2018 bet - 87-88.

DUKCHI ESHON QO'ZG'ALONI

**Uchqo'rg'on shahar 6-sonli Davlat ixtisoslashtrilgan
maktab internati tarix fani o'qituvchisi Tadjibayev Nozim.
Xalq ta'limi a'lochisi
Telefon: +998 936767471
Namangan davlat universiteti ijtimoiy-iqtisodiy fakulteti tarix
yo'naliishi 3 bosqich talabasi Mahmudov Qahramon**

Anotatsiya. Ushbi maqolada XIX asrning ikkinchi yarmida Turkistonda Rossiya imperiyasi o'rnatgan mustamlakachilik tuzumi natijasida mahalliy aholini siyosiy, iqtisodiy ahvolini yomonlashuvi natijasida o'z erki yo'lida kurashgan, Farg'ona vodiysi bo'lib o'tgan tarixiy voqealar haqida bayon etiladi. Dukchi Eshon qo'g'oloni chor Russiyasi mustamlakachilik zulmi sharoitida ham kelgindi bosqinchilarga qarshiadolatli kurash olib borgan ota-bobolarimizni qahramonliklarining bir ko'inishi sifatida tarix sahifalariga muxrlandi.

Kalit so'zlar. Turkiston, Muhammadali Xalfa Sobir o'g'li, Dukchi Eshon, Muhammad Ali Eshon, "chaqiriq qog'ozlari", Sulton Abdulhamid II, Baron Vrevskiy.

XIX asrning ikkinchi yarmida Turkistonda Rossiya imperiyasi o'rnatgan mustamlakachilik tuzumi mahalliy aholini siyosiy, iqtisodiy huquqlardan mahrum etdi, milliy, diniy qadriyatlarini tahqirladi, iqtisodini esa Rossiya imperiyasi maqsadlariga bo'ysundirib, xalqning turmushi, moddiy ahvolini yomonlashtirib, qashshoqlanishiga olib keldi. Farg'ona vodiysi asosan imperiyaning paxta xomashyosini yetishtirib beruvchi xududga aylantirilgan edi. Vodiyya paxta yetishtirishning ko'paytirilishi sababli g'alla, ozuqabop ekinlar maydoni va yaylovlarning qisqarishi, oziq-ovqat va boshqa maxsulotlar narxini keskin oshirib yubordi.

1891-yilda Rossiyadan aholining Farg'ona viloyatiga ko'plab ko'chirib keltirilishi, ularning joylashtirilishi yer taqchil va aholi zich yashaydigan vodiyning axvolini nixoyatda yomonlashtirib yubordi. Shubhasiz, podsho hukumatining bunday harakatlari mahalliy aholi noroziliginini yanada ortib borishiga sabab bo'ldi.

Norozilik harakatlariga o'lka ma'muriyatining mahalliy xalq manfaatlaridan imperiya manfaatlarini ustun qo'yuvchi siyosat olib borishi, tub aholi yashash sharoitlarining yomonligi, soliqlarning nixoyatda ko'pligi, amaldorlarning poraxo'rliqi va o'z mansabini suviste'mol qilishlari, to'lovlar xamda majburiyatlarning og'irligi kabilar sabab bo'ldi. Maorif, tibbiy xizmat, obodonchilik ishlari qarovsiz bo'lib, ularga hukumat tomonidan mablag' ajratilmagan. Bunday salbiy xolatlar mahalliy xalqlarning mustamlakachilarga nisbatani oshirib, ularga qarshi g'alayon va qo'zg'olonlar ko'tarilishiga olib keldi. Turkiston o'lkasida XIX asrning oxirlarida bo'lib o'tgan norozilik harakatlaridan biri bu 1898-yildagi mahalliy xalqlarning mustamlaka jabr-zulmiga qarshi qaratilgan Andijon qo'zg'oloni xisoblanadi. 1898 yil qo'zg'oloni Andijon uyezdiga qarashli Mingtepa, Tojik, Qashqar singari qishloqlardan boshlandi. Bu joylarda Muhammadali Xalfa Sobir o'g'li (1856-1898) eng obro'li din peshvosi hisoblangan. Uning otasi paxtani chigitdan ajratadigan xalaji va yig, ya'ni dug, beshik yasaydigan hunar egasi edi. Dukchi Eshon rus hukumati tomonidan olib borilayotgan mustamlakachilik siyosatini, milliy zulm va dinning siqib qo'yilganligining jonli guvohi bo'ldi. U xalq dardini va noroziliginini yaxshi anglagan o'z Vataniga sodiq kishi edi. Umuman aytganda, Dukchi Eshon og'ir siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy sharoit orqasida bir parcha yeridan ham mahrum etilgan dehqonlar, shahar kambag'allari uchun umid va ishonch ramziga aylangan. Buni yaxshi anglagan Dukchi Eshon xalqning ozodlik kurashiga bosh-qosh bo'lishni o'z zimmasiga oldi. U ona yurtining mustaqilligi va ozodligini tiklashni muqaddas burch deb bildi.

Birinchi navbatda, "chaqiriq qog'ozlari" bitilib, ishonchli jamoalarga tarqatildi. Bunda Farg'ona viloyatida istiqomat qilayotgan barcha tub aholi vakillari, xususan, o'zbeklar, tojiklar, va qirg'izlar Mingtepaga taklif etildi.

Qirg'izlar chindan ham jiddiy ishga kirishganliklarini eshon tezda payqadi. Mustamlakachi ma'murlar Ketmontepa, Ko'gartdag'i rus mujiklaridan tashvishli xabarlar ola boshladilar. Avvallari ularning yerlaridan chorikor bo'lib ishlovchi, ijarchi va boshqa xizmatlardagi qirg'izlarning kelmay qo'yishgani, ular bilan aloqa birdan uzilgani to'g'risida ma'lum qilindi. Mujiklar barcha qirg'izlar ichida inqilobiy harakat qo'zg'algani, yaqin kunlarda hukumatga qarshi qo'zg'olon bo'lishi mumkinligidan ma'murlarni ogoh qildilar. Mustamlakchilar bu kalavaning uchi bevosita Dukchi Eshonga borib taqalishini yaxshi bilishardi. Ruslarning josuslar tarmog'i Mingtepada ham o'z to'ri yoydi. Hal qiluvchi olishuv tobora yaqinlashmoqda edi.

Rus maxfiy xizmati musulmon turkiy xalqlarni bir-biriga gijgijlash va turli ig'vagarliklar bobida ustasi farang edi. Bu maxfiy bo'lim xizmati o'z josuslarini eshon dargohiga yo'llab, xalq sevgan rahbarni yo'qotish rejasini ishlab chiqdi. Mustamlakachilar qulay fursat kutib zimdan ish ko'ra boshladilar. Ular vodiyyagini

qirg'iz va o'zbek ahlini birlashtirmaslik va qo'zg'olon pala-partish boshlanishini ta'minlash uchun zo'r berdilar. Muhammad Ali Eshon tajribasi hamda favqulodda sezish qobiliyati bilan atrofida kimlar nima uchundir harakatni tezlashtirishga urinayotganligini his qilardi. Ko'z ilg'amas dushman g'oyat makkorlik bilan ish ko'rardi. Bu kuchni 1898 yil 17 may kuni to'satdan uning hovlisiga bostirib kelgan ikki yuzdan orti q kishilarning darhol qo'zg'olon boshlashni talab qilganida yaqqol sezdi. Butun rejalar ostun-ustun bo'lib ketdi.

Dukchi Eshon atrofdagilar va Turkiyaning yordami va mavqeidan foydalanish niyatida Sulton Abdulhamid II (1876-1909) nomiga xat yuboradilar. Ammo bu xat o'z egasiga borib yetmaydi. Dukchi Eshonga turk sultonining qalbaki xatini va sovg'asini taqdim etganlar va Dukchi Eshonni uning aslligiga ishontirishgan. Qo'zg'olon boshlanishidan bir necha kun avval Eshon huzuriga ba'zi bir mahalliy mansabdor shahslar kelib, Eshon tayyorlagan murojaatnoma yoki qasamyodga o'z muhrlarini bosishadi.

Mazkur qasamyodga mahalliy amaldorlar va obro'-e'tiborli kishilardan o'n ikki kishi muhrini bosgan. 14 may kechqurun Muhammadali halfa uyida kengash bo'lib, unda Farg'ona viloyatining turli bo'limlaridan kelgan kishilar qatnashadi. Kengash Eshon ma'lum qilgan rejaga binoan vodiyyagini uch shahar-Andijon, Marg'ilon va O'shdagi harbiy lagerga bir kunda hujum qilinishi kerak edi. Bu hujum muvaffaqiyatli tugasa, Qo'qonni ham olib, vodiyya xonlikning tuzumi tiklanardi. So'ngra mustamlakachilar Samarqand, Toshkent va Chimkentdan ham haydab chiqarilardi.

16 may kuni kechqurun yana Eshon xonadonida kengash bo'lib, unda mingga yaqin odam qatnashadi. Shu kengashda Eshonning o'n to'rt yoshli jiyani Abdulaziz xon qilib ko'tarilajagi, qo'zg'olon qachon boshlanishi aytildi.

17 may kuni shom namozida Tojik qishlog'idagi masjidga juda ko'p odam to'planadi. Namoz paytida Eshon xalqqa murojaat qiladi. Xufton namoziga odamlar qurollanib kelishadi. Ammo ularning kamdan-kami qilich va miltiq bilan qurollangan, assosiy qismi so'yil, cho'qmor, ketmonsop, panshaha ko'tarib olishgan edi. Namoz paytida ular qurollarini masjid devoriga suyab qo'yishadi.

To'plangan odam olti yuz nafarcha edi. Lekin ularning hammasi ham otliq emasdi. Shu boisdan otliqlar piyodalarini mingashtirib olishadi. Qolganlar piyoda yoki aravada yo'lga tushishadi. Yo'lma-yo'l qo'zg'olonchilar safi ortib boradi. Olomon ikki bayroq ostiga uyushgandi, birinchi bayroqqa Mulla Ziyovuddin Mahsum boshchilik qilayotgan edi. Ko'k to'n kiyib, oq salsa o'ragan otliq Eshon eng oldinda devona bolalar davrasida borardi. Dukchi Eshon boshchiligidagi qo'zg'olonchilar Andijon shahrida joylashgan harbiy garnizonga hujum qilib, 23 o'russ askarini o'ldirdilar, 24 tasini yarador qiladilar, 30 tacha miltiqni o'lja oladilar. "Eshon to'poloni" tez orada deyarlik butun Farg'ona vodiysiga yoyiladi. Quva, Asaka, Shaxixon, Aravon, O'sh, Marg'ilon, Namangan, Sirdaryo va boshqa joylarda xalq harakatga keladi. Publitsist jurnalist Alinazar Egammazarovning "Siz bilgan Dukchi Eshon" maqolasida bunday hikoya qilinadi: "Qo'zg'oltonni faqat Andijon, Marg'ilon va O'sh uezdlari xalqi emas, Namangan uezdi, Yettisuv viloyati xalqi ham qo'llab-quvvatladi. Avliyootadagi harakatga Shodibek halfa ismli Eshon boshchilik qiladi. U to'plangan yuzdan ortiq odam dovonlar qordan bir oz tozalangach, Andijonga tomon harakat qiladi. Namangan va Andijondan ularga tomon yurgan harbiylar oradan besh kun o'tgach, Shodibek halfani 23 nafar sherigi bilan ushladi.

Namanganda uezd boshlig'ining o'rinosi Bushen boshliq harbiylar yashirin ravishda tog' so'qmoqlarini kezib, bir necha ovulni tintuv qilishdi va 29 nafar qo'zg'olonchini, shular qatori to'rt boshliqni ham uchlashdi. ularning yonidan g'azovot boshlash to'g'risidagi Murojatnoma va Muhammadali halfaning xati, shuningdek musulmon davlati tuzilajagi, uning poytaxti etib Namangan shahri tanlanganligi haqidagi murojatnoma ham chiqdi.

Baron Vrevskiy Sankt-Peterburgga jo'nab ketganligi munosabati bilan Turkiston o'lkasi Bosh harbiy gubernatori vazifasini vaqtincha bajarib turuvchi general-leytenant Korolkovning Rossiya harbiy vazirligining Bosh shtabiga yuborgan telegrammasida bunday deyiladi: "Farg'ona harbiy gubernatori shuni ma'lum qiladiki, kecha kechqurun Marg'ilon uezdida Eshon Muhammadali halfa g'azovot e'lon qiladi va ming kichidan iborat sherkilari bilan Andijonga yo'l oldi. Qo'zg'olonchilar telegraf simni uzib, bugun saharda 20-batalon lageriga hujum qilishdi. Bu hujum chog'ida askarlardan 21 nafari o'ldirildi va 10 nafari yarador qilindi. Qo'zg'olonchilar guruhi to'qnashuv joyida o'lgan 11 nafar va yarador bo'lgan 8 nafar odamlarini qoldirib chekinishdi. Farg'ona harbiy gubernatori Marg'ilondan Andijonga temir yo'l orqali 20-batalon rotasini va ovchilar komandasini yubordi, o'zi esa 13 kazak bilan tuproq yo'lidan jo'nab ketdi. Ayrim xabarlarg'a qaraganda, biz tomonimizdan qurbanlar yanada ko'proq va Andijondagi rus aholisi bu yerda ilgari hech bo'lmagan hodisa sababli sarosimaga tushib qolgan. Men qo'shinlarda, shaharlarda ehtiyoj choralar ko'rish va tartibsizliklar paytida Farg'ona viloyatining barcha qo'shinlarini harbiy gubernatorga bo'ysundirish, shuningdek Orenburg polkini o'tloqdan qaytarish haqida ko'rsatma berdim. General-leytenant Korolkov". Harbiy vazir general-leytenant Kuropatkin bu telegrammani darhol oq podsho hazratlariiga olib

kirgan va qo`zg`olonni bostirish yuzasidan belgilangan tadbirlarni bayon qilgan. Podsho bu tadbirlarni ma`qullagan va shu asosda Korolkovga darhol ko`rsatmalar asosida Turkistonning yangi tayinlangan harbiy qo`shinlari qo`mondoni Duxovskiyga telegramma jo`natiladi. Podsho Nikolay II qo`zg`olonchilarini "namuna" bo`ladigan darajada qattiq jazolash uchun ko`rsatma berdi. Ana shu ko`rsatma asosida qo`zg`olonchilar ustidan olib borilgan sud jarayoni 3 oy davom etadi. Dastlab 447 kishi sud qilinadi va 800 ga yaqin kishi guvohlikka chaqiriladi. General-mayor Terentev raisligida o`tgan harbiy sud materiallari "Andijanskoe delo" 20 jildni tashkil qilgan. Ushbu sud ishi bo`yicha 380 kishining ustidan sud hukmi chiqirilgan.

Harbiy sud Ustavining 1128-1155-moddalariga binoan, sud harajatlari barcha sudlanganlardan teng miqdorda undirilsin, mabodo ularning bunga qurbi kelmagan sharoitda xazina hisobidan to`lansin. 20-Turkiston asosiy-muntazam batalonining 22 nafar o`ldirilgan harbiylari oilalari zarari, boquvchisidan ayrilgan har bir oilaga yiliga 200 so`m hajmida, yillik daromaddan 4 foizini kapitalga aylantirib-bir paytda har bir oilaga 5000 so`mdan Harbiy qonunlar to`plamining 1868 yildagi 2-nashrining XXII kitob, 62-modda, I-bandiga asosan sud qilinganlar va ularning merosxo`ridan undirilsin." Turkiston Bosh harbiy gubernatori Duxovskiy qo`zg`olonning asosiy aybdorlari osib o`ldirilgach, shahar qal`asi ishiga ko`milsin va ustiga hojatxona qurilsin, deb buyruq bergan, Oxirgi paytda bu qaror o`zgargan. Dorlar qurilgan maydon ancha notejis edi. Qo`zg`olonchilar shu yerga ko`milib, ustidan so`ndirilmagan ohak keyin tuproq tortilgan. So`ng qatl etilganlar qayerga ko`milganligi bilinmasligi uchun butun maydon tekislاب yuborilgan.

Bunday xo`rlanish aholining qalbi va ongida kuchli jarohat bo`lib saqlanib qolgan edi. Xatto, 1925 yil O`zbekiston SSR Sovetlarining 1-qurultoyida 1898 yilgi o`sha mudhish xo`rlanishni esga olgan edi: "...Farg`ona yaqin kunlarda ham nihoyatda og`ir kunlarni boshidan kechirdi. 1898 yilda jafokash Farg`ona xalqi uch kun mobaynida boshini yer qadar egib tiz cho`kib turishga mahkum etildi, sababi, bu yerga oq podshoning amaldorlaridan biri general kelgan edi". Qo`zg`olon markazi Mingtepa, Toji, Qashqar qishloqlari uch kun davomida timmsiz to`pga tutilib kultepaga aylantirilgan. Sudsiz so`roqsiz o`zboshimchalik bilan yondirilgan qishloqlar qirib yuborilgan, gunohsiz fuqarolar bu hisobga kirmaydi.

"Hozir Marhamatda yashayotgan keksalarning hikoya qilishlaricha, deb yozadi Alinazar Egamnazarov o`zining yuqorida tilga olingan maqolasida,-ertasi Andijonga qo`shimcha harbiy kuchlar kelgach, ishga kirishib, O`qshi qishlog`igacha borib, yo`lda uchragan erkakni otishgan. O`qshida bir ayloning voyaga yetgan to`rt o`g`li bo`larkan. Chor askarlari shu to`rt aka-ukaning hammasini otib tashlashgan. Ona sho`rlik bu fojeani ko`taraolmay jinni bo`lib qolgan".

Xulosa sifatida ota-bobo avlod-ajdodlarimiz chor Russiyasi mustamlakachilik zulmi sharoitida ham erksevar xalqimizning tarixiy an`analarini muqaddas saqlab davom ettirdilar va kelgindi bosqinchiga qarshi qonuniy va adolatli kurash olib borganlar.

Foydalaniman adabiyotlar.

1. Ҳамид Зиёев."Туркистонда Россия тажовузи ва ҳукмронлигига қарши кураши"-Т.:Шарқ. Б.388-389.
 2. Раҳимов Ж. "Ўзбекистон тарихи"-Т.Ўқитувчи. Б.189
 3. "Sharq yulduzi", 1993, № 10-12.
 4. Egamnazarov Alinazar. Siz bilgan Dukchi Eshon. Xujjatli qissa. "Sharq" nashriyot-matbaa kontsernining Bosh tahriri. Toshkent, 1994.75-76-betlar
 5. Shamsutdinov Rustam. "Dukchi Eshon voqeasidan so'ng".-"Sharq. yulduzi", 1991, 6-son.200-bet.
 6. Ўзбекистон Марказий давлат архиви, Ц-17-ф, 1-рўйхат, 331137-иш, 22- бет.
- Internet saytlari.
1. Aim.uz
 2. Wikipedia.org

"TEMUR TUZUKLARI"-AMIR TEMUR DAVRIDAGI HARBIY SAN'AT TARIXI BO'YICHA MUHIM MANBA

Usmonova Matluba Nosirovna,
Ichki Ishlar Vazirligining
ixtisoslashgan maktab internati
1-toifali tarix fani o'qituvchisi
m.usmonova@mail.ru.

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk sarkarda, Sohibqiron Amir Temurning o'zidan so'ng qoldirgan harbiy san'at sohasidagi ulkan meros "Temur tuzuklari" asarining bugungi kundagi tarixiy ahamiyati haqida yozilgan. Unda Amir Temurning harbiy san'at sohasida erishgan yutuqlari, harbiy qo'mondonlarni tayinlash tartibi, qurol-yarog'lari, qo'shin tuzilishi, siyosiy-harbiy tizimi haqida ilmiy ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Amir Hudaydod, Balx va Hisor hukmdori Amir Joku, Amir Iku Temur, Amir Sulaymonshoh

Buyuk alloma va adiblarimiz, aziz-avliyolarimizning beباho merosi, yengilmas sarkarda va arboblarimizning jasoratini yoshlar ongiga singdirish, ularda milliy g'urur va iftixon tuyg'ularini kuchaytirishga alohida e'tibor qaratishimiz kerak.

Sh.M.Mirziyoyev

Buyuk Sohibqiron Amir Temurni yetuk davlat arbobi, mohir sarkarda, ilm-fan homiysi, buniyodkor, adolat va tinchlik tarafdori, Sharq Renessansining rivojiga ulkan hissa qo'shgan shaxs sifatida barchamiz e'zozlaymiz. Uning "Temur tuzuklari"da davlat tizimi, davlatdagi turli lavozimlarning vazifasi, undagi turli toifalar va ularga munosabat, davlatni boshqarishga asos bo'lgan qoidalar, qo'shinlarning tuzilishi, tartibi, uni boshqarish, ta'minlash, rag'batlantirish, qo'shin turlarining tutgan o'rni va o'zaro munosabati kabi masalalar bayon etilgan.

Turon xalqlarining harbiy san'ati Amir Temur davriga kelganda o'zining eng yuqori cho'qqisiga yetdi. Sharq olimlari bilan bir qatorda Yevropa davlatlaridagi olimlar ham buni o'z asarlarida e'tirof etganlar. Nemis olimi F.Shlosser o'zining "Jahon tarixi" asarida: "Baxtiyor jangchi, jahongir, uzoq Sharqda qonunshunos bo'lish bilan birga o'zida, Osiyoda kam uchraydigan taktik va strategik bilimlarni ifodaladi", - deb yozsa, atoqli nemis olimi va tarixshunosi M.Veber: "Temur o'z dushmanlariga nisbatan juda berahm edi, lekin sarkardalik, davlatni boshqarish va qonunchilik sohasida buyuk talantga ega edi", - deb ta'riflaydi .

Qadimda va ilk o'rta asrlarda turkiy xalqlar harbiy san'atida asosan sochma saf bo'lib jang qilish usulini, to'da-to'da bo'lib dushmanqa yopirilib dushmanqa hujum qilish usulini uchratsak, Sohibqiron davriga kelganda qo'shin tartib bilan safga tortilgan va jangga birin-ketin kiritilgan va bu bilan raqib qo'shini holdan toydirilgandan so'ng sara jangchilardan iborat zahirqa qism jangga tashlanganining guvohi bo'lamic. Amir Temur sultanati nihoyat darajada katta qo'shin va uning ta'minoti tizimiga ega bo'lgan. Eng oliv bosh qo'mondon Temurning o'zi hisoblanib, u bo'limgan vaqtarda qo'shinlar ishi yuzasidan noib-bosh amir, amir ul-umaro boshchilik qilgan. "Temur tuzuklar"da ko'rsatilishicha, bu unvonga besh kishi: Badaxshon hokimi Amir Hudaydod, Balx va Hisor hukmdori Amir Joku, shuningdrk, Amir Iku Temur, Amir Sulaymonshoh, Amir Temurning kuyovi, orlot urug'idan chiqqan Amir Muyayadlar sazovor bo'lgan.

Amir Temur kishilarning birligi, bir bo'lislari, ji pslashuvlari kattasiyosiy-huquqiy ahamiyatgaega ekanligini aytadi."Shijoatli va aql-farosatli er yigitlarni atrofimga birlashtirdim,-deb yozadi "Tuzuklar"da,- Birlik ittifoqlari shunday ediki, barilar go'yo bir tandem edilar. Barchalarining maqsadlari, ra'yulari so'zlari va ishlari bitta edilar. Bir ishni qilaylik, deb qaror qilsalar, tugatmagunlaricha undan qo'l uzmas edilar"

Har bir boshliq (amir yoki tumanboshi) uchun unga tegishli qo'shinlarni ta'minlash joyi (shahar, qishloq, viloyat) 3 yilga belgilangan. Bu davr ichida agar aholi boshliqdan mamnun bo'lsa, u bu yerda keying muddatga qolar, aks holda xalqdan olingan ortiqcha narsalarning hammasi undan tortib olinib, 3 yilgacha hech qanday maosh berilmas edi.Soliq olishda ham jismoniy jazo qo'llashni taqiqlagan. U boshliqlardan zulm o'tkazish va tovlamachilik qilishdan o'zlarini tiyishlarini talab qilar, o'z mansabini suiste'mol qilish ochlik va har xil falokatlarga olib kelishi, xalqni esa o'zga yerlarga qochib ketishga majbur etishini bilar edilar. Amir Temurning fikricha, xalqni talon-taroj qilish davlat daromadining kamayishiga va davlatning qulashiga olib keladi.

Ma'lumki, mustaqil, demokratik-huquqiy davlat qurayotgan bizning jamiyatimizda, davlatchilikning oliy mansablari va harbiylarning yo'l-yo'riqlari xususida tasavvurlar endi-endil shakllanib, rivojlanib bormoqda.

Ularni takomillashtirishda davrlar sinovidan o'tgan "Temur tuzuklar"iga o'xshagan asarlarga suyanishimiz lozim deb hisoblayman.

Amir Temur harbiy san'atida islom dinining roli katta edi. Rossiya imperiyasi bosh shtabi harbiy-ilmiy komitetining a'zosi M.I.Ivanin 1836-1845-yillarda yozgan "Ikki buyuk sarkarda:Chingizxon va Amir Temur" asarida yozishicha, "o'z mutaassibligi bilan bu e'tiqod Amir Temur mohir qo'llarida u yuksak san'at bilan harakatlantira oladigan harbiy-siyosiy mashinaning dastagi bo'lib xizmat qila boshladi.Amir Temur boshqarish tartibotining shu jihatni hech qanday buysunmagan, o'z lashkarlarida bosqinchilikka rag'batni boshqa mutaassiblik usullari bilan qozg'ata olgan Chingizxonning boshqaruvidan farq qilardi."

Amir Temur o'z "Tuzuklari"da : "Amr qildimki, amir ul-umaro

urush maydonini tanlashda to'rt narsani nazarda tutishini tayinlagan.Birinchisi- u yerning suvgaga uzoq-yaqinligi, ikkinchisi - askar saqlaydigan yerning xavfsizligi, uchunchisi - g'anim lashkari turgan turgan yerdan teparoqqa joylashishi va ostobga ro'baro' bo'lmasligi, toki quyosh shu'lesi si pohiyalar ko'zini qamashtirmas, to'rtinchisi- urush maydoni oldi ochiq, keng joy bo'lishi lozim. " Bundan ko'rinish turibdiki harbiy strateg sifatida har tomonlama o'ylab, puxta reja asosida jangga kirishi Sohibqironni doimo g'alabaga etaklagan.

Amir Temur davrida o'z zamonasining eng yuksak texnikaviy yutuqlaridan biri bo'lgan o't sochar qurol-ra'd hamda qo'shin tarkibidagi ra'dandozlar qismi tashkil topdi.

A.Yu.Yakubovskiyning yozishicha, Amir Temur jahon harbiy san'atida ilk bor qo'shinni janggohda yetti qo'lga ajratib safga tortish tartibini ishlab chiqdi.

Shuningdek, Amir Temur qo'shini otliq va jangchilardan iborat bo'lgan.Bunda otliq jangchilar yehgil va og'ir qurollangan sipohiy qo'shinga ajralib, umumiylashkarning zarbdor qismi hisoblangan. M.Ivaninning yozishicha, Amir Temur bulardan tashqari gvardiya singari shaxsiy soqchilarga ham ega bo'lgan.Amir Temur qo'shinda jangchilarning kiyimlari, hatto otlarining ranglariga qarab maxsus qismlar tuzgan.

Bosib olingan yerlarning kengayib borishi bilan Amir Temur qo'shinlarining soni ham ortib boravergan.Bu viloyatlardagi qurol ko'tara olgan har bir kishi Amir Temur qo'shingga qabul qilingan va amaliga qarab maosh olgan.Jasur jangchilarning farzandlariga ham nafaqa to'langan.

Askarlar yurishga chiqqan vaqtida intizomga qattiq rioya qilar edilar.Har bir bo'linma tuman, qo'shin amiri o'z o'rnini yaxshi bilgan va unga qattiq rioya qilgan.Bu bo'linmalar yurishga chiqqan vaqtida asosiy kuchlardan, ba'zan esa ba'zan esa bir necha tumandan iborat bo'lgan avangard oldindida borgan. Avangarddan oldin yasavul (razvedka) yurgan.Razvedkaga eng botir askarlar tanlab olingan. Yurish vaqtida yo'lboshchilar muhim rol o'ynashgan. Amir Temur yo'lboshchilarni qo'shinga o'rtasida odatda o'zi taqsimlab bergan.

Amir Temur qo'shinda XIV-XV asr boshlarida otliq qo'shinni tashkil etib, uning strategiya va taktikasi o'zining mukammal bosqichiga yetgan.O'z zamonasi uchun yaxshi texnika, qurol-aslahaga ega bo'lgan qo'shin tuzilishida bir qancha samarali tajriba va nizomlarni yaratadiki, bu ham ulkan mamlakatni barpo etish ishlariiga yaqindan yordamlashdi.

Sohibqiron o'zidan so'ng harbiy san'at sohasida ulkan meros sifatida qoldirgan "Temur tuzuklari" yozilganiga olti yuzu o'n olti yil bo'ldi. Ushbu asar yoshlar qalbiga bemisl g'urur joylab, ularni chinakam inson qilib yetishtirishda, qo'rmas va dovyurak, aqli va vatanparvar sifatida tarbiyalashda bebaho bir maktab vazifasini ado etmoqda.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston yoshlar itifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi farmonida, buyuk davlat arbobi va sarkarda Sohibqiron Amir Temurning Vatanga sadoqat, el-yurtni ardoqlash, mardlik, fidoiylik va adolatparvarlik kabi yuksak fazilatlari yosh avlod uchun o'mak bo'lib xizmat qilishini inobatga olgan holda, respublikaning barcha harbiy akademik litseylariga "Temurbek maktablari" nomi berilishi ham bejiz emas. Zero, ona Vatanimiz istiqlolini, uning sha'nu shavkatini qanday himoya etishni Amir Temur bobomizning "Temur tuzuklari"idan meros qilib olishimiz va uning himoyasiga hamisha tayyor turmog'imiz lozim.

TARIXIMIZ VA MILLIY QADRIYATLARIMIZNI DUNYOGA TANITISH BORASIDAGI INNOVATSION G'OVALAR

Xudaybergenova Marhabo Baxodir qizi

Xorazm viloyati Urganch tumani 7- son

umumi O'rta ta'lif maktabi, nemis tili ?qituvchisi

+998 91 3212254

Annotatsiya: Har bir mamlakatning kelajagini uning boy o'tmishi, tarixi belgilaydi. Zero, birinchi Prezidentimiz Islom Abdug'aniyevich Karimov ta'kidlaganlaridek, tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. Bugun xalqimizning boy, betakror o'tmishi nafaqat o'zligimizni anglashga, balki mustahkam kelajak barpo qilishga xizmat qilmoqda. Mamlakatimizning boy tarixini, yosh avlod hamda dunyoga tanitish borasida turli tadbir, festivallar olib borishga, tarixiy shaharlarda turizmni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Kalit so'zlar: Jaloliddin Manguberdi, Sohibqiron Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, g'oya va mafkura kurashi, odamlar va boshqalar.

Dunyo miqiyosida turli g'oya va mafkura kurashi, odamlar, ayniqsa, yoshlarning qalbi va ongini egallash uchun turli raqobatlar keskin tus olgan bugungi kunda eng ommaviy san'at bo'lgan kinoning beqiyos imkoniyatlardan foydalanishimiz kerak, deb ta'kidlaydi davlatimiz rahbari. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti boshchiligidagi 2017-yil 29- dekabr kuni milliy kino san'ati va kinostudiylarimizni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar tahlili va bu borada mavjud muammolarni hal etish masalalariga bag'ishlangan yig'ilish bo'lib o'tdi. Yana shunday bir muhim tadbir haqida aytib o'tish joyizki, O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi Turkiyaning taniqli kino namoyondasi, rejissyor Mehmet Bo'zdag' boshchiligidagi delegatsiya ishtirokida matbuot anjumanı o'tkazildi. Bu anjumanda Mehmet Bo'zdag' shunday deb ta'kidladi: "Men jahon tarixi, xususan, sizning buyuk bobolaringiz Jaloliddin Manguberdi, Sohibqiron Amir Temur, Mirzo Ulug'bek kabi siymolarning shonli o'tmishini chuqur o'rganib chiqqanman. Ularning adolatiligi meni doimo o'ziga jalb qilgan va albatta, ularning birortasi haqida tarixiy film olishni rejalashtirgan edim. Bizga dunyoning ko'plab mamlakatlaridan o'zlarining tarixi haqida kino suratga olish taklifi tushdi, lekin men ularni rad etdim. Chunki men buyuk sarkarda Jaloliddin Manguberdi haqida kino olishni maqsad qilganman va agar bu borada hamkorlik kelishuviga erishsak, ajoyib film suratga olish niyyatidaman". S h u n i faxr bilan e'tirof etishimiz mumkinki mamlakatimizga tashrif buyurgan har bir insonda shaharlarimizni, milliy qadriyatlarimizni go'zalligi yorqin taassurot qoldiradi. Shunday taassurotga ega insonlar fikrlarini kelitirib o'tishimiz mumkin. Fransiya fuqarosi Roland Jober: "Toshkentga bundan o'n yetti yil avval kelgan edim. Shaharni sayr qilar ekanman, uning tanib bo'lmas darajada o'zgarib ketganini, chiroy ochganini ko'rib, lol qoldim. Poytaxtingizni serfayz ko'chalarini sayr qilib to'yaydi kishi. Bu maftunkor zaminda amalga oshirilayotgan mislsiz bunyodkorlik va obodonlashtirish ishlarining ulkan natijalari har qanday sayyohni maftun etadi. Ayniqsa, tarixiy obidalar va me'moriy yodgorliklar menda katta qiziqish uyg'otdi. O'zbek xalqining mehmondo'stligi, bag'rikengligi va mehr-oqibatliligi alohida ajralib turadi. O'zbek milliy taomlari menga juda manzur bo'ldi". Hindiston fuqarosi Indrajit Desai esa: "O'zbek xalqining buyuk farzandi Zahiriddin Muhammad Boburning o'g'li - Humoyun Mirzo maqbarasi Dehlidagi eng go'zal inshootlardan biridir. Ajdodlaringizning hind zaminida qoldirgan ulkan merosi o'zbek va hind xalqlarining tarixiy yaqinligidan dalolatdir. "Toj Mahal", "Humoyun" kabi tarixiy obidalar xalqlarimiz uchun birdek qadrli va aziz"-deb ta'kidladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, bugun O'zbekistonni dunyo tanimoqda. Tariximizni dunyoga tanitish uchun, avvalo, o'zimiz uni chuqur o'rganishimiz lozim. Buning uchun yurtimizda barcha imkoniyatlar mavjud va olib borilayotgan keng ko'lamlı islohotlarning barchasi shu maqsadga yo'naltir

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M.. Buyuk kelajagimizni mard va oljanob xalqimiz bilan birga quramiz. T. "O'zbekiston" 2017.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. "Xalq so'zi" 2017.
3. Karimov I.A.. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T. "O'zbekiston" 1998.

ФАРГОНА АҲОЛИСИ ҚАДИМГИ ДИНИЙ ТУШУНЧАЛАРИНИНГ АЙРИМ ЎЗИГА ХОС ЭЛЕМЕНТЛАРИ

Алохунов Алишер Аҳмаджонович
Фарғона давлат университети ўқитувчisi
Телефон: +998(93) 482 08 20

Анотация

Ушбу мақолада Ўзбекистоннинг тарихий-маданий меросига катта ҳисса қўшган йирик маданий минтақаларидан бири Фарғона водийси аҳолиси анъанавий маданиятида қадимги диний эътиқодларнинг ижтимоий ҳаётдаги кўринишлари акс эттирилган. Кўхна қабрларнинг тадқиқ этилиши ҳамда аниқланган топилмаларда диний эътиқод илдизларининг акс этиши орқали археологлар томонидан чиқарилган илмий хуласалар баён қилинган.

Калим сўзлар: бронза даври, манзилгоҳ, топилмалар, диний эътиқод, анимизм, ёстиқ-тўшама

Фарғона - Ўзбекистоннинг тарихий меросига катта ҳисса қўшган энг йирик маданий минтақалардан бири. Қадимги фарғоналикларнинг анъанавий маданиятида диний эътиқодлар ҳам катта ўрин эгаллаган. Диний эътиқодлар қадимги жамият ҳаётининг турли томонларини ёритиб бериш баробарида, хулқатвор нормалари, ижтимоий муносабатлар, эстетик қарашлар ва бошқаларни қамраб олади [1, с. 103].

Фарғона водийсининг Даъварзин, Чуст, Ашқолтепа, Чимбой сингари қадимги манзилгоҳларидан топилган бронза даврига мансуб осори атиқаларнинг қадимги диний эътиқодларни ўрганишдаги илмий-тарихий аҳамияти бекёсdir. Қадимги аждодларимиз томонидан бажарилган расм-руsumларнинг катта қисмини марҳумни дағн қилиш билан боғлиқ урф-одатлар ташкил қилган. Бундай расм-руsumлар ҳақидаги маълумотларни биз кўхна қабрларни ўрганиш орқали кўлга киритилган материаллар таҳлилидан билиб оламиз.

Археологлар томонидан очиб ўрганилган кўхна қабрларнинг тузилиши, унда жасаднинг жойлашиши қадимги фарғоналикларда дағн билан боғлиқ урф-одат ва расм-руsumлар бир қатор маҳаллий (локал) хусусиятларга ҳам эга эканлигини кўрсатди. Кўплаб қабрларда одамлар она қорнида ётганидек оёқ-кўллари букилган ҳолда ён биқуни билан кўмилган. "Бу аслида бронза даврига ҳос кўмиш одати бўлиб, деб ёзади академик А.Асқаров, аёллар чап биқуни, эркаклар эса доимо ўнг биқуни билан кўмилган" [2, с. 67].

Фарғона водийсининг шарқий худудларидағи кўхна мозорларга, хусусан, Даъварзинтепа қабрларига жасад боши билан шарққа қараб қўйилса, Шимолий Фарғонада (Чуст маданияти) скелетларнинг боши гарбга қараб қўйилган [3, б. 179].

Фарғона водийси, умуман, Марказий Осиё ва бошқа кўплаб минтақаларда очилган кўхна қабрлардан одам суюклари билан бирга ҳайвонларнинг суюклари ва бир неча турдаги буюмлар (уй-рўзгор буюмлари, ов, жанг ва меҳнат куроллари, от анжомлари) учрашини қадим аждодларимизнинг ўлимдан кейинги ҳаёт ҳақидаги тасаввурлари ифодаси сифатида изоҳлаш мумкин.

Демак, диний эътиқодларни ўзида мужассам этган топилмалар айнан қадимги қабрларда кўпроқ учрайди. Бунга мисол тарзида яна Наманган вилояти Поп некрополи (Мунҷоқтепа)даги археологик қазишималар чогида марҳумлар боши остига қўйилган "ёстиқ"ларни келтириш мумкин. Бу ҳақда қадимшунос Б.Х.Матбобоев қўйилдагиларни ёзади: "Айримларида ўсимлик пояси юмaloқ қилиниб "ёстиқ" сифатида фойдаланилган бўлса, баъзиларида ёстиқ сифатида пахтали матодан фойдаланилган" [4, б. 226-227]. Бу одат Фарғона водийсида, умуман, Ўрта Осиёда кенг тарқалган ва бронза давридан то ҳозирги кунларгача давом этиб келмоқда. Шунингдек, ёстиқлар сифатида тошдан Оқтом мозори [5, с. 6], тупроқдан Харгуш мозори [6, с. 160], ўсимликлар боғламидан Кенкўл мозори [7, с. 9], шагалдан Гўрмирон мозори [8, с. 33], похолдан Қорабулоқ мозори [9, с. 18] да фойдаланилганларини кўришимиз мумкин. Водийда энг қадимги ёстиқ-тўшама Чуст маданиятига таалуқли қабрда топилган: жасаднинг боши остига бошоқли экин пояси юмaloқ қилиниб тўшалган эди [10, с. 16]. Бундан ушбу одатнинг жуда қадимилигига ишонч ҳосил қилиш мумкин. Марҳумлар боши остига тўшама - ёстиқ қўйиш одати уларнинг "нариги" дунёда яшашига ишонч белгиларидан биридир. Таниқли археолог Б.А.Литвинский муроҳазаларига кўра, марҳумларга иложи борича "комфоркт" - қулайлик яратиб беришдир [11, с. 104-124]. Мазкур "ёстиқ"ларда айнан қадимги фарғоналикларнинг нариги дуён билан боғлиқ қадимий диний тушунчаларининг ўзига ҳос айрим элементлари мавжуд деб ҳисоблаймиз. Албатта, бунинг заминида қандайдир тушунчалар сингдирилган бўлиши ҳам мумкин. Шунингдек,

Поп саганасидан ташқарида топилган яна 2 та қабр очилганда, уларнинг бирида одам суюклари катта хум шаклидаги қозонга солиб кўмилганлиги, иккинчиси тўрт бурчакли маҳсус сопол идиш - "остодон"га дафн этилганлиги аниқланган. Шунга асосан, мазкур қабрни зардуштийлик динига оидлиги юзасидан хулоса қилинган[12].

Хулоса қилиб айтганда, жаҳон халқлари ва элатлари сингари Фаргона водийсининг қадимги халқлари ҳам узоқ давом этган тарихий тараққиёт йўлини ўз бошидан кечирган. Қадимда барча халқларда бўлганидек, бу минтақада ҳам динларнинг дастлабки шакллари - фетишизм, анимизм сеҳргарлик (магия), тотемизм, ота-оналар руҳига сифиниш, шомонийлик ҳамда зардуштийлик эътиқодига мансуб диний қарашлар фаолият кўрсатилганлиги археологик топилмаларда ўз ифодасини топган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Богомолов И. К вопросу о верованиях и культовых местах // Роль города Маргилана в истории мировой цивилизации. Материалы международной конференции, посвященной 2000-летнему юбилею города Маргилана. Ташкент-Маргилан Издательство "Фан" Академии наук Республики Узбекистан 2007.
2. Аскarov А.А. Сапаллитепа. - Ташкент, 1973.
3. Асқаров А. Ўзбек халқининг келиб чиқиши тарихи. - Т.: O`zbekiston, 2015.
4. Матбообов Б.Х. Қадимги Фарғонанинг илк ўрта асрлар даври маданияти (V-VIII асрлар археологик манбаларининг тарихий таҳлили асосида). Тарих фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Самарқанд, 2009.
5. Горбунова Н.Г. Культура Ферганы в эпоху раннего железа: Автореф. дис. . канд. ист. наук. - Л., 1961.
6. Соловьев В.С. Погребальный обряд раннесредневекового Тохаристана // Прошлое Средней Азии. - Душанбе.: Дониш, 1987.
7. Бернштам А.Н. Кенкольский могильник //Археологические экспедиции Эрмитажа. Вып. II. - Л., 1940.
8. Кадыров Э.Б. Новые материалы к изучению культуры древних скотоводов Ферганы (по материалам раскопок могильника Гурмирон в 1973 г.) // УСА. 1975. Вып. 3. - Л., 1975.
9. Баруздин Ю.Д. Карабулакский могильник (раскопки 1954 г.) ТИИ АН Кирг. ССР. Вып. II. - Фрунзе, 1956.
10. Спришевский В.И. Чустское поселение (К истории Ферганы в эпоху бронзы): Автореф. дис... канд. ист. наук. - Ташкент, 1963.
11. Литвинский Б.А. Керамика из могильников Западной Ферганы. - М.: Наука, 1973.
12. <https://vodiymedia.uz/content/Наманган мўжизалари...>

ТАРИХ ВА ХУҚУҚ ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА ИНТЕРФАОЛ МЕТОДЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ САМАРАЛИ ЙЎЛЛАРИ

Исақова Мухайё Абдувоҳидовна
Чортот ҳумар ҳалқ таълими бўлими
ижтимоий фанлар услубчиси

Аннотация

Мақолада бугунги давр таълимида бўлаётган ислоҳатлар ҳақида, тарих ва хуқуқ фанларини ўқитишда интерфаол методлардан фойдаланишинг бир неча самарали йўллари очиб берилган.

Калит сўзлар :Интерфаол методлар, муаммоли технология, ўйин технологияси, тезкор сўровлар, меню, мунозара

Республикамида амалга оширилаётган ислоҳотлар, улкан бунёдкорлик ишлари, мамлакатимиз қудратининг ошиб боришига сабаб бўлди. Биз таълимда бутунлай янгиланиш, янги жараёнга том маънода ўтиш ва унга мослашиш даврини бошдан кечирмоқда.

Бугунги жараён ўқитувчилардан таълим-тарбия ишига янгича муносабатда бўлиш, касбий жиҳатдан етук, методик жиҳатдан маҳоратни ошириш, инновацион замонавий технологияларни таълим жараёнига жорий этиш методларини билишни ва амалга кўллашни тақозо этмоқда. Бугун ривожланган давлатлар янгиликларга асосланган таълимдан, информацион инқиlob ютуқларига асосланган таълимга ўтишмоқда. Бу йўналишда бетакрор гояларни тажрибада кўриши, иқтидорига асосланиб мустақил фикрлаши жоиз. Ўқувчи дунё даражасида фикрлаб, турли қарашлар ва фикрларга дуч келиб ўзини-ўзи чуқурроқ тушуниши даркор. Бугун таълимда анъанавий усуллардан воз кечиб, кўпроқ мулоқатта асосланган методларини кўллаш, фикр алмаштиришни рагбатлантирувчи усуллари кўпроқ самара бермоқда. Интерфаол услублар - билиш ва коммуникатив фаолиятини маҳсус шакли бўлиб, унда таълим оловчилар билиш жараёнига жалб қилинган бўладилар, улар биладиган, ўйлаётган нарсаларни тушуниш ва фикрлаш имкониятига эга бўладилар. Интерфаол дарсларда ўқувчининг ўрни қисман ўқувчиларнинг фаолиятини дарс мақсадига эришиш ўйналтиришга олиб келади. Бу усулларнинг ўзига хослиги шундаки, улар фақат педагог ва ўқувчиларнинг биргаликда фаолият кўрсатиши орқали амалга оширилади. Бугун замон талаблари асосида тарих ва хуқуқ бўйича ўқитишни янги гоялар билан бойитиш даркор. XXI аср таълимининг энг муҳим шартларидан саналган инсонийлик тамоили моҳиятига кўра ҳар бир ўқувчининг шахсига эътиборни кучайтиришни, унинг шаклланиши ва ривожланиши учун қулай шароит яратишни назарда тутади. Тадқиқотларни кўрсатишича, agar дарс ўқувчиларда маълум эмоционал, эстетик ва этик ҳисларни кўзгай олса, у ҳолда бундай ўқув материаллари чуқур ўзлаштирилади ва узоқ вақт эсда қолади. Бугун ўқувчининг мустақил ишлашга ўргатиш керак. Буни амалга ошириш учун ўқитувчи болаларни ўз фанига қизиқтира олиши керак. Бу ўқитувчидан маҳорат талаб қилади. Ўқитувчи энг аввало ўқувчиларга таълим тарбия берища кўпроқ самарага эга бўлиш учун ўтмиш алломаларимизнинг гоялари ва қарашларидан фойдаланиш лозим. Шу орқали ўқувчиларда синчковликни, қизиқувчанликни уйготмоги лозим. Ўқувчиларни ижтимоий фанларга қизиқтиришда тарихий материаллардан кенг фойдаланиш мухим ўрин тутади. Маълумотларни ўзлаштиришни енгиллаштиради, мазкур фанга ўқувчиларнинг қизиқиши ортади. Бугун ўқувчини мустақил фикрлашга қизиқтиришда ўқитишнинг "Муаммоли технологияси", "Ўйинли технологиясидан" ўринли фойдаланиш ўқувчининг фаоллигини оширишда, мулоҳза қобилиятини ривожлантиришда катта рол ўйнайди ва ўқувчиларни мустақил фикрлатишга ундейди. Тарих ва хуқуқ фанини ўқитишда куйидаги интерфаол методларни таълим-тарбия жараёнида кўллаш тавсия қилинади.

1. Тарих фанидан "Тезкор сўровлар". Бунда ўқувчи 10 та саволга, 10 секунд атрофида тез жавобини айтиш керак. Бу усул ўқувчини қисқа вақт ичida нимани қандай билишини кўрсатади (дарсда 3-5 минутгача фойдаланиш мақсадга мувофиқ). Бирор мавзу доирасида саволлардан намуналар берилади.

2. Тарих фанидан "викторина саволлари". Бу турли тадбирларда, фан ойликларида "Кичик гурӯхлар"да ишлаш жараёнида фойдаланиб голиб аниқланади (10-минутгача фойдаланиш).

3. Тарихий шахслар хаётидан "Қизиқарли хикоялар айтиш" "де - Бройл методи". Бунда ўқувчи буюк шахслар, фан арбоблари, буюк жасорат эгалари хақида расмга қараб сўзлаб бериши ёки ўз фикрини ёзма баён қилиши мумкин. (бир ўқувчига 2-3 минутгача вақт берилади).

4. "Мунозара". Бу метод ёрдамида ўқувчиларга муайян муаммо бўйича тўлиқ ахборотлар етказилади, мунозара учун танланган мавзуни ўқувчилар аёвсиз "штурм" қиладилар ва муаммога тегишли

маълумотларни атрофлича ўрганадилар.

5. "Меню". Якка тартибда ёки кичик гуруҳлар билан иш олиб бориш учун ижодкор ўқитувчига "Меню" методидан фойдаланиш тавсия этилади. Бунда кичик гуруҳ (ёки ўқувчи)га аниқ топшириқ берилади. Мисол, "Ўзбекистон фуқароларининг ҳуқуқлари" таснифи хилма-хил, ўқитувчи ҳар бир гуруҳ учун алоҳида топшириқ тайёрлайди. 1. Конституциявий ҳуқуқлар; 2. Маъмурий ҳуқуқ асослари; 3. Фуқаролик ҳуқуқи асослари; 4. Меҳнат ҳуқуқи асослари; 5. Экологик ҳуқуқлари асослари. Ҳар бир гуруҳ топшириқ олади ва 3 минут давомида муҳокама қилишади, сўнгра ҳар бир гуруҳдан биттадан вакил ўқитувчи столига келишади ва тайёр "Меню"ни олиб қайтишади. Бу узун қирқилган қозозлар - тарқатмалар бўлиб, уларда хилма-хил ҳуқуқ нормалари баён қилинган бўлади. Гуруҳ вакили тарқатмалардан танлаб олади ва ўз гуруҳига олиб келади, кейин бошқа ўқувчи шу ишни бажаради ва зарурий материаллар йигилгунча бу ҳолат давом этади. 10 минут давомида топшириқ муҳокама қилинади ва чизмаларга ёзилади. Бу жадвал қўлда тайёрланиши ҳам мумкин, оғзаки жавоб берилиши ҳам мумкин. Бошқа гуруҳ вакиллари саволлар беришади, ўқитувчи эса гуруҳ ишларини, сардор фаолиятини баҳолаб беради.

Хулоса қиласиган бўлсак, тарих, ҳуқуқ каби ижтимоий фанларни ўқитишида доим интерфаол таълим ва унинг метод ва ўйинларидан унумли фойдаланиб бориш мақсадга мувофиқдир. Дарсда юқорида тавсия этилган интерфаол методлардан фойдаланилиши ўқувчиларни таянч ва ҳусусий компетенциялар асосида таълим олишига сабаб бўлади ва эгалланган компетенциялардан кундалик фаолиятда фойдаланишга туртки бўлиб хизмат қиласи.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. М.Пардаева, О.Мусулмонқулова Ўқувчиларнинг таълим-тарбиясидаги муҳит: МУАММО ва ЕЧИМ Тошкент 2015
2. Ишмухамедов Р.Ж Инновацион техналогиялар ёрдамида таълим самарадорлитини ошириш йўллари -Т.ТДПУ 2004

МОЗИЙГА НАЗАР

**Исматуллаева Барно Ховос тумани 1-мактаб
тарих фани ўқитувчиси 998906461442**

Аннотация: Ўз даврида ҳозирги замон илм-фанининг илк пойдеворини қўйган ва ривожлантирган ажоддларимиз қадим-қадимлардан *Фарб ва Шарқ* халқлари яратган теран тафаккур, гоя, қашфиётлар ва донишмандликни синчиклаб ўрганганлар. Шунинг учун ҳам ўрта асрларда *Фарбда "Нур Шарқдан таралади"* деган иборанинг пайдо бўлиши ҳам бежиз эмас. Қўхна тарих зарварақларига назар ташлайдиган бўлсак, ажоддлардан юксак маърифат, келајсак авлод учун улкан илмий маданий-маънавий мерос қолганки, бугун ҳам у ўз қадр-қимматига эга.

Калим сўзлар: *Форобий, Беруний, Хоразмий, Ибн Сино, Аҳмад Фарғоний, Улугбек, Навоий ва бошқа кўпгина алломалар.*

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислом Каримов 2014 йилнинг 15-16 май кунлари Самарқанд шаҳрида бўлиб ўтган "Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожидаги роли ва аҳамияти" мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиши маросимидағи нутқида миллий маънавиятимиз, унинг тарихий илдизлари ҳамда ўзининг салкам уч минг йиллик тарихи мобайнида дунё цивилизацияси ва турли халқлар маданиятига муносиб ҳисса кўшиб келган, Ўзбекистон заминида туғилиб ўсган қомусий олимларимиз, уларнинг самарали фаолияти ҳақида ўз фикрларини билдириб ўтди.

Бугунги кунда Президентимиз Шавкат Мирмонович Мирзиёевнинг доимий эътибори туфайли жаҳон илм-фани, маданияти ва санъати ривожига, инсоният маънавияти такомилига улкан ҳисса қўшган буюк ажоддларимизнинг бебаҳо меросини ўрганиш, шу билан бирга, уларнинг ибратли ҳаёти ва ижоди, беназир қашфиётларининг жаҳоншумул аҳамияти ҳақидаги билимларни оммалаштиришга қаратилган ҳаракат бугун ўз самарасини бермоқда.

Шундай улуғ сиймолардан бири Беруний ўзининг биринчи астрономик тажрибаларини 16 ёшида Кат шаҳрида бошлаган. У Журжон саройида хизмат қилган даврида 10 дан ортиқ иирик асарларини битишига мусассар бўлган, жумладан "Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар" асарини яратган. Бу асар муаллифнинг кўп қиррали илм соҳиби эканини намойиш этди ва унга жуда катта шухрат келтирди. Улуғ ватандошимиз математика ва астрономия, геодезия ва фармакология, кимё ва ботаника каби соҳаларида 150 дан зиёд асар яратиб, нафакат ўз даври, бугунги юксак технологиялар асри учун ҳам foятда қимматли қашфиётларни амалга оширганини барчамиз яхши биламиз. Беруний Хоразм, Кат, Гурганж билан боғлиқ жойлар, шаҳар ва қишлоқларнинг жўгрофий кенгликларини ва улар орасидаги масофаларни аниқлаб, ушбу жойлар туширилган Ер курраси моделини ясади. Қадимий кўләзмаларда айтилишича, Ипак ийли бўйида жойлашган мамлакатнинг қомусий олими дунёда номаълум қитъалар мавжудлигини англаб етган. Абу Райҳон Беруний тўгрисида иирик немис шарқшуноси Карл Эдуард Захау шундай деган: "Дунёда тоғлар кўп, лекин улар орасида шунчалик юксак бир чўққи борки, бу чўққини инсоният ҳеч қачон забт этолмайди. Бу-Берунийдир".

Мухтасар қилиб айтиш мумкинки, Абу Райҳон Берунийнинг кўплаб асари конларни, айниқса Ўрта Осиё ер ости бойликларини ўрганиш учун муҳим манба сифатида ўз қимматини сақламоқда.

Адабиётлар

1. Shavkat Mirziyoyev "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birlgilikda barpo etamiz" Toshkent 2016-yil 14-bet.
2. www.ziyonet.uz

ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИДА МАЬНАВИЯТ ВА МАЪРИФАТНИНГ РИВОЖЛАНИШИ.

Исомитдинова Шахлохон Жамолиддинова
Фарғона вилояти Риштон тумани 1-умумий
ўрта таълим мактаби тарих фани ўқитувчиси,
тел: (90)631-09-44

Аннотация: мақолада темурийлар даврида маънавият ва маърифатниң ривожланиши, ҳамда темурийлар даврининг ҳозирги кундаги аҳамият ёритиб берилган.

Калит сўзлар: темурийлар даври, маънавият, маърифат, уйғониш даври.

Даврга таъсир этган омиллар юртимиз тарихидаги зарҳал ҳарфлар билан битилган улкан хазинадир. Ҳар бир даврнинг моддий ва маънавий тараққиётга таъсир этувчи ўз омиллари бўлади. Шу жумладан:

Амир Темур - буюк шахс, маънавият соҳиби, йирик давлат арбоби, қонуншунос, шу билан бирга эл-юртини, ҳалқини севган ва уни машҳури жаҳон қилган инсон. Амир Темур даври маданияти ва маънавияти тарихини кўп жилдлик китобларга ёзса арзиди.

Ҳар қандай жамият тараққиётини илм-маърифатсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Буни теран англаган соҳибқирон ҳокимиётга келиши билан чиқарган дастлабки фармонларини мадрасалар барпо этишга, илм толибларига нафақалар тайинлаш билан бошлаган.

Тарих, тиббиёт, математика, астрономия, меъморчилик соҳаларида юксак салоҳиятга эга Амир Темур учун бу табиий ҳол эди. Амир Темур маънавиятини белгиловчи бош мезон унинг бутун умр бўйи амал қилган "Куч - адолатда!" деган шиоридир. Бу шиорда Амир Темур ҳаёти ва фаолиятининг бутун мазмуни мужассамлашган, десак янглишмаймиз. Амир Темурнинг маънавий ва маърифий қарашлари унинг ўз фарзандлари, набиралари, таҳт ворисларига қолдирган ўйтлари "Темур тузуклари"да мужассамлашган. Бу бебаҳо тарихий асарда, ҳокимлар ва вазирларнинг вазифалари, сипоҳларга муносабат каби ҳаётий маънавий-ахлоқий қонун-қоидалар ўз ифодасини топган.

Темур ва Темурийлар даври, умуман Шарқ, хусусан Ўрта Осиё илм-фани, маданияти, маънавияти, адабиёт ва санъати ривожида муҳим босқич, янги тарихий давр, туб бурилишdir. Бу даврдаги маънавий-маърифий ҳаётдаги кўтарилиш ва юксалишининг манбаи, бошланиши IX-XII асрларга бориб тақалади. XIV асрнинг иккинчи ярми ва XV асрдаги Ўрта Осиёning маданий, маънавий ва маърифий камолоти IX-XII аср маданияти, маънавияти ва маърифатининг давомидир. Ўрта Осиё ҳалқлари орасида етишиб чиққан буюк тафаккур эгаларининг бутун бир авлоди худди шу даврда шаклланди ва ижод этди. Бутун дунёга номлари машҳур тарихчилар Шарофиддин Али Яздий, Мирхонд, Хондамир, Давлатшоҳ Самарқандий; олимлар - Улугбек, Али қушчи, қозизода Румий; файласуф шоирлар - Абдураҳмон Жомий, Алишер Навоий, Лутфий, Саккокий, Атоий; мусавиirlар - Камолиддин Беҳзод, Қосим Али, Мирак Наққош; ҳаттотлар - Султон Али Машҳадий, Султон Муҳаммад Хандон, Муҳаммад бин Нур ва бошқалар шулар жумласидандир. Уларнинг ҳаммаси ўша давр ва ўзларигача бўлган инсоният маънавияти, маърифати ва маданияти ютугининг барча соҳаларини мукаммал билиб ва ўзлаштириб олган, ўзлари танлаган соҳаларнинг ҳали ҳеч ким томонидан забт этилмаган чўққиларини эгаллаган улуг сиймолар, қомусий илм, ақд эгалари бўлганлар.

Темурийлар даври маданий ҳайотида мусиқа санъати ҳам алоҳида ўрин тутган. Алишер Навоий "Мезонул-авзон" асарида ҳалқ қўшиқчилигининг саккиз тури ривожланганлигини қайд этади. Булартийуқ, чангчи, орзуорий, муҳаббатнома, мустахзод ва шу кабилар. Темурийлар даврида санъат ва мусиқа оламида машҳур бўлган сиймолардан бири Абдуқодир Гўйянда бўлиб, унинг ҳаётининг катта қисми Самарқандда кечган. Темурийлар даври мусиқа санъатида Ҳирот ижодий мухитининг ўрни бениҳоя катта бўлган. Ҳирот мусиқашунослари ўз ижодларида Навоийнинг шеър ва газалларидан кенг фойдаланишган.

Шунинг учун ҳам уларнинг бой, серқирра ижодлари, тенги ўйқ ва такрорланмас илмий-фалсафий, бадиий, тарихий асарлари асрлардан асрларга, даврлардан даврларга ўтиб бизларгача етиб келди.

Хулоса қилиб айтганда, Темурийлар даври илм-фан, маърифат, маънавият ва маданияти жаҳон цивилизацияси ривожига улкан ҳисса бўлиб қўшилди. Бунда улуг бобомиз, давлат арбоби, саркарда соҳибқирон Амир Темурнинг хизматлари беқиёс ва беназирдир. Ул улуг зот илиа фахрланишимиз барчамизнинг бурчимиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Темурийлар даври маънавияти. 2010 й.
2. Темурийлар даври ўзбек адабиёти. Абдуқодир Ҳайитметов-1996й.

ИСТИҚЛОЛЧИЛИК ҲАРАКАТИ ТАРИХИННИГ МАТБУОТДА ЁРИТИЛИШИ ВА УНИНГ ЎРГАНИЛИШИ

Ҳамаев Нодирбек Момунович
Фарғона давлат университети,
Жаҳон тарихи кафедраси катта ўқитувчisi
e-mail: hamayev@mail.ru

Ҳамаев Нодирбек Момунович,
Ферганский государственный университет,
Старший преподаватель кафедры всемирной истории
e-mail: hamayev@mail.ru

Khamayev Nodirbek Momunovich,
the Ferghana State University,
Senior lecturer at the Department of the World history
e-mail: hamayev@mail.ru

Аннотация: Мақола саҳифаларида 1918-1934 йилларда юз берган совет ҳокимиятига қарши қуролли ҳаракат тарихи акс этган ўша давр газета ва журналлари, уларнинг илмий жиҳатдан ўрганилиши хусусидаги маълумотлар таҳлил этилган.

Калит сўзлар: даврий матбуот, газета, журнал, қўрбоши, "босмачи", "босмачилик ҳаракати", Туркистан, Фарғона водийси, совет ҳокимиятига қарши қуролли кураши.

Аннотация: Статья посвящена вопросу изучение освещение истории вооруженной борьбы против советской власти в 1918-1934 годах на страницах газет и журналов того времени.

Ключевые слова: периодический печать, газета, журнал, курбаши, "басмач", "басмаческое движение", Туркестан, Ферганская долина, вооруженное движение против советской власти.

Abstract: The article is devoted to the study of the illumination of the history of the armed movement against Soviet power in 1918-1934 on the Press of that time.

Keywords: periodical press, newspaper, magazine, kurbashi, "basmachies", "basmachies movement", Turkestan, Ferghana valley, armed struggle against the Soviet power.

Турон замини, айниқса Фарғона водийси Ўрта Осиёning гавҳари сифатида қадимдан эътироф этиб келинган. Унинг бойлиги шунчалик машҳур бўлганки, ҳатто милоддан аввалги II-I асрлардаёқ, Хитой императорлари унга қизиқиш билдирганлар. Фарғонанинг мана шу бойлиги асрлар давомида водий аҳолисининг бошига кўплаб оғир кулфатларнинг келишига сабаб бўлди. Булар ичида энг ёмони Фитрат айтганидек "Болшавик балоси" эди. Большевикларнинг ўлқадаги нотўғри сиёсалари оқибатида вужудга келган истиқлолчилик ҳаракати тарихи анча чуқур ўрганилган мавзудир. Лекин унинг вақтли матбуот саҳифаларидағи материаллар асосидаги тарихи акс этган комплекс тадқиқот йўқ.

Мазкур мақоланинг мақсади даврий матбуот материалларини Совет ҳокимиятига қарши қуролли ҳаракат тарихига оид бирламчи манбалардан бири сифатида таҳлил қилишдан иборат. Ушбу мақола мавзусини ёритишда қиёслаш, тарихийлик, холислик, таҳлил ва бошқа усувлардан фойдаланилган.

Тадқиқот мавзуси маълум маънода ўз аксини топган асарларни уч гуруҳга ажратиш мумкин: 1) совет даврида вужудга келган асарлар; 2) мустақиллик йилларида яратилган адабиётлар; 3) хориж мамлакатлари олимларининг тадқиқотлари.

Совет даврида вужудга келган асарлар. Совет даврида "босмачилик" ҳаракатининг вужудга келиши, ривожланиши, қўрбошилар, уларнинг шахси ва фаолияти ҳамда тақдири билан боғлиқ бўлган жуда кўп илмий-тадқиқот ишлар олиб борилди. Бироқ бу тадқиқотларнинг деярли барчаси большевистик руҳда яратилган бўлиб, гоявий жиҳатдан истиқлолчилик ҳаракатининг халқа қарши қаратилганлиги ёки қўрбошиларнинг халқ ҳокимиятига қарши эканлиги таъкидланади. Шундай бўлса-да, ушбу мавзу тарихини тадқиқ қилиш ҳаракат вужудга келган даврларданоқ бошланганлиги эътиборга лойиқ. 20-йилларда яратилган ва Совет ҳокимиятига қарши қуролли кураш тарихига оид матбуот материалларини илмий муомалага биринчилардан бўлиб торган шахс Зиё Саид эди. У ўз тадқиқотларида илқ бора "босмачи"ларга қарши курашда асосий роль ўйнаган газета ва журналлар ҳамда улардаги

айрим мақолаларни таҳлил қилган. Шунга ўхшаш тадқиқотлар XX аср ўрталарида Т.Эрназаров томонидан амалга оширилиб, у ҳам "босмачилик" (Совет ҳокимиятига қарши қуролли кураш, истиқолчилик - Н.Х.) тарихига оид маълумот берувчи газеталарни таҳлил этади.

1950-1980 йиллар орасида Ўзбекистонда 1918-1920 йилларда юз берган воқеалар ҳамда "босмачилик ҳаракати" тарихига бағишлиланган асарлар ва илмий тадқиқотлар сафи кенгая бошлади. Уларнинг орасида К.Малышев, Т.Кельдиев, А.Зевелёв, М.Назаров, Г.Непесов лар ўз асарларига айрим даврий матбуот материалларини жалб этиш билан бир қаторда уларни қисқача шарҳлашган ҳам.

Совет тарихшунослигига "босмачилик ҳаракати" масаласи доимо долзарб ҳисобланган. Шу боисдан ҳам унинг тарихига оид кўплаб асарлар яратилди ва илмий тадқиқот ишлари олиб борилди. Совет ҳокимиятига қарши қуролли кураш тарихининг даврий матбуот материалларига таянган ҳолда ёритилиши ва унинг тарихшунослигига берилган илк диссертациялар Р.Раджапова ва Ш.Шомаъдиев лар томонидан яратилди. Агар Р.Ражабова ўз илмий тадқиқотига мазкур ҳаракат тарихига оид ҳарбий матбуот материалларини жалб этиб уларни таҳлил қилган бўлса, Ш.Шомаъдиев марказий ва маҳаллий газеталардаги қўпгина мақолалардан ўз тадқиқотида фойдаланди. Аммо кўрсатиб ўтилган тадқиқотлар истиқолчилик ҳаракати тарихига бағишлиланганлиги боис, уларда даврий матбуот материалларидан фойдаланилса-да, тарихшунослик нуқтаи назаридан таҳлил этилмаган.

Бу даврда истиқолчилик ҳаракати тарихининг матбуот материаллари асосида бир тизимга солинган илмий ишлар ҳам яратилган. Бу борада К.Абдуллаевнинг номзодлик диссертация ва мақолалари эътиборга молик. Муаллиф ўз тадқиқотларини газета ва журнallар асосида олиб бориб, уларнинг Совет ҳокимиятига қарши қуролли кураш тарихига оид манба сифатидаги аҳамиятини ва тарихшуносликдаги ўрнини очиб беришга ҳаракат қилган. Тадқиқотчи ўз ишига 1918-1924 йилларда Туркистон АССР да нашр этилган социалистик руҳдаги партия ва ҳарбий газета ва журнallар, асосан марказий газеталар "Правда", "Известия ВЦИК", "Беднота" ҳамда БХСРда нашр этилган газеталарни жалб этган. Бироқ 1918-1924 ва ундан кейинги йилларда нашр этилган маҳаллий матбуот органлари унинг тадқиқот доирасидан четда қолган.

Қисқача қилиб айтадиган бўлсак, совет даврида яратилган илмий ишлар ва асарларда ушбу муаммо коммунистик мафкура нуқтаи назаридан ёритилди. Шундай бўлса-да, бу тадқиқотлар кейинги давр олимлари изланишлари учун асос вазифасини ўтаб, мавзуни ҳар объектив ўрганишда муҳим роль ўйнади.

Мустақиллик даврида яратилган адабиётлар. Тадқиқ этилаётган мавзу мустақил Ўзбекистон тарихшунослигига ҳам долзарб масала сифатида ўрганилмоқда. Бу тадқиқотларнинг кўпчилиги архив хужжатлари, эсадаликлар ва собиқ шўролар даврида яратилган адабиётлар асосида, уларни танқидий руҳда тадқиқ қилиб яратилган илмий ишлар ҳисобланади. Истиқолчилик ҳаракати тарихининг даврий матбуотдаги баёни ўзбек миллий тарихшунослигига маълум даражада ўрганилган тадқиқотлар қаторига Д.Алимова, С.Аъзамхўжаев, Ф.Бобоев, Д.Зиёева, Д.Мўминов, Н.Маҳкамова, Н.Норжигитова, Р.Шамсутдинов, С.Шодмонова, Қ.Ражабов, К.Раҳмонов, Ф.Тиловатов, Б.Тожибоев, Т.Қаҳҳорларнинг диссертация , монография, рисола ва мақолалари , шунингдек маҳсус фундаментал тадқиқотларни киритиш мумкин. Лекин уларнинг аксариятида истиқолчилик ҳаракати тарихининг вақтли матбуот саҳифаларида ёритилиши масаласи маҳсус тадқиқ этилмаганлигини таъкидлаб ўтмоқчимиз.

Мустақилликнинг илк даврида яратилган ва истиқолчилик ҳаракати тарихини матбуот материаллари асосида яратишга қаратилган тадқиқот Р.Ҳакимовнинг номзодлик диссертацияси ҳисобланади . Диссертация иши муаллиф томонидан илк бора хориж - инглиз-америка матбуот материаллари асосида мазкур муаммони ўрганилганлиги билан диққатга сазовор. Лекин ушбу тадқиқотда ҳам коммунистик нуқтаи назар ҳукмрон бўлиш билан бир қаторда, унга жалб этилган матбуот органларининг аксарияти ҳаракат тугагандан кейинги даврда нашр этилгандир. Шундай бўлса-да муаллиф айрим ўринларда маҳаллий газета ва журнallар материалларини ҳам келтириб, уларни ўзаро таққослашга ҳаракат қилган.

Хориж мамлакатлари олимларининг тадқиқотлари. Ўзбекистондаги Совет ҳокимиятига қарши қуролли ҳаракат тарихи масаласига охирги йилларда хорижлик олимлар ҳам бир неча бор мурожаат этишган. Асосан МДҲ давлатларида олиб борилган илмий-тадқиқот ишларида совет ҳокимиятига қарши қуролли кураш ва қўрбошилар фаолияти тарихига оид матбуот материаллари жалб этилиб, уларнинг нафақат манбавий аҳамияти балки, мазкур манбалар асосида ҳаракат тарихининг янги қирраларини очиб беришга бўлган интилишларни кўриш мумкин. Мазкур тадқиқотларда ҳам асосий эътибор архив хужжатлари ва "босмачилик ҳаракати" гувоҳларининг хотиралари асосий манба сифатида олинниб, даврий матбуот материалларидан улардаги айрим маълумотларга қўшимча қилиш учун фойдаланилган.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, 1917-1924 йилларда Туркистон матбуоти ўз тараққиётида ўта мураккаб ва қийин йўлни босиб ўтди. 1917 йилнинг охири - 1918 йил давомида совет ҳокимияти ўзига нисбатан мухолифатда бўлган, уларнинг таъбири билан айтганда контрреволюцион руҳдаги барча нашрларни тугатишга, ёпиб қўйишга муваффақ бўлди. Барча мустақил газеталар тугатилиб, уларнинг нашриётлари давлат ҳисобига ўтказилди. Уларнинг ўрнига янги газеталар вужудга келди. Бироқ бу газеталар большеквиклар партиясининг қатъий назоратига олинди ва унинг гоясини тарғибот-ташвиқот қилиш ҳамда мафқурасини ҳалқ орасида кенг ёйилишига воситачи вазифасини бажарди. Бу каби газеталар Туркистон АССР дастлаб рус тилида, бир мунча вақт ўтгач эса ўзбек тилида чоп этила бошлади. 1918 йилда Туркистон АССР да ўзбек тилида 11 номдаги газеталар чиққан. Улардан Тошкентда "Иштирокион" ва "Ҳалқ дорилфунуни", Наманганда "Ишчилар қалқони", Самарқандда "Меҳнаткашлар товуши", Кўқонда "Ҳалқ газетаси" ва бошқаларни санаб ўтиш мумкин. 20-йилларнинг бошларидан эътиборан яна туркман, озарбайжон, татар, қирғиз ва бошқа тилларда газеталар нашр қилина бошлади. Умуман олганда 1924 йилда, яъни Ўзбекистоон ССР ташкилланиши арафасида Туркистонда минтақа аҳолиси гаплашадиган тилларда 16 номда газеталар чоп этилар эди. Совет ҳокимияти ўрнатилиб, мустаҳкамланаётган мазкур йиллар давомида даврий матбуот фаолиятида ўзига хос муаммоларга дуч келди. Бу муаммоларнинг ичида энг асосийси бу - большевиклар партияси томонидан ўрнатилган кучли цензура эди. Шу боисдан ҳам бу давр матбуотида ўрганилаётган мавзуга контрреволюцион руҳда ёндашилиб, унга фақат салбий баҳо беришга ҳаракат қилинди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдуллаев К.Н. Газеты советского Туркестана как источник по истории ликвидации басмачества. Автореф. дисс... канд. ист. наук. Москва, 1983.
2. Бобоев Ф. Ўзбекистон ССРда совет тузумига қарши қуролли ҳаракат (1925-1935 йй.). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Тошкент, 2018.
3. Босмачилик: ҳақиқат ва уйдирма (давра суҳбати) // Шарқ юлдузи. 1991. - № 3. - Б. 165-189.
4. Зевелёв А. Из истории гражданской войны в Узбекистане. Ташкент: Госиздат, 1959.
5. Зиё Сайд. Ўзбек вақтли матбуоти тарихига материаллар (1870-1927). - Тошкент-Самарқанд: Ўздавнашр, 1927.
6. Истиқлолимизнинг тарихий илдизлари (давра суҳбати) // Шарқ юлдузи. 1995. - № 11-12. - Б. 3-29.
7. Кельдиев Т. Разгром контрреволюции в Ферганской и Самаркандинской областях Туркестанской АССР (1918-1923 гг.). - Ташкент: Госиздат, 1959.
8. Норжигитова Н.А. Туркистонда "босмачилик ҳаракати" тарихшунослиги (совет даври). Тарих фан. ном. дис. автореф. - Тошкент, 1995.
9. Раджапова Р.Я. Создание и работа политорганов в войсках Туркестанской Республики и Трукфронта (1918-1920 гг.). Дисс. ... на соиск. канд. ист. наук. Ташкент, 1967.
10. Раджабов К.К. Истиқдолчилик ҳаракати в Ферганском долине: сущность и основные этапы развитие (1918-1924 гг.). Автореф. дисс. канд. ист. наук. Ташкент, 1995.
11. Шамагдиев Ш. А. Гражданская война и разгром басмачества в Узбекистане. Дисс. ... на соиск. док. ист. наук. - Ташкент, 1975.
12. Шодмонова С. Немис ва турк тарихшунослигида совет мустамлакачилигига қарши кураш масалалари. Тошкент: Abu matbuot konsalt, 2008.

ФАРГОНА ВОДИЙСИ МАДРАСАЛАРИ ТАРИХИДАН (XIX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ-XX АСР БОШЛАРИ)

Равшанов Шерзод Рахматович.,
илемий тадқиқотчи, Навоий давлат педагогика институти
+99893-317-00-27
ravshanov.sherzod@mail.ru

Аннотация: Ушбу тадқиқот ишида XIX асрнинг иккинчи ярми - XX аср бошларида Фаргона водийси мадрасалари фаолияти, ундаги ўқув-услубий жараёнлар, мадрасалардаги ўқиши усули, босқичлари ва уни чор Россияси томонидан ўрганилиши масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: Чор Россияси, Фаргона водийси, мадраса, ўқув тарбиявий жараён, "Аввали илм", инспектор.

Шарқу Фарбни ўзаро боғлаган ва буюк цивилизациялар туташган ушбу маконда илм-фан, маданият азалдан ривожланган ҳамда бошқа халқлар илм-фани ва тараққиётига кучли таъсир этиб келган. Жаҳон цивилизациялари тараққиётига Марказий Осиё минтақаси, хусусан, аждодларимиз тарихнинг турли даврларида ўзига хос ҳисса кўшганлиги маълумmdir.

Хусусан, XIX асрнинг иккинчи ярмида биргина Фаргона водийсида ҳам жуда кўплаб, мактаблар, мадрасалар, хонақохлар фаолият юритган, уларда ўзига хос услубда таълим тизими мавжуд булиб, ўқув машгулотлари олиб борилган. Чунончи, бу ўлкага биринчи қадамини кўйган руслар, мамлакат халқларининг саводхонлигидан, бу ердаги ўқишига бўлган иштиёқнинг баландлигидан вокиф булганлар. Шу ўринда 1878-йилда Фаргона водийсига ташриф буюрган академик А. Меддендорф "Ўлканинг саводлилиги даражасини Россиянинг халқ таълими билан шугулланувчи намоёндаларига наъмуна қилиб кўрсатиш керак"[3: 362-б] деб эътироф этиши, фикримизни далилидир.

Шуни айтиб ўтиш мумкинки, ўлкада қадимий ўрта асрларда асос солинган мадрасалар билан бир қаторда, Чор ҳукумати истилоси арафасида ва истило даврларида ҳам янги мадрасаларнинг қурилиб, ишга туширилганлиги ҳақидаги маълум далиллар, мамлакатда ҳар қандай оғир ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий шароитларда ҳам, илм олишга бўлган интилиш ва муҳаббатнинг сўнмаганлигидан дарак беради. Бу ҳақда К.Э.Бендиқовнинг қўйидагича берган маълумотлари фикримизни тўлиқ асослай олади. У шундай дейди: "Фаргона-Андижон уезди: Қорасувда 1862-йилда, Қорачинос, Кўқанқишлоқда, 1865 йилда Сўзоқда, 1860 йилда Тошкичик, Ўзген, Хайрободда 1841 йилда мадрасалар очилган. Кўқон уезди: Қашқарда, Хожимат Вали мадрасаси, Бувайда волостида Туркак мадрасаси, Исфара ва Риштонда янги мадрасалар қурилган. Марғилон уездининг Водил, Кува, Яккатут, Асака, Учқўргон, Чинён ва Шахрихонда янги мадрасалар очилган. Наманган уездининг Косон-Тўрақўргон, Чуст, Янгиқўргон қишлоқларида ҳам янги мадрасалар бунёд этилган. Булоқбошида 1759 йили, Хўжаободда 1879 йили мадрасалар иш бошлаган. [1:75-б]

Мазкур муаллифлар мадрасаларнинг иқтисодий жамгармалари, келтирадиган даромадлари, вақф мулклари хусусида ҳам муайян далилларни ўз асрларида келтириб ўтганки, бу фикрлар асосида у ёки бу мадрасанинг фаолиятидаги ютуқ ва камчиликлар, ўқитишиш ишларининг сифат даражаларини ҳам илгаб олиш мумкин. Қайси мадрасада даромад кўп бўлса, демак унда ўқув жараёнлари яхши йўлга кўйилган, ташкилий масалалар тўғри ҳал этилган. Энг асосийси аҳолининг эътиборига тушган бундай мадрасаларга халқнинг бой қисми болаларни ўқитишига бериш билан бир қаторда, бу шахсий даромадларидан эҳсон ҳам хадя этганлар. Бу жихатлар хусусида граф К.К. Паленнинг келтирган маълумотлари эътиборлидир. Унинг Ревизияси хисоботларининг 120-121 сахифаларига назар ташланса, мадрасаларнинг моддий аҳволи ҳақида асосли фикру далиллар кузатилади. Унда муаллиф жумладан шундай маълумотларни беради.

Фаргона вилоятида 1891-1892 ўқув йилининг Ревизиясига кўра, 124 та мадраса хисобга олинган. Шулардан 95 таси шаҳарларда, 29 таси қишлоқларда жойлашган. Фаргона руслар томонидан эгаллангандан кейин, 6 та мадраса очилди. Бу вилоятда кўпчилик мадрасалар вақф даромадидан ташқари аҳолининг бой қисми эҳсон қиласиган хайрия пулларидан фойланадилар. Умуман Фаргонадаги мадрасаларининг умумий ўртача йиллик даромади - 149797 сўм билан белгиланади. Шундан 12 та мадраса 2000 сўмдан ошиқ даромад олса, 13 та мадрасанинг 1 йиллик даромади 1000 сўмдан то 2000 сўмгачадир. Ўнбешта мадрасанинг эса умуман ҳеч қандай вақф мулки ва даромади йўқдир.

Ўлка билим юртлари бош инспекторининг 1902 йил Маориф Министрлигига ёзган хатида мактаб ва мадрасаларининг ўқув тизими усуллари тўғрисида янада қаноатланарли мулоҳазалар юритилган.

Хусусан хатда шундай фикрлар мавжуд: "Мусулумонлар худди Европа Россияси, Сибирьдек ўзларининг мактаб ва мадрасаларда билим олаётирлар. Мактаб ва мадрасалар халқ турмушида мухим аҳамият касб этади ва ёш авлодга муайян йўналишлар беради.

Сенатор К.К. Пален юқорида номини зикр этганимиз китобида мадрасалардаги ўқиш усули уч босқичда бўлади.

Биринчи босқич - "Одна" деб юритилиб, бу босқичда толиблар 2,4,5 йил ўқишиган. Дастурлар асосан араб, форс тилларида олиб борилган. Бу йилларда араб тили грамматикаси, форс тили ўрганилган. Араб тилидаги "Занжони", "Ихлаби", "Авоил", "Ҳаракат" ва форс тилидаги "Аввали илм", "Қоғия" (Унинг шархи ҳисобланган "Шарх - мумла" ҳам) каби асарлар мутоалаа қилинган.

Иккинчи босқичда толиби илмлар, "Фиқҳ" масалалари билан машгул бўлиб, ислом қонуншунослигидан сабоқ олишганлар.

Учинчи босқичда умумдунёвий ва таълимий китоблар "Шамсия", унинг шархи ҳисобланган "Ҳошия" ҳамда "Мушкүлот"ни ўрганишганлар.

Шунингдек, "Ақоид" (догматика), "Тахзиб" (диалектика), "Ҳимматул-айн" астрономияга оид асарлар, космографияга бағишлиланган умумий билимлар олишганлар. Мантиқ фанига ҳам эътибор қаратилиб, бу соҳа бўйича Мулла Жалол "Тавзих", "Ҳадис", "Қиёс", "Мушкилоти шаркор" ва "Тавсифи қози Боявий"лардан маъruzалар тингланган. Фиқҳ ўрганувчилар учун эса қўпроқ қуйидаги китоблар дастур вазифасини ўтаган. "Фиқҳ Кайдони", "Мухтасар ул виқоя", "Ҳидоят шариф" ва бошқалар [4: 120-123-б].

Толиблар илми ҳисоб ва тиббиёт билан ҳам шугулланганлар. Айниқса классик шоирларнинг газаллари ва достонлари қунт билан ўқитилган.

Сенатор К.К. Пален мадрасаларни битириб чиққанларни одатда нозик лутф соҳиби ва шеърият шайдоси бўлганликларини қайд этади [4: 124-126-б].

Ўқув йили октябрдан бошланиб, апрелда тутаган. Ўқиш ҳафтанинг тўрт куни: якшанба, душанба, сешанба ва чоршанба кунлари олиб борилган. Рамазон ийд ва Куръбон хайитларида икки хафталик таътиллар берилган.

Мадрасалар олий ўқув юрти ҳисобланиб, ўз замонасининг зиёлиларини етиштириб бергани сабабли ҳам, улар фаолияти доимо назоратга олинган.

Далиллардан ҳам кўриниб турибдик, аждодларимиз айрим совет тарихчилари айтганларидек буткул саводсиз бўлмаган. Ўлкада ўзига хос усуслардаги таълим анъаналари изчил давом эттирилган. Шу ўринда ушбу маконда, жаҳон илм-фани тараққиёти талаблари нуқтаи назаридан келиб чиқувчи таълим тизими йўлга қўйилмаганлигини ва илгор тажрибаларни тўлиқ эгалланмаганлигини ҳам эътироф этиш керак.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Бендриков К.Е. Очерки истории народного образования в Туркестанском крае. 1961 г. - 275 с.
2. Граменицкий С.М. О Ташкенте. Туркестанские вести № 30, 1875 г. - 176 с.
3. Миндендорф А. Очерки Ферганской долинъ. СПБ 1882 г. - 686 с.
4. Отчет по ревизии Туркестанского края, произведенный по величайшему повелению сенатором графмейстром графом К.К. Паленом (VI). Учебное дело. 1910 г. - 286 с.
5. Сборник материалов для статистика Самаркандской области за 1887-1888 г. Вып. I. 1890 г. - 86 с.
6. Ўзбекистон Давлат Марказий Архиви 47 фонди, 775-делоси. Записка В.П. Наливкина о мактабах Туркестана в 1884 г.

ИККИНЧИ ЖАХОН УРУШИДАН СҮНГ ЎЗБЕКИСТОНДА ЯНГИ ЎЗЛАШТИРИЛГАН ЕРЛАРГА АҲОЛИНИ КЎЧИРИЛИШИННИГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МАСАЛАЛАРИ

Саттаров Акрам Мадаминович

Андижон давлат тиббиёт институти

Ижтимоий-гуманитар фанлар кафедраси катта ўқитувчиси

Телефон:+998(93)254 73 86

tadqiqotchisattarov@mail.ru

Аннотация: Ушбу тезисда иккинчи жаҳон уришидан сўнг Ўзбекистонда пахта яккахокимлигини мустаҳкамлаша янги ерларга ўзлаштириш учун кўчирилган аҳолининг ташкилий-иқтисодий масалалари ёритилган. Жумладан, аҳолини кўчириш тадбирлари ва юзага келган муаммолар архив материаллари ва илмий адабиётлар асосида таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: аҳолини кўчириш, пахта яккахокимлиги, совет хукумати, ўзлаштириш, қишлоқ хўжалиги, колхоз, чорвачилик, уй-жой.

Ўзбекистон урушдан кейинги йилларда ўзбек халқининг арzon кучидан, бой хом-ашё манбаларидан чексиз равишда фойдаланишига асосланган, компартия чизиб берган беш йиллик режаларни бажаришга киришди. Иқтисодиётни тиклаш ишлари қишлоқ хўжалиигида айниқса пахтачиликда қийинчилик билан ўтди. Ўзбекистонда пахтачиликни ривожлантириш тўгрисида совет хукуматининг урушдан кейин қабул қиласан ижтимоий-сийёсий ва иқтисодий жиҳатдан асосланмаган ўнлаб қарорлари изчилик билан амалга оширилмади, шунинг учун ҳам кутилган натижаларни бермади. 1947-1948 йилларда пахта тайёрлашнинг давлат режаси бажарилмади. 1949 йилдан бошлаб аҳвол бирмунча ўзгарди.[1, Б.219] Бунинг натижасида янги ерларни ўзлаштириш ва аҳолини кўчириш масаласи юзага келди.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги тарихида иккинчи жаҳон урушидан олдинги йилларда ўзлаштирилмаган ҳудудларни ўзлаштириш ҳамда аҳолини кўчириш тадбирлари бўлиб ўтган.[2, Б.4]

Янги ўзлаштирилган ерларга аҳолини кўчирилишида ташкилий-иқтисодий масалаларда мавжуд муаммолар юзага келган. Жумладан, 1947 йил 21 апрелдаги ЎзССР Қишлоқ хўжалиги вазирлиги кенгашининг қарорида таъкидлашича, вазирликнинг бошқармалари ва бўлимлари ва қишлоқ хўжалигининг ҳудудий бошқармалари аҳоли кўчирилган колхозларни ташкилий ва иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамлашга етарлича эътибор берилмаётганини таъкидлайди.[3, Б.91] Бунинг натижасида янги ташкил этилган колхозлар ва бригадаларга аҳолини кўчирилиши етарлича ташкил этилмаган. Қишлоқ хўжалиги техникаси, транспорт воситалари ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари уруғлари етказилмаган. Ветеринария ва зоотехник хизмати кўрсатилмаган. Ўзлаштирилган ерларни бошқариш ва янги сугориладиган майдонларда аҳоли яшаш массивларини лойиҳалаштириш чоралари кўрилмаган. Асосан Тошкент, Андижон, Наманган вилоятлар қишлоқ хўжалик бошқармалари кўчирилиши лозим бўлган аҳолини рўйхатдан ўтказмаган, уларни меҳнатини ташкил этиш масалаларига зарур аҳамият берилмаган. Кўчирилиши режалаштирилган колхозларга биринчи ёрдам кўрсатилмаган. Юқорида омиллар натижасида аҳоли кўчирилган колхозларда колхозчилар чорва моллари сотиб олиш, уй-жой қуриш, уй-жой қуриш учун давлат кредитини олиш ва янги ўзлаштирилган ерларни иқтисодий ривожланишини секинлашган.

1947 йил 26 апрелдан 1 июлгача бўлган даврда ЎзССР Қишлоқ хўжалиги вазирлиги ҳайъати мавжуд муаммолардан келиб чиқиб маълум бир вазифаларни белгилайди;[3, Б.92]

-Ушбу вазифаларга кўра янги ўзлаштирилган ерларда ташкил этилган колхозларга аҳолини кўчиришга амалий ёрдам кўрсатиш чораларини ишлаб чиқиш, чорвачилик ва ветеринария бўлимига янги ўзлаштирилган колхоз хўжаликларида чорва моллари ҳамда ветеринария хизматлари билан таъминлаш;

-Тошкент, Фаргона, Андижон, Наманган, Самарқанд вилоятларида а) аҳолини кўчириш режасининг сўзсиз бажарилишини таъминлаш, янги сугориладиган ерларда ташкил этилган колхозларда кўчирилган хўжаликларга зарур тушунтириш ишларини олиб бориш; б) аҳоли кўчирилган колхозларда 1947 йил учун қишлоқ хўжалик экиш режасини сўзсиз бажариши учун зарур чораларни кўриш, ушбу колхозларга максимал даражада ёрдам бериш; в) колхозларга кўчиб келаётган аҳолини жойлаштириш гуруҳларини расмийлаштириш учун шошилинч чораларни кўриш, бу масалани колхозчилар умумий йигилишларида муҳокама қилиш; г) колхозларда кўчирилган хўжаликлар учун

уй-жой қуришда, сотиб олишда кредит олишига амалий ёрдам кўрсатиш вазифалари юкланди.

Ўзлаштирилган ерларга аҳолини кўчирилишнинг ташкилий масалаларидан яна бири, ташкил этилган колхозларда қишлоқ хўжалиги техникалари ва автоуловлар етишмаслиги мавжуд бўлган. Хусусан, Андижон вилоятининг Шарихон МТС (Машина трактор станцияси) ва З-Балиқчи МТСлари ўзлаштирилган ерларги кўчуб боган аҳоли учун трактор ишлари қониқарли бажарилмаган. 1947 йилда мавжуд муаммолар бор МТС раҳбариятига, хусусан Андижон вилояти Шахрихон, З-Балиқчи МТСлари ҳамда Тошкент вилояти 4-Сирдарё, 4-Мирзачўл МТСлари ўзлаштирилган ерларда аҳоли кўчирилган колхозларга техника тизимида амалий ёрдам бериш чоралари белгиланган. [3, Б.92]

Янги ўзлаштирилган ерларга аҳолини кўчиришдаги ташкилий-иқтисодий жихатларни етарлича ташкил қилинмаганлиги мавжуд муаммоларни келтириб чиқаради. Ўзлаштирилган ерларда ташкил этилган колхозларда кўчирилган аҳолини оиласвий жойлаштириш, уларни уй-жой билан таъминлаш ишлари талаб дарајасида олиб борилмади. Бунинг натижасида кўчирилган аҳолини кўним топмаслиги, кўчириш тадбирларига молиявий маблағларни такрорар сарфланишига олиб келди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Муртазаева Р.Ҳ ва бошқалар. Ўзбекистон тарихи. Дарслик. - Т.; Янги аср авлоди, 2005.
2. Батирова Б.Н. Ўзбекистонда ўтказилган советларнинг аҳолини кўчириш сиёсати(1926-1941ий.) Тарих фан.номз. ... дисс.-Тошкент, 2010.
3. Ўзбекистон Республикаси Марказий давлат архиви (ЎзР МДА), Р.314-фонд, 7-рўйхат, 10-иши. 91-92 варақ

INSON HUQUQLARI TUSHUNCHASINING RIVOJIDA QADIMGI SHARQ MANBALARINING O'RNI

Nuraliyeva Parvina Bozorboyevna

Toshkent viloyati Olmaliq shahar 19-sون umumiy o'rta ta'lim maktabi,
Milliy istiqlol g'oyasi huquq va ma'naviyat asoslari fani o'qituvchisi

Davronova Gulhayo Bohodirovna

Toshkent viloyati Olmaliq shahar 13-sон umumiy o'rta ta'lim maktabi,
milliy istiqlol g'oyasi huquq va ma'naviyat asoslari fani o'qituvchisi

Agzamova Dinoraxon Gapurovna

Toshkent viloyati Qibray tumani 32-sон umumiy o'rta ta'lim maktabi,
Milliy istiqlol g'oyasi huquq va ma'naviyat asoslari fani o'qituvchisi

+998909319778

x.nurmetov@cspi.uz

Annotatsiya: Bugungi kunda uzlusiz ta'lim tizimida qadimgi sharq manbalarining tajribalarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada ta'lim muammolari yechimi va fanlarni o'qitish, sifatini oshirishda inson huquqlari tushunchasining rivojida qadimgi sharq manbalarining o'rni va ahamiyati.

Kalit so'zlar: uzlusiz ta'lim, umumta'lim maktablari, olyi o'quv yurtlari, inson huquqlari, patriarchat, innovatsiya, Avesto.

1991-yil 31-avgust. Bu kun mustaqil O'zbekiston tarixida yangi sahifa ochgan kun sifatida tarixga muxrlandi. Ko'pchillikka ma'lumki, bu kunda O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishgan kuni. Shu kundan boshlab O'zbekiston ko'p sohalarda o'z mustaqilligiga erishdi. Shu davrdan boshlab insonning ko'pgina huquqlari qonuniy ravishda tiklandi. O'zbekistonda yangi ijtimoiy munosabatlardan yuzaga keldi. Bu munosabatlarga kirishadigan inson birinchi bo'lib o'z huquqlarini bilishini hayotning o'zi taqazo eta boshladidi. Buning samarasi o'laroq, huquq sohasida sovet davrida umuman bo'lмаган va tan olinmagan huquq sohalari kirib kela boshladidi. Inson huquqlari huquq sohasining yangi tarmog'i sifatida jamiyat hayotiga tezlik bilan kirib keldi.

Inson huquqlari o'quv kursi 20-asrning 90-yillarigacha ilg'or xorijiy mamlakatlarda yuridik mutaxasisliklar tayyorlovchi o'quv yurtlarining asosiyligi o'quv kurslaridan hisoblangani holda, sovet tuzumi o'quv yurtlarida esa, yuridik ta'limda bunday o'quv kursi borligini mutaxasislar ham bilmash edi. Chunki, sovet tuzumi inson huquqlarini alohida o'quv kursi, fan tarmog'i sifatida butunlayin koretar edi.

Inson huquqlari fan sifatida mustaqillikdan keyin kirib keldi. Sovet davrida bu huquqlar umuman tan olinmas, inson manfaati ikkinchi darajada ko'rilar edi. Davlat manfaati birinchi darajada bo'lgan jamiyatda inson huquqlari haqida gap so'z bo'lishi ham mantiqsizlikdan boshqa narsa emas.

Inson huquqlari tushunchasi haqidagi fikrlar hozirgi kunda ham ahamiyatini also yo'qotmay, rivojlanib bormoqda. Bu tushuncha haqida gap ketganda, uning substansiysi nima ekanligi bugungi kun olimlarini ham qiziqtirib kelmoqda. Bu tushunchaning qayerda paydo bo'lganini aniq aytish qiyin, lekin bir narsa aniqki, uning rivojida Sharq manbalarining beqiyos o'rni bor. Bu tushunchaning paydo bo'lishi qadimgi odamlarning ilk jamoalari davriga to'g'ri kelishi ko'pgina olimlar tomonidan ta'kidlangan.

Patriarxat jamiyatda oilada ota hukmronlik qilgan bo'lsada, oila a'zolarining huquqiy vakolat va imtiyozlarsiz oila mavjud bo'laolmagan. Patriarxat davridayoq ayol va erkaklar o'zlaridan nasl qoldirishlari uchun juft bo'lib yashash orqali huquq va majburiyatga ega bo'lish kerakligini tabiatning o'zi isbotlab berdi. Ammo bu ongli ravishda amalga oshmay, barcha jonzotlar singari naslqoldirish tuyg'usi orqali amalga oshirilgan edi.

Bundan ko'rinish turganidek, inson huquqlarining paydo bo'lishi, shaxsning qadrlanishi oila bilan chambarchas bog'liqdir. Dunyo taraqqiyotining rivojlanib borishi bilan uzviy holatda rivojlangan inson huquqlari qadimgi Sharq dunyosida ham o'ziga xos xususiyatlar bilan ajralib turadi. Zardushtiyarning muqaddas kitobi "Avesto"da bu xususiyatlarni yaqqol ko'rish mumkin. Bu din falsafasining markazida turuvchi adolat tushunchasi orqali ushbu manbada inson huquqlari haqida ko'pgina me'yorlar belgilanganligini u shuni bolishimiz mumkin. "Avesto" Markaziy Osiyo hududida Islom dini tarqalguncha, huquqning asosiyligi manbasi hisoblanib kelgan.

Zardushtiylik huquqining diniy xususiyatiga qaramay, etnik mansubligi, dini, yoshi, jinsi va qaysi tabaqaga mansubligidan qat'iy nazar, shaxs huquqlari unda Rim huquqidan kam bo'lмаган darajada shakllangan va qaror topgan. Shu bois, tadqiqotchilar zardushtiylik qonunlari "odamlarning xohish - irodasi erkinligiga e'tibor beradi" deb ta'kidlashlari bejiz emas. Bu jihatdan olganda yurtimiz hududida vujudga kelgan huquq manbasi qay darajada mukammalligini ko'rishimiz mumkin. Bundan tashqari, yurtimiz hududidan yetishib chiqqan olimlar ham bu sohada ko'pgina ishlarni amalga oshirganlar.

Abu Rayxon Beruniy ko'pgina asarlarida ijtimoiylik, axloq odob haqida o'z qarashlarini bayon etib, insoniylik tuyg'usini yuksak darajaga ko'targan. Do'stlikni yuksak darajaga ko'tarib, davlat hukmdorlarini o'zaro urushlar olib bormaslikka chaqiradi. Odamlardan u (hokim) uchun yig'iladigan to'lov pullari ham mahalla qorovuliga beriladigan haq misolidir, bu xuddi yo'lovchilar karvonboshi bo'lgan kishining mahorati va darajasining qadriga yarasha unga o'zaro pul yig'ib berishiga o'xshashdir. Uning vaqtı o'tishi bilan bularning hammasi tugaydi. Har bir zamonning o'ziga xos odatlari bor. O'z ahli orasida bularga rioya qilish kerak, aks holda nizom va bir xillilik yo'qolsa, tartib ham yo'q bo'ladi. Ushbu parchadan ma'lum bo'lishicha, Beruniyning mamlakatni demokratik usulda idora qilish tushunchasi qadimgi davrdagi Afina, O'rta Osiyo va Shimoliy Italiya shaharlarida ko'ringan davlat tuzilishini o'rganish tufayli hosil bo'lgan, desa bo'ladi. Bu kabi qarashlarni ko'pgina olimlarning asarlarida uchratishimiz mumkin. Inson huquqlari tushunchasiga qadimgi Sharq dunyosi nechog'lik hissa qo'shganligini ko'rsatib turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mo'minov A.R., Tillabayev M.A. Inson huquqlari. Darslik. -T.: "Adolat" nashriyoti. 2013. B.8.
 2. Аристотель. Политика. Афисская политика. -М.: 1997. - С.36.
 3. Беруни. Минералогия. -М.: 1963. -С.30.
- To'raqulov E., Rahimov S. Abu Rayxon Beruniy: ruhiyat va ta'lim-tarbiya haqida. -T.: O'qituvchi, 1992. -B.16.

ТИББИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ТАРИХИГА НАЗАР

Тошиулатов Бекзод Шухратович
Қарши ДУ стажёр-тадқиқотчisi
Tel.+998912139494
Email:kayzer994@gmail.com

Аннотация: Мазкур мақолада Ўзбекистонда тиббий таълим тизимининг йўлга қўйилиши, Тошкент, Самарқанд, Фарғона, Кўқон каби шаҳарларда илк тиббиёт мактабларининг очилиши, ўлка мусулмонлари фельдшерлик мактаби, маҳаллий хотин-қизлар учун акушерлик мактаби ҳамда Туркистон Халқ университетининг таркибида тиббиёт факультети ташкил этилиши, тиббий кадрлар, турли юқумли ва ижтимоий касалликларга қарши кураш тадбирлари, тиббий кадрлар муаммоси таҳнил этилган.

Калит сўзлар: Ўзбекистон, тиббиёт, мактаб, хирургия, шифохона, фельдшер, акушерлик, таълим, олий, кадр, профессор, ўқув машгулотлари .

Ҳозирги замон шароитида таълим тизими тарихи тарих фанининг энг асосий йўналишларидан бирига айланган. Бу соҳанинг йўлга қўйилишига ҳар бир давр хусусиятидан келиб чиқиб ёндашилган. Хусусан, тиббий таълим тизими ўз тарихига эга мураккаб мавзулардан бири ҳисобланади. Совет даврида Ўзбекистонда олий ва ўрта маълумотли тиббиёт ходимлари тайёрлаш, даволаш муассасаларини кадрлар билан таъминлаш юзасидан қатор чора-тадбирлар олиб борилиб, улар сони йилдан-йилга кўпайтирилди.

Ўзбекистонда илк тиббиёт мактаблари Тошкент, Самарқанд, Фарғона, Кўқон каби шаҳарларда очилди. 1918 йил П. Ф. Боровский раҳбарлигига А. М. Коллонтай номидаги тиббиёт ҳамширалар мактаби ташкил этилди. Бу мактабда таълим 2 йиллик қилиб белгиланиб, ўқув биноси сифатида Қизил яримой жамиятининг хирургия шифохонаси биноси танланди. Мазкур мактабда Измайлова, Цвенинская, В. Н. Робинсон, Топольский, Ликошин, Яковлев каби ўқитувчилар талабаларга турли фанлардан таълим-тарбия берди . 1920 йилга келиб ўлқада 3 та, яъни, ўлка мусулмонлари фельдшерлик мактаби, маҳаллий хотин-қизлар учун акушерлик мактаби, европаликлар учун Тошкент акушерлик мактаби ташкил этилди. Акушерлик мактабларида ўқиши 2 йил қилиб белгиланган бўлса, ўлка мусулмонлари фельдшер мактабида 4 йил бўлди. Тиббиёт мактабларида ўқув машгулотлари асосан рус тилида олиб борилди. Ўлка мусулмонлари фельдшерлик мактабига биринчи ўқув йилида 50 та ўқувчи қабул қилинди. Тиббиёт мактабларида С. Э. Циммерман, Т. А. Сирота, М. И. Ёқубова, А. Б. Трегулова, З. И. Умидова, М. Бенъяминович, П. Ф. Сомсонов, Р. С. Гершенович каби ўқитувчилар ўқувчиларга таълим-тарбия берди .

1922 йили Ўзбекистон ҳудудида тиббиёт мактаблари сони 13 та бўлиб, уларда 536 та талаба таҳсил олди . 1925 йил Фарғонада, 1927 йил Самарқандда, 1930 йил Бухорода тиббиёт техникуми очилди . Тиббиёт мактаблари ва техникумларининг ташкил этилиши ўлка аҳолиси соғлигини сақлаш ишини жонлантиришда катта аҳамиятга эга бўлди

1918 йил апрелида Туркистон Халқ университети очилиб, унинг таркибида тиббиёт факультети ташкил этилди. Факультетни ташкил этишда Н. А. Семашко, Л. А. Тарасевич, А. В. Мартынов, П. П. Ситковский, А. Н. Крюков, И. А. Давидовский ва бошқаларнинг хизмати катта бўлди. Туркистон Давлат университети тиббиёт факультети учун профессор-ўқитувчилар, зарур ускуналар, ўқув қўлланмалар Москва олий ўқув юртлари томонидан тўпланди2.

Тиббиёт факультети клиникаси учун Полторацкий номли касалхона биноси берилади. Клиникада 500 даволаш ўрни, 8 нафар врач, 15 фельдшер ва ҳамшира фаолият олиб борди. Клиниканинг бир қисми яъни, жарроҳлик, терапия, кўз касалликлари ҳамда тери-таносил касалликлари бўлими ҳарбий госпитал биносига жойлаштирилди. 1926 йили факультет бинолари қайтадан қурилиб, ўқув, даволаш ҳамда илмий-тадқиқот ишлари олиб бориш учун кулагай имкониятлар яратилди. 1922 йили Туркистон ҳукумати факультет учун 65000 олтин рубль ҳисобида маблаг ажратди.

XX асрнинг 20-30 йилларида Ўрта Осиё республикалари аҳолиси турмуш даражасининг пастлиги, моддий таъминотининг ноҷорлиги туфайли кўплаб юқумли ва ижтимоий касалликлардан азият чекиб келди. Тиббиёт институти олимлари ўз тадқиқотларида Ўрта Осиё шароитида турли касалликларни тарқалиши ҳамда уларни олдини олиш ва тутатиш юзасидан узлуксиз тадқиқотларни олиб борди. 1930 йилга қадар Ўрта Осиё университети тиббиёт факультетида 267 та, 1930-1940 йилларда Тошкент ва Самарқанд тиббиёт институтларида 2557 та илмий-тадқиқот ишлари бажарилди13.

Хуллас, Туркистонда тиббий таълим тизимининг йўлга қўйилиши жуда оғир шароитларга тўгри келди. Тиббиёт факультетини ташкил этиш ишига Москва, Ленинград ва бошқа марказий шаҳарларнинг тиббиёт институтлари ҳамда профессор-ўқитувчилари ўз ҳиссаларини қўшишди. Туркистон Давлат университети тиббиёт факультети профессор-ўқитувчилари асосан европаликлардан иборат бўлди. Ўқув машгулотларнинг рус тилида олиб борилиши, мавжуд ўқув қўлланмалар ва дарсликлар ҳам асосан рус тилида эканлиги институт талабалари орасида маҳаллий миллат вакилларининг жуда озчиликни ташкил этишига сабаб бўлди.

Фойдаланган манба ва адабиётлар рўйхати:

- 1.Агзамов Б. С., Бакиев А. Б. Из истории подготовки медицинских кадров в Узбекистане // Советское здравоохранение, 1965, № 3. - С. 54.
- 2.Бакиев А.Б. История и современное состояние подготовки врачебных кадров в Узбекской ССР. Автореф. Дисс...канд..мед.наук. Фрунзе, 1968, С. 17
- 3.Вопросы организации здравоохранения и истории медицины Узбекистана. - Т.: 1968. - С. 107.
- 4.Туркестанский медицинский журнал, 1922, №1, 84-б.
- 5.Ўзбекистон Республикаси Марказий давлат архиви (ЎзР МДА) р-40 фонд, 1-рўйхат, 305-иш, 3-вараг.
- 6.Ўзбекистон Республикаси Марказий давлат архиви (ЎзР МДА) р-40 фонд, 1-рўйхат, 305-иш, 79-варак.

СОГЛИҚНИ САҚЛАШ ТИЗИМИДА АЁЛЛАР САЛОМАТЛИГИ

Тоштемирова Нигора Дилшодовна
Қарши ДУ мустақил-тадқиқотчиси
Тел.+998916423571
Email:kayzer994@gmail.com

Аннотация

Ўзбекистонда соглиқни сақлаш тизимида аёллар саломатлигини ҳимоя қилиши борасидаги амалга оширилган кенг кўламли ишлар ўз самарасини бермоқда. Ҳар йили 63 минг нафардан зиёд аёл амбулатория шароитида малакали маслаҳат олиши йўлга қўйилди. Бугунги кунда оналикни муҳофаза қилиши тизимида аёллар репродуктив саломатлигини сақлаши ва тиклашда юқори технологияли ташхислаш ва даволаш усуллари тадбиқ этилмоқда.

Калит сўзлар: Ўзбекистон, Соглом авлод, оналик ва болалик, Оналар ўлими, репродуктив саломатлик, тугрүқ мажмуу, Перинатал Марказ, акушерлик, "Соглом аёл"

Ўзбекистон тараққиётининг янги босқичида ижтимоий соҳадаги давлат сиёсатининг энг асосий йўналишларидан бири сифатида аҳолига малакали тиббий хизмат кўрсатиш учун соглиқни сақлаш тизимини тубдан ислоҳ қилиш вазифаси белгиланди. Шу боис, Ўзбекистон Республикаси Президентининг соҳадаги жиддий муаммоларни бартараф этиш ҳамда уни бутунги кун талаблари даражасида юксалтиришга қаратилган ўндан ортиқ фармони, қарор ва фармойишлари қабул қилинди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони билан 2019-2025 йилларда Ўзбекистон Республикаси соглиқни сақлаш тизимини ривожлантириш концепсияси тасдиқлангани ҳам соҳа ривожида катта воқеа бўлди. Ушбу концепсияни ишлаб чиқишида мамлакат соглиқни сақлаш тизимидағи ҳолат чуқур таҳлил қилинди. 20 дан зиёд ривожланган мамлакатларнинг соҳадаги тажрибаси ўрганилди.

Оналар ўлими интенсив кўрсаткичи (100 минг тирик түғилган болага нисбатан) 1991 йилда 65,3 ни ташкил қилган бўлса, 1997 йилда 28,1 га тушган . Республика бўйича туғиши ёшидаги аёлларни согломлаштириш юзасидан кўрилган тадбирлар тугрүқлар динамикасини 5,1% камайтириди, абортлар динамикаси 16,9% камайтириб, улар нисбатини 1:8 га тушириди.

Бироқ Сурхондарё (30,4), Самарқанд (25,8), Қашқадарё (29,1), Жizzах (25,6), Наманган (25,6), Фарғона (25,4), Хоразм (25,1) вилоятларининг кўрсаткичи республика ўртача кўрсаткичидан ҳамон юқоридир.

Республика бўйича 1997 йилда ҳомиладорлик, тугрүқ ва туққандан кейинги даврларда 171 аёл ўлган, оналар ўлимининг ўсиши ҚҚР да 57,2, Навоий вилоятида 37,6, Бухоро 34,4, Сурхондарё вилоятида 34,3 ни ташкил этди. Замонавий перинатал технологияни жорий қилиш (она ва боланинг бирга бўлиши, чақалоққа барвақт кўкрак бериш), кўкрак сути билан боқишини кенг йўлга қўйиш ишлари амалиётга кенг тарғиб қилинди .

1998 йилда мамлакатимиз аҳолисига юқори малакали ихтисослаштирилган тиббий ёрдам кўрсатиш учун шарт-шароитлар яратиш, республика ихтисослаштирилган марказларининг вилоят ва туман даражаларидағи тиббиёт муассасалари билан касалликларни профилактика, диагностика қилиш ҳамда даволаш масалаларидағи ўзаро вертикал алоқасини мустаҳкамлаш вазифалари парламент ва жамоатчилик назоратининг муҳим йўналишларидан бирига айлантирилмоқда. Хотин қизлар ўртасида соглом турмуш тарзини шакллантириш юзасидан Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, Самарқанд, Навоий, Бухоро, Андижон вилоятлари котибиятлари томонидан мавжуд имкониятлардан етарли даражада фойдаланилмаяпти. Шу сабабдан ушбу худудлардаги туғиши ёшидаги аёлларнинг 70-80 % турли экстрагенитал касалликлар билан хасталанганини кузатилмоқда. Оналар ўлими кўрсаткичлари Тошкент шаҳрида (38,0/61,2), Жizzах (30,2/33,5), Қашқадарё (30,1/45,6), Тошкент (20,9/31,5), Хоразм (16,1/21,3) вилоятларида (Республика бўйича 28,6/31,0), абортлар сони эса Жizzах вилояти (+453) ортиб кетган .

Республика ихтисослаштирилган акушерлик ва гинекология ҳамда Республика ихтисослаштирилган эндокринология илмий-амалий тиббиёт марказлари фаолияти ва имкониятларини, мавжуд муаммолар ҳамда аҳолининг талаб ва эҳтиёжларини Соглиқни сақлаш вазирлиги томонидан ўрганиб чиқилди ва Республика ихтисослаштирилган акушерлик ва гинекология илмий-амалий тиббиёт маркази томонидан ҳар йили 10 минг нафардан зиёд хотин-қизларга, шу жумладан, ҳомиладор аёлларга стационар ёрдам кўрсатилди. Ҳар йили 63 минг нафардан зиёд аёл амбулатория шароитида малакали маслаҳат олиши йўлга қўйилди. Мазкур марказ мутахассислари томонидан 2017 йилда 37 марта

жойларга чиқишлиар ташкил этилди, улар доирасида 8142 нафар бемор малакали тиббий кўриқдан ўтказилди .

Хусусан, биргина "соғлом авлод" давлат дастури доирасида амалга оширилган ишлар салмоги ҳам чин маънода асрларга татигулиkdir. Жумладан, Гулистон шаҳрида 2,8 миллион АҚШ доллари қийматидаги замонавий тиббий ускуналар билан жихозланган реабилитация маркази ишга тушурилди. Пойтахтимизда Ақушерлик ва гинекология илмий-текшириш институти поликлиникаси ҳамда Тошкент педиатрия тиббиёт институти ҳузурида Перенатал маркази ташкил этилиб, аёлларга юқори малакали тиббий ёрдам кўрсатила бошланди. Фаргона вилоятининг Бешариқ туманида барча қулийликларни ўзида жамлаган "Она ва бола" маркази халқقا ҳизмат қилмоқда. 1,2 млн АҚШ долларига келтирилган тиббиёт ускуналари ўрнатилган Нурота тумани марказий касалхонасининг тугруқ мажмууда юзлаб чақалоқлар соғ-омон ёргу дунё юзини кўрди .

Бугунги кунда оналикни муҳофаза қилиш тизимида аёллар репродуктив саломатлигини сақлаш ва тиклашда юқори технологияли ташхислаш ва даволаш усуллари тадбиқ этилмоқда. Шу жумладан, Тошкент шаҳар аҳоли репродуктив саломатлик марказида ҳам бу борада кўпгина амалий ишлар олиб борилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Соғликни сақлаш вазирлиги ташаббуси билан кейинги йилларда мамлакатимизда "Соғлом аёл" ойлиги мунтазам тарзда ўтказиб келинмоқда. Бунинг натижасида туғиш ёшдаги аёллардан 641788 нафар, улардан 79715 нафари фертиль ёшидаги аёллар ва ўсмир қизлар қамраб олинди. Тиббий кўриклар жараённида 19480 нафар туғиш ёшидаги аёлларда, 6186 нафар ўсмир қизларнинг 1432 нафарида турли касалликлар аниқланди. Тиббий кўриклар жараённида аниқланган касалликлар бўйича 15161 нафар аёллар амбулатор ва 295 нафари стационар шароитда соғломлаштирилди. Ихтисослашган тиббий ёрдамга муҳтоҷ бўлганларга Республика ихтисослаштирилган илмий-амалий тиббиёт марказларида даволаниш учун йўлланмалар берилиди . Бинобарин, мамлакатимизда Ҳамдўстлик давлатлари орасида биринчилардан бўлиб перинатал, она ва бола скрининги каби тиббий хизматлар кенг йўлга қўйилгани чақалоқлардаги туфма ва ирсий касалликларга барҳам бериш, оналар соғлигини асраш, фертиль ёшдаги аёлларнинг тиббий ҳолатини доимий назорат этишда муҳим ўрин тутмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Вахидова Д.. "Соғлом авлодга бўлган масъуллик"//Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш.Т.,№ 25 (1254).2019 йил 19 июль.
- 2.Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш./Т.,№ 9 (1238).2019 йил 8 март.
- 3.Ўзбекистон Республикаси Марказий Давлат Архиви, 37-фонд, 1-рўйҳат (давоми), 5486-иш, 3-варақ.
- 4."Халқ сўзи" 14 апрел 2017 йил

ЎЗБЕКИСТОНДА ҚОРАҚҮЛЧИЛИК СОВХОЗЛАРИ ТАРИХИ

Аҳмедов Бекзод Абдирахмонович
Қарши мухандислик-иктисодиёти институти
Ўзбекистон тарихи кафедраси ўқитувчиси
Тел. +998987770979
Email:kayzer994@gmail.com

Аннотация:

Ушбу мақолада Ўзбекистонда қоракүлчилик иши тарихи хусусида фикр юритилади. Шунингдек, мақолада қоракүлчилик хўжаликларининг ташкил этилиши, қоракўл етишишига ихтисослашган совхозлар, мустақиллик шароитида соҳани ривожлантиришига эътибор каби масалалар таҳлил этилади.

Таянч сўзлар: Ўзбекистон, чорвачилик, қоракўл, тери, совхоз, колхоз, мўйна, мустақиллик, давр, фермер, иқтисод, ислоҳат, хўжалик.

Бу соҳа асосан чўл ҳудудларида ривожланадиган чорвачиликнинг муҳим соҳаларидан бири ҳисобланади. Ўзбекистон чорвачилигининг асосий йўналишларидан бири бу қоракўлчилик соҳасидир. Ўзбекистон жаҳон бозорида юқори баҳолангандан қоракўл терилар етишиши бўйича дунёда етакчи ўринлардан бирини эгаллаб келган. Ўзбекистонда илк қоракўлчиликга ихтисослашган "Муборак" совхози 1928 йилнинг 26 нояброда Косон тумани ҳудудида ташкил қилинди. "Муборак" совхози Қорақум ҳамда Қизилқум чўлларининг жанубий чегарасида қарийб 200 минг квадрат километр ҳудудни эгаллаган бепоён Ўртачўл яйловида жойлашган эди. Ўша вақтда бу ерга биттагина ертўла ва бир омбор қурилган эди. Қўйлар қабул қилинган вақтдан бошлаб хўжаликга Петров бошлиқ қилиб тайинланиб, Б.А. Ветерок эса катта зоотехник вазифасига қўйилди.³

1931-1933 йиллар мобайнида "Муборак" совхозидан "Нишон", "Қоровулбозор", "Қорақум", "Таллимаржон", "Кўқдала" қоракўлчилик совхозлари ажralиб чиқди.

Ўзбекистонда қоракўлчиликни янада ривожлантиришни ҳисобга олиб, 1930-1934 йилларда яна 14 та ихтисослашган қоракўлчилик совхози барпо этилди. "Қорақум", "Қизил чорвадор", Киров номли", "Оқ қапчигай", "Нишон", "Қарноб", "Улус", "Қизилча", "Конимех", "Томди", "Жонгелди", "Қоровулбозор", "Қорақўл" ва "Ғузор" совхозлари шулар жумласидандир.

Ихтисослашган совхозлар қурилиши билан айни бир вақтда колхоз қоракўлчилиги ҳам ривожлана бошлади. Самарқанд вилоятида "Ленинчи чорвадор", "Қизил чорвадор", "Охунбобеъ", "Фрунзе", "Тельман", "Янги турмуш", "Комсамол", Бухоро вилоятида "Свердлов", "Навоий", "Киров", Қашқадарё вилоятида "III интернационал", "Женов" номли колхозлар тузилди.

Қоракўлчиликни ривожлантириш мақсадида 1930 йили "Қорақўл" жамияти ташкил этилиб, жамият 1943 йилда Иттифоқ миқёсидаги "Ўзбеккаракуль" трестига айлантирилди. Трест ўз фаолиятини хўжалик ҳисоби асосида амалга ошиб, ташкилотлар ва ҳамда корхоналар билан шартномалар асосида фаолият юритди. Трест яйловларга сув чиқариш ва уларни ўзлаштириш, подани учритиб кўпайтириш, қўйларни тўғри боқиши ва озиқлантириш, наслчиллик ишини йўлга қўйиш, моддий-техника ва ем-хашак базасини вужудга келтириш, қоракўлчилик соҳасидаги ходимларнинг моддий манфаатдорлигини ошириш ва кадрлар билан таъминлаш каби масалалар билан шугулланди.

Амалга оширилган ишлар республиканинг ихтисослаштирилган қоракўлчилик совхозларида қоракўл қўйлар туёғи ва маҳсулдорлигининг тез ва тўхтовсиз ўсишини таъминлади. 1931 йилда совхозларда 159 минг бош қоракўл қўй бўлиб, 1935 йил 1 январда уларнинг сони 443 минг бошга етди, яъни 2-3 баравар кўпайди.

Бухоро ва Каттакўронда қоракўл қўйлар боқиладиган дастлабки давлат кўйхоналарининг қурилиши қоракўлчилик соҳасида илмий тадқиқотларни бошлаш учун асос бўлди. Кейинчалик бу борадаги тадқиқотлар тажриба станциясида, сўнгра қоракўлчилик илмий тадқиқот институтида давом эттирилди.

Уруш йилларида соҳа ривожига жiddий эътибор қаратилди. 1943 йилда учта янги ихтисослаштирилган қоракўлчилик совхози: "Оёқ қудуқ", "Нурота" ва Темирязов номли совхозлар ташкил этилди. 1946 йилнинг бошларида республика совхоз ва колхозларда қоракўл қўйлари 1940 йилдаги 1 миллион 918 минг бошдан 2 миллион 946 минг бошга етди, яъни 1,5 баравардан зиёд ортди.

Бу соҳа ҚҚАССР, Бухоро, Жиззах, Қашқадарё, Самарқанд ва Сурхондарё вилоятларида ривожланди. Ўзбекистонда 1940 йили қоракўл қўйлар сони 1 млн. 918 минг бўлган бўлса, 1961 йили

бу 5,9 млн бошга етди.

Қоракўл кўйлар сони, тери етишириш ҳажми жиҳатидан Ўзбекистон иттифоқдош республикалар орасида етакчи ўринни эгаллаб турди. Масалан, 1982 йилда Ўзбекистон ССРнинг барча категориядаги хўжаликлари ва қоракўл кўйлар сони мамлакатдаги жами қўйлар сонига нисбатан деярли 4 фоизни, қоракўл қўйлар бўйича эса 35,7, қоракўл тери тайёрлаш бўйича 33,9, жун етишириш бўйича 3 фоизни ва қўй гўшти тайёрлаш бўйича 10 фоизни ташкил қилди.

Ўзбекистонда совет даври қоракўлчилигининг ривожланишида икки даврни ажратиб кўрсатиш мумкин. Биринчи давр 1930-1957 йилларни қамраб олиб, бу даврда қоракўл терилар асосан колхозларда тайёрланган. Кўйларнинг 84 фоизини, қоракўл терининг 80 фоизини шу хўжаликлар етишириди.

1957 йилдан сўнг янги ихтисослашган қоракўлчилик совхозлари, яъни "Фориш", "1-Кўшробод", "2-Кўшробод", "Ленин" "Каттақўргон", "2-Фаллаорол", "Коммунизм", "Октябрь 40 йиллиги", "Большевик", "Ўзбекистон", "Деҳқонобод", "Сайроб" совхозлари тузилиб, республикада қоракўлчилик совхозларининг умумий сони 31 тага етди.

Иккинчи давр - 1965-1980 йилларгача давом эттирилиб, қоракўл қўйларни ихтисослаштирилган йирик совхозлarda тўплаш ишига кучли эътибор қаратилди. Бу даврда пахтакор колхозларнинг катта-катта қоракўлчилик фермалари негизида яна 20 та йирик совхоз барпо этилди. Қоракўл териларнинг ассортиментлари кўпайтирилиб, кўк қоракўл тери салмоғи Сурхондарё вилоятида 2,7 баравар, Бухоро вилоятида 1,6 ва Қорақолпогистон АССРда 2,4 баравар ошиди.

Бухоро, Қашқадарё, Самарқанд ва Сурхондарё вилоятларидаги совхозлар қоракўл териларнинг сифатини ошириш соҳасида энг яхши натижаларга эришди. Соғ зотли қоракўл тери етишириш бўйича "Муборак", "Нишон", "Қарноб", "Қоракум", "Томди", "Ўзбекистон" ва "Конимех" давлат насиличилик заводлари етакчилик қилди.

Қоракўлчилик учун қулай келган 1987 йилда республиканинг ихтисослаштирилган қоракўлчилик совхозларида 134,2 минг дона кичик қора қоракўл тери ва 23,1 минг дона кичик кўк қоракўл тери етиширилди.

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида ҳам ушбу соҳани йўлга қўйиш ва ривожлантириш бўйича изчиллик билан тадбирларни олиб борилди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1993 йил 15 марта "Республика чорвачиликда иқтисодий ислоҳатларни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ти қарорига мувофиқ барча жамоа хўжаликларида қўйчилик фермерлари хусусийлаштирилди ва фермер хўжаликлар барпо этилди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 13 июня "Қоракўлчилиқда иқтисодий ислоҳатларни чуқурлаштириш ва уни давлат томонидан қўллаб-кувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида"ти №250-сонли қарори қабул қилинди. Шу йили Республика қоракўл ишлаб чиқариш ва савдо масалалари билан шугулланадиган "Ўзбек қоракўли" компанияси ташкил этилди. 1999 йил 1 январь ҳолатига кўра республикада 20096,1 минг бош қоракўл кўйлари мавжуд эди.

Кўп йиллар давомида олимлар ва амалиётчилар ҳамкорлигига олиб борилган селекция-наслчилик ишлари натижасида Ўзбекистонда қоракўл қўйларининг юқори ирсий ва маҳсулдорлик хусусиятларига эга бўлган "Қоракум", "Муборак", "Нишон", "Помук", "Конимех", "Томди", "Фузор", "Нурота", "Сарібек", "Абай", "Қизилкум" ва бошқа кўплаб завод типлари яратилган. Улар қоракўл кўй зотининг қимматли турлари ҳисобланади. 2005 йили Ўзбекистонда 109 та қоркўлчиликка ихтисослашган хўжаликлар фаолият кўрсатди.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда қоракўлчилик соҳасининг йўлга қўйилиши, совхоз ва колхозларининг ташкил этиши ҳамда ривожланишининг ўзига хос тарихи мавжуд. Қоракўл тери етишириш бўйича Республикада ўзига хос тажриба шаклланган бўлиб, бутунги кунда соҳани янада тараққий эттириш учун янги усул ва воситалар кўпланилмоқда. Қоракўл тери Ўзбекистон экспортида ҳам муҳим роль ўйнаб келмоқди.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати

1. 50 лет Всесоюзному научно-исследовательскому институту карақуловодства. (Исторический очерк). Ташкент.: Фан. -1980. -С.96.
2. Жўраев Ф. Ўзбекистонда қоракўлчиликнинг ривожланиши. Т.: Ўзбекистон. -1983. -Б. 3-11.
3. Нарзиев М. Ўзбекистон Республикаси қоракўлчилигининг ҳозирги ҳолати ва истиқболлари.// Қоракўлчилик маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг илмий асослари. Самарқанд, -1999. -Б. 20-22.
- 4."Чўл-яйлов чорвачилиги ва озуқа етишириш муаммолари" Қоракўлчилик ва чўл экологияси илмий-тадқиқот институтининг 85 йиллигига багишиланган халқаро илмий-амалий конференция материаллари. Самарқанд, 2015, -Б.3.
5. Халқ сўзи, 1998 йил 14 июнь.
6. Ўзбекистон колхоз ва совхозлари тарихи. III-китоб.-Т.: Ўзбекистон. 1972, -Б. 536-538.
7. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси 12 жилд, Тошкент., 2006. -Б. 296-297-бетлар

BUGUNGI KUNDA PEDAGOGIK TEXNALOGIYALARING AHAMIYATI VA ULARNI TARIX DARSLARIDA QO'LLANILISHI

Ibroimova Sevara Abduraximovna

Toshkent viloyati Qibray tumani XTB ga qarashli

22-maktab tarix fani o'qituvchisi

Telefon +998973451406

ibroimova1987@mail.ru

Anotatsiya

Xozirgi kunda ishlab chikarish texnologiyalari tezlik bilan rivojlanayotgan bir davrda ta'lif soxasi ham boshqa ishlab chiqarish muassasalarini kabi ilmiy, asoslangan yangi pedagogik texnologiyalar, informatsion ma'lumotlarni qo'llagan holda malakali mutaxassislar faoliyat yuritadigan raqobatbardosh, ilmli, bilimli kishilarni Vatan ravnaqi uchun tayyorlab beradigan soxa sifatida rivojlanib bormoqda.

Kalit so'zlar: pedagogika texnologiya

Bugungi tez o'zgaruvchan iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy hayot o'quvchi yoshlar dunyoqarashini shakllantirishda yangi pedagogik interfaol metodlardan keng foydalanishni taqozo qiladi, An'anaviy mashg'ulotlar olib borish asta sekin o'z o'rnnini intensiv va interfaol metodlarga, noan'anaviy dars o'tish shakllariga bo'shatib bermoqda.

Ta'lif - tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, avvalo, pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirishni talab etadi. Chunki uni amalga oshirmay turib qo'llangan har qanday texnologiya kutilgan samarani bermaydi.

Ta'lif-tarbiya jarayonining doimiy ravishda optimallashib borishi dars berish jarayonida qo'llanilayotgan yangi va takomillashib borayotgan pedagogik texnologiyalarning turli yo'nalish va maqsadlarda qullanilayotganligiga bog'liq.

Har bir pedagogik texnologiyaning asosiy maqsadi pirovard natijaga erishish yo'llarini bandma-band aniqlash va unga suzsiz erishishdan iborat.

Pedagogik texnologiyaning eng asosiy negizi - bu o'qituvchi va o'quvchi-o'quvchining belgilangan maqsaddan kafolatlangan natijaga xamkorlikda erishishlari uchun tanlagen texnologiyalarga bog'liq deb hisoblaymiz, ya'ni o'qitish jarayonida, maqsad bo'yicha kafolatlangan natijaga erishishda qo'llaniladigan har bir ta'lif texnologiyasi o'qituvchi va uo'quvchi o'rtasida hamkorlik faoliyatini tashkil eta olsa, har ikkalasi ijobjiy natijaga erisha olsa, o'quv jarayonida o'quvchi-o'quvchilar mustaqil fikrlay olsalar, ijodiy ishlay olsalar, izlansalar, tahlil eta olsalar, o'zlar xulosa chiqara olsalar, o'zlariga, guruhga, guruh esa ularga baxo bera olsa, o'qituvchi esa ularning bunday faoliyatlarini uchun imkoniyat va sharoit yarata olsa, bizning fikrimizcha, ana shu o'qitish jarayonining asosi hisoblanadi Har bir dars, mavzu, o'quv predmetining o'ziga xos texnologiyasi bor, ya'ni o'quv jarayonidagi pedagogik texnologiya - bu yakka tartibdagi jarayon bo'lib, u o'quvchi-o'quvchining extiyojidan kelib chiqqan holda bir maqsadga yo'naltirilgan. Oldindan loyixalashtirilgan va kafolatlangan natija berishiga qaratilgan pedagogik jarayondir.

Shunday ekan har bir pedagog o'z darslarini o'tishdan oldin o'z oldiga maqsad qo'yib olmog'i lozim. Zero bu kelajak avlod vatanimiz rivojiga hissa qo'shadigan barkamol bo'lib yetishmog'i lozim. Har bir fan o'qituvchisi oldidagi burch bu barkamol avlodni bilimli qilb tarbiyalash darslarni mazmunli tashkil etish.

Tarix darslarida ham bunday pedagogik texnologiyalarning o'rni beqiyos. 45 daqiqada mavzuni har bir o'quvchidan so'rash imkoniy yo'q, bunda biz turli metodlardan foydalanishimiz mumkin o'quvchini mavzuni qay darajada tushunganliklarini biz bilib olishimiz mumkin. Buning uchun biz mavzuni, o'quvchini yoshini inobatga olib darsimizda bu pedagogik texnologiyani yoki metodlarni ta'nlashimiz mumkin. Tarix darslarida o'quvchidan ko'proq tarixiy shaxslar nomlari, sanalar, va tarixiy atamalarni yodda saqlash talab etiladi har bir mavzuda bularga alovida e'tibor berishimiz kerak.

TA'LIM TEXNOLOGIYALARI TAVSIFI "B.B.B" texnalogiyasi.

(bilaman, bilmoqchiman, bilib oldim)

Amur Temur Saltanatining ma'muriy harbiy tuzilishi mavzusini B.B.B texnologiyasi dan foydalanib yoritish.

O'quvchilar guruhlarga bo'linadi. O'qituvchi o'quvchilardan Amir Temur haqida nima bilasizlar deb suriydi o'quvchilar javoblarini bilaman ustuniga yozib chiqadi.

Ikkinchi ustunga A. Temur haqida nimalarni bilishni hohlashini yozib chiqadi.
Uchinchi ustunga o'quvchilar nimalarni bilib olganliklarini yozib chiqadilar.

Bilaman	Bilishni hohlayman	Bilib oldim
1 g A Temur 1336 yil 9-aprelda tavallud topgan	A Temur davlatni qanday boshqargan?	Boshqaruv ikki idoradan iborat bo'lgan dargoh va vazirlik
2g 1365 yil Loy jangi bo'lgan	A Temur davlatini kimlarga bo'lib bergen?	U o'z yerlarini yaqinlariga suyurg'ol qilgan
3 g A Temur Temur tuzuklarini yozgan	A Temurning harbiy san'ati qanday bo'lgan?	A Temur qo'shini 10 talik askariy birikmalar asosida tuzilgan
4g 1370- yil A Temur Movaraunnahrda markazlashgan davlat tuzgan	Temur tuzuklari qanday kitob?	Temur tuzuklari tarixiy huquqiy kitob

"Toifali jadval" texnologiyasi.

Ushbu metod boshqa metodlardan ancha sodda va o'quvchilar darsda qo'llashlari qulay bo'lgan metod. Bu metod berilayotgan savol, mavzu muammosi yoki tarixiy shaxslar, atamalar, xronologik ma'lumotlarni o'zida mujassam eta olishi va o'quvchini mustaqil fikr yuritishiga hamda muqobil fikr va javoblarni tanlashga xizmat qiladi. Uning o'quvchi uchun qulayligi ham aynan shunda.

"Chingizzon bosqini" mavzusida toifali jadval texnologiyasidan foydalanib yoritish.

Mo`gullar davlati	Xronologik toifa	Qaysi davlatga mansub	Kelib chiqishi
Chingizzon	1206 yil	Mo`g`ul davlati	Qiyot urug'i
Jo`ji	1219 yil	Sig`noq	Chingizzon urug'I
Chig`atoy	XIII asrning 20 – yillari	Movarounnahr, Sharqiy Turkiston	Chingizzon urug'I
O`qtoy	1227 yil	Qoraqurum	Chingizzon urug'i

"Rezyume texnologiyasi"

Bu texnologiya murakkab, ko'p tarmoqli bo'lib, mavzuning turli tarmoqlari bo'yicha axborot beriladi. Masalan, ijobji va salbiy tomonlari, afzallik va kamchiliklari, foya va zararlari belgilanadi. O'quvchilarni erkin, mustaqil, tanqidiy fikrlash, jamoa bo'lib ishlashga, fikrlarni jamlab taqqoslashga, o'z fikrini mustaqil bayon qilishga, o'tilgan mavzulardan egallagan bilimlarini qo'llay olishga o'rgatadi. Ushbu texnologiyani seminar, amaliy darslarda, yakka tartibda yoki kichik guruhlarda, shuningdek, uyga vazifa berishda ham qo'llash mumkin.

"Old Osiyo davlatlari va ularning qo'shnilar" mavzusida toifali jadval "rezyume" texnologiyasidan foydalanib yoritish.

Ossuriya		Xet va Mitanni		Urartu	
Yutuqlari	Mua mmol ari	Yutuqlari	Mua mmol ari	Yutuqlari	Mua mmol ari

Mil.avv XX davlat tashkil topdi. Mil.avv. XIII asrda yuksak darajada rivoj topdi	Jangovor xalq bo'lgan qo'shni mamlakatlarga doimiy urush qilgan.	Mil.avv. XVIII asrda tashkil topgan. Poytaxti Xattussa.	Suriya shaharlarini bosib olgan. Bobilni talon taroj qilgan.	Kavkaz ortida joylashgan. Sardur I va minuya hukmronligi davrida gullab yashnadi	Bosqinchilik yurishlarini amalga oshirdi. Mil.avv 590 yilda tarix sahnasidan ketdi.
Xulosa					

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1 Sh.M.Mirziyoyev Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta?minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagи ma?ruza. 2016 yil 7 dekabr /Sh.M.Mirziyoyev. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017. - 48 b.

2 2Sh.M.Mirziyoyev Buyuk kelajagimizni mard va oljanob xalqimiz bilan birga quramiz. Mazkur kitobdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2016 yil 1 noyabrdan 24 noyabrga qadar Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri saylovlchilari vakillari bilan o'tkazilgan saylovoldi uchrashuvlarida so'zlagan nutqlari o'rinn olgan. /Sh.M.Mirziyoyev. - Toshkent: : "O'zbekiston", 2017. - 488 b.[

3 Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. - Qarshi: Nasaf. 2000. - 80 b.

4 Saidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. - T.: O'z MU. 2003. - 66

b.

5 Saidahmedov N.S., Ochilov A. Yangi pedagogik texnologiya mohiyati va zamonaviy loyihasi. -T.: XTV RTM, 1999. -55 b.

6 Saidahmedov N. Pedagogik amaliyotda yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash texnologiyalari. Toshkent: 2000 y. - 46 b.

7 Safarova R.G'. Darslik - pedagogik tizimning axborot modeli sifatida. //Ta'limda yangi pedagogik texnologiyalar: muammolar va yechimlar. - T.: 1999, 29-30 b.

8 Ta'lim texnologiyasi. - T.: O'qituvchi, 1999. - 71 b.

TARIX DARSALARIDA "TUSHUNCHALAR" HAMDA "BRIFING" METODLARIDAN FOYDALANISH

Asraboyeva Zarifa Latifjonovna,
Namangan viloyati, Uychi tumanı,
12-maktabning tarix fani o'qituvchisi
Email: saydaliev-1977@mail.ru/tel:936722984

Annotatsiya

Ushbu maqolada tarix darslarida "Tushunchalar" hamda "Brifing" kabi interfaol metodlaridan foydalanib dars o'tilganda, bu metodlar o'quvchilarini darsda faol ishtirok etishga chorlashi, o'tilgan mavzuni yahshi o'zlashtirishlari, mustaqil fikrashga o'rgatishlari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: tushunchalar, brifing, metod, faol, kompetentsiyaviy, tarix fani

Mamlakatimizda kompetentsiyaviy yondashuvga asoslangan yangi davlat ta'lif standartlarini joriy etilishi o'rta mablag' tarix fani o'qituvchilari zimmasiga ham bir qator dolzarb vazifalarni ko'ndalang qilib qo'yemoqda. Umumiy o'rta ta'lif maktablari tarix fani o'qituvchilari zamona viy pedagogik texnologiyalar va maqbul metodlaridan foydalanish kompetentsiyalarini rivojlantirishlari, hozirgi kunning eng muhim masalalaridan biri hisoblanadi. Shunday ekan, tarix fani o'qituvchilarining zamona viy pedagogik texnologiyalari va metodlar haqidagi bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishlari hamda tarix fani o'qituvchilarida dars jarayonida samarali metodlarni qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish ham shu kunning talabidir. Hozirgi kunda umumiy o'rta ta'lif maktablari tarix fani o'qituvchilari amaliy mashg'ulotlarda zamona viy tarix darsi, unga qo'yiladigan talablarni, darslarda tarixiy manbalardan, badiiy va boshqa adabiyotlardan foydalanish, sinf va maktabdan tashqari ishlar, darslarni kuzatish va tahlil qilishlari maqsadga muvofiq xisoblanadi. Tarix darslarida esa texnik vositalardan, ekspress-so'rovlari, test so'rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrash, kichik guruhlar bilan ishlash va boshqa interaktiv ta'lif usullaridan foydalanish ham nazarda tutiladi. Hozirgi vaqtida ta'lif jarayonida o'qitishning zamona viy metodlari keng qo'llanmoqda. O'qitishning zamona viy metodlarini qo'llash o'qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Ta'lif metodlarini tanlashda har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq sanaladi. An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli-tuman ta'lif oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan metodlar bilan boyitish ta'lif oluvchilarining o'zlashtirish darajasining ko'tarilishiga olib keladi. Bu metodlarni interfaol yoki interaktiv metodlar deb ham atashadi. Interfaol metodlar deganda-ta'lif oluvchilarini faollashtiruvchi va mustaqil fikrashga undovchi, ta'lif jarayonining markazida ta'lif oluvchi bo'lgan metodlar tushuniladi. Ayniqsa tajribam davomida qo'llab kelayotgan interfaol metodlardan "Tushunchalar" hamda "Brifing" metodlari yahshi natija beraypti. Bunda o'quvchilarini darsga qiziqishlari ortadi, mustaqil fikrashga va bir -birlari bilan hamkorlikda ishlashga o'rganadilar. Bu esa darsdan ko'zlagan maqsadga erishishimda o'z natijasini ko'rsatadi.

"Tushunchalar" metodi:

Metodning maqsadi: mazkur metod o'quvchilar yoki qatnashchilarni mavzu buyicha tayanch tushunchalarni o'zlashtirish darajasini aniqlash, o'z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, yangi mavzu bo'yicha dastlabki bilimlar darajasini tashhis qilish maqsadida qo'llaniladi. Metodni amalgalashish tartibi:

ishtirokchilar mashg'ul qoidalari bilan tanishtiriladi; o'quvchilarga mavzuga yoki bobga tegishli bo'lgan so'zlar, tushunchalar nomi tushirilgan tarqatmalar beriladi (individual yoki guruhli tartibda); o'quvchilar mazkur tushunchalar qanday ma'noin anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo'llanilishi haqida yozma ma'lumot beradilar; belgilangan vaqt yakuniga yetgach, o'qituvchi berilgan tushunchalarning to'g'ri va to'liq izohini o'qib eshitiradi yoki slayd orqali namoyish etadi; har bir ishtirokchi berilgan to'g'ri javoblar bilan o'zining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o'z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

Тушунчалар	Sizningcha bu tushuncha qanday ma'noni anglatadi?	Qo'shimcha ma'lumot
Tarixiy manba		
Tarixiy adabiyot		
Tarixiy hujjat		

Tarixiy xarita		
Tarixiy surat		
Tarixiy fonogramma		
Tarixiy xat		
Tarixiy makon		

Izoh: Ikkinchı ustunchaga qatnashchilar tomonidan fikr bildiriladi.

"Brifing" metodi:

Brifing- (ing. briefing-qisqa) biror-bir masala yoki savolning muhokamasiga bag'ishlangan qisqa press-konferentsiya. O'tkazish bosqichlari:

1. Taqdimot qismi.
2. Muhokama jarayoni (savol-javoblar asosida).

Brifinglardan trening yakunlarini tahlil qilishda foydalanish mumkin. Shuningdek, amaliy o'yinlarning bir shakli sifatida qatnashchilar bilan birga dolzarb mavzu yoki muammo muhokamasiga bag'ishlangan brifinglar tashkil etish mumkin bo'ladi. O'quvchilar tomonidan yaratilgan mobil ilovalarning taqdimotini o'tkazishda ham foydalanish mumkin.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Babanskiy Yu.K. "Xozirgi zamon umumiylar ta'lim muktablarida o'qitish metodlari" Toshkent. "Uzbekistan", 1990.
2. Sa'diyev A. Maktabda tarix o'qitish metodikasi Toshkent. "O'qituvchi", 1988.
3. Sa'diyev A.O'zbekistan xalqlari tarixini o'qitish Toshkent. "O'qituvchi", 1993.

XIX ASR OXIRIDA BUXORODA ROY BERGAN IJTIMOIY-SIYOSIY TUZUM HAQIDA AHMAD DONISH QARASHLARI.

Bozorov Shuxrat Salaydinovich

SamDCHTI o'qituvchisi

+998977383606

Annatatsiya: Ilmiy maqolada XIX asr oxirida Buxoro amirligidagi ijtimoiy-siyosiy tuzum, aholining yashash sharoiti, amirlik tuzum va boshqaruvi haqida Ahmad Donish qarashlari o'z aksini topgan hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy-siyosiy tuzum, qaloqlik, ilm-ma'rifat, feodal davlat, gazeta, jurnal, hunarmandchilik, dehqon, sudxo'rlar.

XIX asr oxirida Buxoroda ijtimoiy-siyosiy tuzum, madaniy-ma'rifiy hayot, mang'it amirligining olib borgan siyosatlari, rus bosqini haqida mufassal ma'lumot beruvchi ma'rifatparvar shaxslardan biri Ahmad Donish hisoblanadi.

Ahmad Donish Buxoroda ijtimoiy-falsafiy tafakkur sohasidagi ilg'or oqimning asoschisi, ajoyib mutafakkir va o'tkir yozuvchi bo'lgan. U ma'rifatparvar sifatida feodallik, amirlik tuzumiga dushman edi. U o'zining o'sha vaqt tarixiy sharoitida ilg'or siyosiy qarashlarini nazariy, falsafiy fikr-qoidalar orqali asoslangan harakat qildi. XIX asr oxirida Buxoro amirligi o'zbek xonliklari orasida o'zining hududiy o'rni, aholisi va tabiiy resurslari jihatidan muhim mavqeigaegaedi. Lekin Buxoro amirligi tipik sharqiy -sheodal davlatlardan biri bo'lib, 1968 -yili chor Rossiysi bilan sulk shartnomasi tuzilgandan keyin o'zining ilgarigi mustaqillagini yo'qotdi. O'rta Osiyoga rus kapitali kirib kelishi bilan bu qaloq feodal davlatda ham burjia munosabatlar kengaya boshladi.

Ahmad Donish xuddi ana shu vaqlarda yashadi va ijod qildi. Tez-tez bo'lib turadigan o'zaro urish-janjallar dehqon xo'jaliklarini va xalq hayotida muhim o'rin tutgan sug'orish tarmoqlarini vayron qilib, mamlakat iqtisodiga juda katta zarar yetkazdi. Yirik yer egalari, sudxo'rlar dehqonlarni, hunarmand va qullarni qanday ekspluatatsiya qilayotganliklarini Ahmad Donish ko'rdi. O'rta Osiyoni chor Rossiysi bosib olgandan keyin Buxoro amirligida o'zaro urush-janjallar va qul savdosi tugatildi. Bu ijobji tarixiy ma'lumot faqat Ahmad Donishning Buxoroni idora qilish tizimiga tanqidiy nuqtai-nazardan yordam berdi. Buxoro shahrida o'sha vaqtida juda ko'p vaqflarga ega bo'lgan 365 ta masjid, 103 ta madrasa bor edi. U davorda ruhoniylar katta moddiy mablag'larga ega bo'lib, dinni jon-jahti bilan himoya qillardilar. Maktab, madrasalarda qur'on, qur'on haqidagi qasidalar, qonunchilik, arifmetika va geometriyaga oid yuzaki ma'lumotlar o'qitiladi. Usha davrda bitta ham gazeta, jurnal, teatr, klub yo'q edi. Hatto muzika ham ta'qib etilgandi, rassomlik hunari g'ayri diniy deb taqiqlanadi. Bitta ham kasalxona, davolash muassasasi yo'q edi, lekin ko'plab avliyolar, tabib-jodugorlar bor bo'lib, ular orasida Bahovuddin mazorning shayxlari "eng hurmatli o'rinn" da turardilar. Qalandarlar xalq sayillarida "avliyolar va karomat ko'rsatuvchilar" hayotidan olingan o'ta ketgan yolg'onlarni, turli bema'nii hikoyalarni odamlarga ustalik bilan aytib berardilar. Kishilar ongini jaholatparastlik og'usi bilan zaharovchi, "Sayqalnoma" va boshqa shu kabi diniy kitoblar Buxoroda keng tarqalgan edi. Cheksiz zo'rovonlik, yirik yer egalarining, jaholatparast mullalarning va amir jaloldalarining o'zboshimchaliqi xalq ommasini qashshoqlik bilan kun ko'rishiha olib keldi. Bu ahvol Buxoro amirligi aholisi o'rtasida zulmat va fanatezimning hukmron bo'lismiga olib keldi. Diyormizdag'i tub joy aholisining aql-miyasini diniy aqidalar qoplab olgan bir sharoitda Beruniy, Ibn Sino, Ulug'bek va shu singari olimlarning asarlarida bayon qilingan va rivojlantirilgan tabiiy-ilmiy bilimlar keng xalq ommasiga etib bormadi.

XIX asr oxirlari va XX asr boshlarida mintaqamizda tubjoy aholining madaniyat darajasi past edi. "Bilimdonlikda nomi chiqqanroq odamlar orasidan ham kasr haqida ilmiy tushunchaga ega bo'lgan biror kishini uchratish mumkun bo'lmadi", - deb yozgan edilar Nalivkin va Nalibkinlar. Bu haqida Axmad Donish o'zining "Nodir voqiyalar" asarida ruhoni tabaqalarning juda ham cheklanganligini ochib berib, ular uchun Buxoroyi sharif va uning tevaragidan tashqari hech qanday boshqa joy yo'q deb aytadi. Yevropa safaridan endigina qaytgan bir sayyoh bir to'da mullalarga Yevropa mamlakatidagi texnika va fan haqida gapirib berganda, mullalar ajablanib unga savollar bergenlar: Yevropa degan joy bormi? O'sha joylarda odamlar yashaydi deb sizga ishonsa bo'ladimi?

Bundan dalolat beradiki, usha davrda Buxoro xalqining dunyo davlatlari to'g'risida yetarlicha ma'lumotlarga ega bo'Imagan. Bilimlarning faqat bir sohasi kishilarni birmuncha qiziqtirgan, bu ham bo'lsa, tarix bilimi, umuman, Sharq tarixi, qisman Markaziy Osyo tarixini o'rganishga harakat qilgan. Adabiyot sohasida dunyoviy yo'l tutgan namayondalar hamda tanqidiy ijtimoiy tafakkur vakillari tabiiy-ilmiy bilimlar uchun kurashdilar, sxolostikaga, o'rta asrichilikka, turg'unlikka qarshi jang olib bordilar. O'z-o'zidan ma'lumki, ideologiya sohasida

u zamonda islom dinining o'rin tutishi o'sha vaqtdagi ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sharoit bilan belgilangan edi. Buxoro va Xiva xonliklarining mag'lubiyatga uchrashi Ahmad Donishni ham ko'zlarini ochdi, ular o'rta asrchiilik tuzumining illatlarini, jonajon mamlakatining texnika-iqtisodiy tomondan qaloqligini o'z ko'zi bilan ko'radi.

Ahmad Donishning amirga, peaksion ruhoniylarga va mansabparast amaldorlargal qarata quydagisi so'zlarini aytadi: " Mang'it hokimlari idora ishlarini o'z qo'llariga kiritib oldilar, ko'ngillari istagan hamma narsani o'zboshimchalik bilan o'zlariniki qilib oldilar: tul xotinlarning o'chog'idan o'tini, omborlaridan esa nasibani, donlarni, o'g'irladilar, bularning hammasini o'z nafslariga urdilar va buzuqchilikka sarfladilar. Hukmron mulkdorlar orasidan ichkilikbozlik, qumorbozlik, maishiy buzuqlik avj oldi, kambag'al kishilar esa o'zlarini qayyoqqa urushlarini bilmasdilar. Dehqonlar va shahar sirtmog'ida jafo chekib, nafas ham ololmasdilar. Amir va vazir, ruhoni ulamolari va amaldorlar hammasi bir tuda kallakesarlar bo'lib, bir birlarining qo'llariga suv quyishadi. Ahmad Donishning ma'lumoticha Buxoroda o'g'rilik avj olgan edi, ya'ni bozorga mol olib kelgan dehqonning mahsulotlari taroziga tortilishi bahonasida o'g'irlanar edi. Bunday vaziyat barcha sohalarda uchrardi. Sug'orish sohasida ham shunday vaziyat kuchli edi. Shaharga suv kelishidan ancha oldin miroblar haq ola boshlar, u hatto ariq tozalaganlardan ham olinardi. Dehqonlardan odam turmaydigan yerlar uchun ham soliq olinar to'lamaganlarni qamoqxona kutardi. Usha davr mirshablar haqida gap ketganda, Ahmad Donish so'zicha, ular davlatdan maosh olmagan. Ularga nohaq aholi to'lovlari hisobidan maosh berilgan, tabiiyki, shu bois ular fuqaro manfaatlarini muhofaza qilish o'rniga, hatto, bosqinchilar bilan kelishib, qaroqchilik ham qilardi. Axmad Donish o'z vatanining ahvolini buxorolik o'z zamondoshlariga qaraganda yaxshiroq anglagan. Buning sababini Buxoro amirining qattiq,adolatsiz va jinoiy siyosatidan iborat ekanligidan deb biladi, chunki amir haddan ortiq soliqlar solish bilan dehqonlarni xonavayron qilardi, unumdon yerlarni yakson qilardi,sug'arish tarmoqlarini yaxshilash haqida zarracha g'amxo'rlik qilmasdi va Buxoroning shimoliy hududlaridagi dehqonchilik uchun katta kulfat keltiradigan ko'chma qumlarini tuxtatish choralarini ko'rmasdi. " Navodiri Ziyoya " taskirasi muallifi, olim,va ma'rifatparvar Sadri Ziyoning ta'rifica , Ahmad Donish butun umrini amir, vazir, qozikalon va boshqa amaldorlarni kelajakdan ogoh etish, oddiy odamlarga zulum o'tkazmaslikka chorlash, ularni zo'ravonlik,berahimlikdan qaytarishdek ezgu ishlarga sarflagan lekin jamiyat hayotida biron bir o'zgarish ko'rman.

Ahmad Donish daxshatli qoloqlik va biqiqlik xolatidan chiqish uchun o'z vataniga, o'z xalqiga yordam berishga harakat qilgan mutafakkir sifatida nom qoldirgan shaxs hisoblanadi.

Filologiya fanlari doktori Ibrohim Haqqulning "Ahmad Kalla" nomli essesida shunday satrlar bor: " O'n to'qqizinchi asrdagi Buxoro sharoitida Ahmad Donishdek olim, adib, mutafakkir va davlat arbobining kamol topishi hayratlanarli hol[□]Ilm-fanning sayozlashuvi,ma'rifat bo'stonlarining qavjirashi, hurriyat nurlarining so'nishi Buxoroning tinka-madorini qurutgan edi. Davlat va hokimiyat Buxorayi sharif ahli xohish - irodasiga zid bo'lgan aqida va orzu- havaslarga tobe etdi. Ahmad Donish hayotni sevib, hech bir to'siq va qarshilikni pisand etmay mardona kun kechirdi. Shu boisdan ham uning asarlari rostlik, matonat ruhi bilan sug'arilgan " deb ayтиб o'tadi. Ahmad Donish o'zining qarashlaricha, o'z vatanini va xalqini qaloqlikdan chiqarish uchun dastlab quyidagi hayotiy muxum tadbirlarni amalga oshirishda deb bildi: mamlakat mustaqiligini ta'minlaydigan adaolatli hokimiyat o'rnatish, irrigatsiyani kengaytirish asosida dehqonchilikni ruvojalntirish , hunarmandchilik ishlariga har tamonlama yordam berish, fan yutuqlariga erishish uchun harakat qilish; olimlar, vrachlar tayyorlash kerakki, toki aholi ularning xizmatidan bahraman bo'lsin deb takidlaydi .

Ahmad Donish XIX asrning o'zidayoq o'sha davrdagi ijtimoiy tuzumni ilmiy jihatdan tahlil qilib, ilmiy bilimlarning mamlakat uchun, uning rivojlanishi uchun, halqning farovonligi uchun xizmat qilishi kerakligini chin qalbidan istaydigan shaxs hisoblanadi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati.

1. Аҳмад Дониш. Наводирул вақое (қўлёзма). Шарқшунослик институтининг кутубхонаси. 54-607-betlar
2. И.Мўминов. Ўзбекистон ижтимоий-фалсафий тафаккури тарихидан, Ўз ССР Фанлар академияси нашриёти, Тошкент, 1960.116-117 - бет.
3. И.Мўминов. Ўзбекистон ижтимоий-фалсафий тафаккури тарихидан лавҳалар, "Фан" нашриёти, Тошкент, 1999.183-184 - бетлар.
4. N.Naimov. "Buxoro jadidlari" . T.: Fan, 2000.-5-bet

USMONIYLAR DAVLATI BOSHQARUVIDA VOLIDA SULTONLARNING O'RNI VA AHAMIYATI

Iminjanov Boburmirzo

Andijon davlat universiteti talabasi

Boyazid14@mail.ru ; +998 99 070 10 60

Annotatsiya. Ushbu maqolada usmoniyalar davlatidagi volida sulton lavozimi va bir qator volida sultonlar haqida ma'lumotlar berilgan. Jumladan, "ayollar sultanati" deb ataluvchi davr haqida ham so'z yuritilgan. Kalit so'zlar: volida sulton, xaram, "ayollar sultanati", katxudo.

Usmoniyalar davlati tarix sahifalarida shonli iz qoldirgan davlatlardan biri hisoblanadi. Bu imperiya 1299-yildan 1922-yilgacha mavjud bo'lgan va jami 36 nafar hukmdor tomonidan boshqarilgan. Davlat boshqaruvidagi eng muhim shaxs hukmdor bo'lsa, undan keyingi o'rinni sadiazam egallagan. Ammo bu davlatning o'ziga xoslik tomonlari ham bor. Jumladan, volida sultonlik lavozimi joriy etilgan. Biz buni lavozim deb atadik. Chunki, ularni ma'lum vazifasi bo'lgan va vaqt-i-vaqt bilan davlat boshqaruviga ham aralashishgan. Quyida shu haqida so'z yuritamiz.

Volida sulton - o'g'li hukmdorlik taxtida o'tirgan ona hisoblanadi. Bir hukmdor taxtga o'tirishi bilan onasi ham volida sulton deb e'lon etiladi. Hukmdor taxtdan tushishi bilan yoki vafot etishi bilan onaning volida sultonlik davri nihoyasiga yetadi. Hukmdor volida sultonni tayinlash yoki lavozimidan ozod qilish kabi huquqlarga ega bo'lмаган. Volida sultonning asosiy vazifasi - hukmdorning xaramida tartibni saqlashdan iborat. Hukmdor xaram bilan aloqador ishlar bilan mashg'ul bo'lмаган, xaramning to'liq boshqaruvi volida sultonning qo'lida bo'lgan. Xaramdagi qizlarning maoshlari, ularga oid sarf-xarajatlar bilan volida sulton katxudosi (ya'ni yordamchisi) shug'ullangan.

1520-yilda taxtga Sulaymon I o'tirdi. Uning onasi Oysha Hafsa volida sulton deb e'lon qilindi. Uning davrida volida sultonlik rasmiy lavozim hisoblana boshlandi. Volida sulton endi xaram ishlaridan tashqari, davlat ishlariga ham aralasha boshladi. Sulaymon I onasining bu aralashuvlariga qarshilik qilishga o'zida kuch topa oldi. Ammo uning xotini Xurram Sulton davlat boshqaruvida ulkan so'z sohibasiga aylandi. Usmoniyalar tarixida "ayollar sultanati" deb nom olgan davrni aynan Xurram Sulton boshlab berdi. Xurram Sulton davlatda katta mavqega hamda Sulaymon I ning ustidan katta ta'sirga ega bo'ldi. Lekin volida sulton bo'la olmadi. Sulaymon I ning o'g'li Salim II taxtga chiqqan vaqtida Xurram Sulton vafot etgan edi. Salim II dan so'ng 1574-yil o'g'li Murod III taxtga chiqdi. Afifa Nurbonu Sulton volida sulton bo'ldi.

Murod III ning xotini va Mehmed III ning onasi Safiya Sulton volida sulton bo'lgach, "ayollar sultanati" yanada rivojlandi. Mehmed III ning xotini va Ahmed I ning onasi Handon Sulton irodasiz ayol bo'lgani uchun bu lavozimdan to'g'ri foydalana olmadi. Bu orada yana ikki volida sulton: Fuliona Sulton va Mohiferuza Xaticha Sulton bu lavozimda faoliyat olib bordi. Ular volida sulton sifatida katta shuxrat qozona olmadilar. Ammo Ahmed I ning xotini, Murod IV va Ibrohim I ning onasi hisoblangan Mohi paykar Ko'sem Sulton davrida "ayollar sultanati" ning hukmronligi o'z cho'qqisiga chiqdi. Ko'sem Sultonning farzandlari taxtga chiqqan vaqtida juda yosh bo'lishgan. Shu sababli davlatni Ko'sem Sulton "hukmdor noibasi" sifatida boshqargan. Ya'ni davlatning norasmiy hukmdori hisoblangan. Hattoki sadriazamlarni ham Ko'sem Sulton tayinlagan.

Ibrohim I ning xotini va Mehmed IV ning onasi Turhan Xaticha Sulton davrida "ayollar sultanati" ga barham berildi. Undan keyin ham volida sultonlik lavozimi saqlab qolning bo'lsa-da, ularning boshqaruv ishlariga aralashishlariga chek qo'yildi. Volida sultonlar faqatgina xaram uchun javobgar shaxs bo'lib qoldi. Volida sultonlarning faoliyatlarini o'rganish orqali usmoniyalar sultanatining ichki ahvolini ham o'rganishimiz mumkin.

Adabiyotlar

1. Ahmet Shimshirgil. "Kayi".
2. Prof. Halil Inalchik. "Osmanli tarihi".

SAXOVATPESHALIK-MILLIY QADRIYAT

Jabberganov Hayotbek Xeyitovich.
Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani
17-umumta'lim mакtab Tarix fani o'qituvchisi
Tel: +998975165994

Annotatsiya: Maqolada xalqimiz boshiga tushgan fashizm vabosi, sobiq ittifoq hududining urush harakatlari, inqilob qatag'onlari, fashizmga qarshi kurashda O'zbekiston aholisi ulkan saxovat ko'rsatgani, o'zbek xalqining ma'naviy qadriyatlarini bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Saxovatpeshalik, inqilob, fashizm, koronavirus

Saxovatpeshalik qadim-qadimdan xalqimiz uchun fazilat. Ushbu haqiqat bir necha bor tarixiy sinovlarda isbotlangan. Bundan qariyb 79 yil avval dunyo xalqlari boshiga yog'ilgan fashizm vabosi tufayli sobiq ittifoq hududining urush harakatlari ketayotgan joylarda yashayotgan tinch aholining bir qismi O'zbekistonga ko'chirilgan. Rasmiy ma'lumotlarga qaraganda ularning soni bir milliondan ortiq bo'lgan. Shulardan 200 ming nafari ota-onasi urushda halok bo'lgan yetim bolalar bo'lgan. Bir necha "inqilob," qatag'onlarni boshidan kechirgan, sho'rolarning zo'ravonlikka asoslangan, milliy qadriyatlarimizga zid siyosati tufayli qashshoqlashgan bo'lsada xalqimiz bir burda nonini ham o'zgalar bilan baham ko'rdi.

Fashizmga qarshi kurashda O'zbekiston aholisi ulkan sahovat ko'rsatdi. Yillar davomida to'y qilaman deb misqollab yig'gan mablag'larni, tilla buyumlarini mamlakat mudofaa jamgarmasiga topshirganlar. Aholi tomonidan 650 milliondan ziyod pul va 55 kilogrammdan ziyod qimmatbaho buyumlar yig'ilgan. Bugungi kunda ham xalqimiz o'z ma'naviy qadriyatlarini saqlab kelayotganligini ko'rsatadi.

Koronavirus deb atalgan ko'rinnmas ofat tufayli karantinga olingan aholining kam ta'minlangan qatlamini ijtimoiy himoyasi uchun prezidentimiz tashabbusi bilan maxsus jamg'arma fondi tashkil etildi. Ushbu fondga saxovatpesha yurtdoshlarimiz tomonidan bir necha o'n milillardlab pul mablag'lari o'tkazilmoqda. Milliy birlik hissini tuygan chet elda yashayotgan yurtdoshlarimiz ham o'z mablag'larni jamg'arma fondiga yubormoqdalar. Ushbu mablag'lar hisobiga oziq-ovqat mahsulotlari kam ta'minlangan oilalarning uylariga yetkazib berilmoqda.

Tarixning tirik guvohlari, qadriyalarimiz hikoya qilishlaricha, 1941- 1945- yilgi suronli davrda hukumat tomonidan aholi tomorgasida , yetishtirilgan sabzavotlar turf, sholg'om, qovoq front uchun deya yig'ib olingan. Ustiga-ustak aholining ijtimoiy nochor qatlamiga hech qanday moddiy yordam ko'rsatilmagan. Oziq ovqatsiz, nochor odamlar qishdan chiqolmay nobud bo'lishgan, qishdan chiqqanlari ham beda yoki kunjara yeb, shishib o'lishgan.

Oynai jahon orqali guvohi bo'ldik bir noshukur bandaning uyiga sahovatpeshalar tomonidan to'rva xaltachada yog'guruch, makaron, sabzi, kartoshka kabi kundalik oziq-ovqat mahsulotlari eltil berishgan u esa "men bolalarimga makaron yediramanmi?" deb burnini jiyirishiga nima ham deymiz?! Shukr, to'q zamonda yashayapmiz. Biroq, urush ocharchilik yillarida "kaftdekkina non bo'sa tirik qolardim" deb armon bilan jon bergen ota- bobolarimiz nolasini unutmang.

Foydalanilgan adabiyotlar.

- 1.I.A.Karimov. "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch". Toshkent 2008-y.
- 2.I.A.Karimov."O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida". Toshkent 2015-y.
- 3.Q.Usmonov."O'zbekiston tarixi". Toshkent 2010-y.
- 4.O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.

DUNYO DINLARIDA O'ZARO BOG'LIQLIKLAR

Madraximova Komila

Shovot tumanı, 5-maktab tarix fani o'qituvchisi

Qurbanbayeva Zaynura

Shovot tumanı, 37-maktab tarix fani o'qituvchisi

Telefon: +998905585702

j_jaxongir_19_92@bk.ru

Ushbu maqola yordamida o'quvchilarni dunyo dinlariga oid bilim va ko'nikmalarini oshirish uchun uchta eng katta din haqida ma'lumot berilgan.

Tayanch so'zlar: buddaviylik, xristianlik, pravoshavlik, islam, Muhammad(s.a.v), Qur'oni Karim, Imom al-Buxoriy hadislari,

Buddaviylik bundan 2600-yil avval Hindistonda vujudga keldi. Buddaviylik dastlab „xudolarsiz din“ edi. Bu din tarafdoqlari keyinchalik Siddhartxa Gautamani xudo deb e'lon qilganlar. Hozirgi kunda Buddaviylik diniga dunyoning 86 mamlakatidan 500 mln dan ortiq kishi sig'inadi. Buddaviylik ta'limotining asosini budda yaratgan "to'rt oliy haqiqat" tashkil etadi. Bu ta'limotga ko'ra dunyodagi har bir narsa-tug'ilmoq, kasallik, o'lim va boshqalar azob uqubatdir. Azob-uqubatlarning sababi-kishilarning istak-xohishlari, yashashga va baxtga intilishlari, hayotga tashnaliklaridir. Azob-uqubatlardan qutilishning 8 ta olyjanob yo'li mavjud. Barcha tirik mavjudotga do'stona munosabatda bo'lish, azob-uqubat tortayotganlarga hamdard bo'lish, boshqalarning muvaffaqiyatiga beg'araz munosabatda bo'lish, har qanday sharoitda ham ruhan vazmin bo'lish, o'g'irlik qilmaslik, tirik mavjudotni shu jumladan odam o'lдirmslik, noqonuniy nikohda bo'lmaslik, mast qiluvchi ichimlik ichmaslik hamda yolg'on gapirmaslik lozim. Tuhmat bo'htonlardan, fisq-fasod suhbatlardan va mishmishlardan tiyilish, yashashning to'g'ri daromad manbaiga ega bo'lish, ya'ni mast qiluvchi ichimliklar sotishdan, hayvonlarni o'ldirishdan, fohishalikdan tiyilishni, o'z ongini inson uchun zarar keltiruvchi o'y fikrlardan xoli qilish va foyda keltiruvchi o'y fikrlar bilan yashashni anglatgan. Buddaviylik ta'limotining asosiy mazmuni barcha mavjudotlarga muhabbat, rahm-shafqatlilik bilan qarashni targ'ib etish va aql farmoniga qat'iy bo'ysunishdir.

Xristianlik ham xaloskorlik dini bo'lib ikkinchi jahon dinidir. Hozirgi kunda dunyoning 220 mamlakatida tarqalgan bo'lib, 2,4 mlrd odam sig'inadi. Bu din asoschisi -Isoning nomiga "xristos" atamasi qo'shib ishlataladi. Bu so'z "xaloskor" degan ma'noni bildiradi. Xristianlik ta'limotiga ko'ra Iso xudoning o'g'li, ayni paytda xudo odam hamdir. Xristianlikda ham Islom dinidagi kabi jannat va do'zax, jonning o'lmasligi to'g'risidagi ta'limotlar ham mavjud. Xristianlik ta'limotiga ko'ra odam xudo yaratgan mavjudotlarning gultojisi edi. Chunki xudo odamni o'ziga o'xshash qilib yaratgan edi. Bu o'xshashlikning asosiy belgilari-insonga berilgan aql-idrok, iroda va abadiy o'lmaslik edi. Xristianlik yo'nalishlaridan biri sanalgan pravoslavlik ta'limotida har bir odamda uchta tug'ilish kuni bo'ladi. Birinchi tug'ilish kuni odamning dunyoga kelgan ikkinchi tug'ilish kuni u cho'qintirilgan kundir. Inson uchun eng muhim tug'ilish kuni bu-odamning o'lgan kundir. Chunki bu kunda uning abadiy mashaqqat chekish uchun do'zaxga tushishi yoki abadiy farog'atda yashashi uchun jannatga tushishi masalasi hal bo'ladi. Cho'qintirish marosimi xristianlik dinining eng asosiy marosimi bo'lib unda inson shahvoni, gunohli hayot uchun o'lib, diniy muqaddas hayot uchun tug'iladi. Cherkovda, mehrob oldida tuzilgan nikoh oilalarning mustahkam bo'lishiga, bolalarning eson-omon bu dunyoga kelishlari va xristianlik tarbiyasini olishlarini nazarda tutadi.

630-yilda Arabiston yagona davlatga xalifalikka birlashtirilib, islam yagona hukmron dinga aylangan. Hozirgi kunda dunyoning 173 mamlakatda 1,7 mlrd odam Islom diniga sig'inadi. AQSH, Fransiya, Angliya, Germaniya, Kanadada ham ko'pchilik aholi islamga e'tiqod qiladi. Islom dini xushaxloqlilik, bag'rikenglik dinidir. Unda ayollarga, keksalarga, yo'qsilga shavqatli bo'lish, xayr-ehsonlar qilish to'g'risida gapiriladi. Muhammad (s.a.v) aytadilar "Ey mo'minlar! Sizga bir omonat qoldirayapman. Unga mahkam bog'langaningiz sari yo'lingizdan hech adashmagaysiz. Bu omonat Allohnning kitobi-Qur'ondir". Qur'on inson qalbini yorituvchi bir axloqiy qudrat bo'lganidek, Muhammad Rasullohning hayot yo'li ham ana shunday yuksak-axloqning amaliy ko'rinishi edi. "Rasullohning axloqlari Qur'on edi" deb bejiz aytilmagan. U to'xtovsiz ichki urushlarga sabab bo'lgan qon da'vosini bekor qildi Odam o'ldirish mol-mulkni talash, ayollarni qimorga tikish oddiy bir hol edi. Rasulloh ayollar, odamni va uning mol-mulkini muqaddas deb e'lon qildi.

Hadislар Qur'onдан keyingi ikkinchi muqaddas manbaa hisoblanadi. Hadislarda huquqiy va axloqiy me'yorlar, marosim va urf- odatlarga oid ko'rsatmalar aks ettirilgan. Yurtdoshimiz Imom al-Buxoriy Qur'onдан so'ng ikkinchi muqaddas kitob "Al-Jome as-sahih" kitobida 7275 ta ishonarli hadisni jamlagan. Hadislар nafaqat

shariat manbai, ayni paytda tarbiya manbai hamdir. Hadislar insonni iymonli, insofli, adolatli, hayoli bo'lishiga fisq-u fasoddan, munofiqqliklardan yiroq bo'lishda chaqiradi.,,Omonatga xiyonat qilmoqlig, yolg'on so'zlash, kek saqlashlik munofiqqlik alomatidir", „Ochlarni to'yg'azish islomdandir", „Ota-onani xafa qilib yig'latish-eng katta gunoh", „Beshikdan lahad og'zigacha ilm istanglar" , „Har bir mast qiluvchi narsa - haromdir", „Kimki kichiklarga rahm-shafqat qilmasa va kattalarga izzat hurmat ko'rsatmasa-bizdan emas". Umuminsoniy qadriyatga aylangan bu durdona fikrlarga tan bermaslikning iloji yo'q. XIV asrdan beri Islom dini insonlar, xalqlar o'rtasida ma'rifat tarqatib odob, aql-idrok, mehr-oqibat g'oyalarini targ'ib etib odamlarni rostgo'y, diyonatli bo'lishga chaqirib kelmoqda. Bir so'z bilan aytganda , barcha dinlar insonlarni faqat ezgu maqsadlarga chorlab xalqlar ma'naviyatining, ma'rifatining yuksalishiga katta hissa qo'shib kelmoqda.

Foydalaniman adabiyotlar

1. Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjimasi. Toshkent 2001.
2. Z.Islomov, D.Rahimjonov. Dunyo dinlari tarixi. Toshkent 2017.
3. web sayt materiallari.

KO'RGAZMALI QUROLLAR TARIXIY BILIMLARNING MUXIM MANBAI

Mahkamova Laylo Xudergenovna,
Namangan viloyati, Uychi tumani
25-maktabning 1-toifali tarix fani o'qituvchisi
maxkamovalayloxon@mail.ru/tel:998136709

Annotatsiya

*Ushbu maqolada tarix darslarini ko'rgazmali qurollar vositasida o'qitish orqali o'quvchilarning o'quv materialini qiziqib o'rganishiga va puxta o'zlashtirishiga muhim manba ekanligi to'g'risida ma'lumotlар berilgan.
Kalit so'zlar: muhim, tarixiy, ko'rgazmali, bilim, muxim, foydalanish, samara*

Tarix fanini o'qitish usullari ilmiy pedagogik fan bo'lib, u o'quvchilar ongi va qalbiga milliy istiqlol mafkurasini singdirish ularga o'tmish tariximiz umumbashariy qadriyatlarimiz avlod-ajodolarimiz haqida puxta bilim berish, mustaqil Vatanga sadoqat ruhida tayyorlash, tarbiyalash va kamol toptirishni ko'zda tutadi. Tarix fanini o'qitishda ko'rgazmali vositalar tarixiy bilimlarning o'quvchilar ongiga yetkazish va singdirishda muxim manba xisoblanadi. Tarix darslarida ko'rgazmali qurollar vositasidan foydalanish darsning samaradorligini oshiradi. Ta'limning ko'rgazmali qurollar vositasida o'qitish va o'rganish sifatini ko'tarishga o'quvchilarning o'quv materialini qiziqib o'rganishiga va puxta o'zlashtirishiga xizmat qiladi. Tarixiy xujjatlar va badiiy adabiyotlardan foydalanish o'qituvchi bayonini obrazli qilib konkretlashtirsra, ko'rgazmali qurollar vositasida o'quvchilarda o'tmish tog'risida yorqin va aniq tasavvur xosil bo'ladi, o'quvchilarning eshitish faoliyatiga ko'rish va sezish organlarining faoliyati ham qo'shiladi. Shu bilan ularning bilimi yanada chuqurlashadi va mustahkamlanadi. Ko'rgazmali qurollar o'quvchilarning murakkab tarixiy xodisalarining, tarixiy tushunchalarni ma'nosini osonroq tushunishga yordam beradi. O'qitishdagi ko'rgazmali qurollar o'quvchilarni atrofimizni o'rab turgan olamda sodir bo'lgan va bo'layotgan voqeа-hodisalarini to'g'ri va haqqoniy qabul qilishlarida, qabul qilib olingen voqeа, hodisalarini to'g'ri umumlashtirgan holda tahlil qilish ko'nikmalirini hosil qilishga yordam beradi. Tarix darsini karta, sxema, illyustratsiya, rasmlar va boshqa shu kabi ko'rgazmali qurollsiz qoniqarli tarzda o'tkazishning imkoniy yo'q. Ular tarixiy ma'lumotni o'quvchilarga tushunarli bo'lishi uchun yordamchi vazifasini o'taydi. Tarix fani o'qituvchisi illyustratsiya, kartina, fotografiya, xarita va h.k.larning katta to'plamiga ega bo'lishi kerak. Shular o'qituvchining so'zlarini misollar bilan yaqqol ko'rsatib beradi, darslikda berilgan mavzuni to'ldirib turadi. Metodist V.N.Vernadskiyning fikricha, ?ko'rgazmali quro - darslikning mo'yqalam bilan yozilgan paragrafi. Juda ko'p hollarda o'quvchini o'qitishda ko'rgazmali quro bilim olishning mustaqil manbai sifatida foydalanish mumkin. O'quvchilar oradan bir necha asrlar, xatto necha-necha ming iillar o'tib ketgan zamondagi voqealar to'g'risida ma'lumot beruvchi xaqiqiy buyum va narsalarni juda qiziqish va xayajon bilan o'rganadilar. Shuning uchun xam mакtabda tarixiy o'tmishni o'rganishning asosiy manbalaridan biri bo'lgan bu yodgorliklarni to'plash va ulardan foydalanishga juda katta e'tibor beriladi. Tasviriy ko'rgazmali qurollar mакtab tajribasida xammadan ko'p qo'llaniladi. Tasviriy ko'rgazmalar bir necha xil bo'ladi; a) o'tmishdan qolgan xaqiqiy asl nusxa xujjatlar asosida yaratilgan tasviriy ko'rgazmalar; xujjatl fotoso'ratlar va xujjatl kinofilmalar, predmet yodgorliklarining tasvirlari, mexnat qurollsari, madaniy yodgorliklarining tasvirlari va shu kabilar; b) ilmiy jihatdan asoslab ta'mir qilingan arxitektura va boshqa yodgorliklar tasviri, ro'zg'or buyumlari yoki ular tasviri; v) rassomning ijodiy faoliyati bilan qilingan tasviriy ko'rgazmalar ; tarixiy san'at asarlari darsda berilgan illyustratsiyalar, maketlar, modellar va boshqalar. Ko'rgazmali qurollsarni tanlash va ulardan foydalanishda o'qituvchi quyidagilarni e'tiborga o'lishi lozim: 1.O'quvchilarning yoshi, bilimi va malaka oshib borgan sari ularning predmet va tasviriy ko'rgazmalarga qiziqishi ortib boradi. Masalan, V-VI sinf o'quvchilarning ko'proq o'tmishdagi voqeа va xodisalarining yaxlit manzaralar tasvirlangan, maketlari va modellari qiziqtiradi. Yuqori sinfdagi o'quvchilarni esa predmet yodgorliklarining aynan o'zi va sharli ko'rsatmalar qiziqtiradi. 2. Xar bir dars uchun tanlangan ko'rgazmali quro mazmuni, g'oyaviyligi, ilmiyligi jixatdan talabga javob beradigan bo'lishi, sinf o'quvchilariga mos bo'lishi, soni ko'paytirib yuborilmasligi lozim. Agarda ko'rgazmali qurollar ko'payib ketsa, o'qituvchi va o'quvchilar shu qurollar bilan ovora bo'lib qolib, o'quvchilarning dars materialini o'zlashtirishga xalaqit berishi mumkin.

Lekin ta'lim va jamiyat rivojlanishining hozirgi davrida ko'rgazmali qurollarga bo'lgan talabga qarashni o'zgacha qarash majbur qilmoqda. Bu muammoni kompyuterning cheksiz imkoniyatlardan foydalangan holda hal qilish mumkin. Shunday qilib, yangi davr va yangi darsliklar yangi mакtab o'quv qurollsarni talab qilmoqda. Yuqoridagilardan xulosa qilib aytganda, ushbu maqsadni hal qilish uchun quyidagi masalalarni hal qilishni ko'rsatib turibdi: 1. Tarixning zamonaviy darsida ko'rgazmali qurollsarni ishlatalish natijalarini

umumlashtirish 2. Dars o'tish jarayonida o'quvchilar fikrini faollashtirishda ko'rgazmali qurollar foydalanishning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatib berish 3. Tarix darsida ko'rgazmali qurollar bilan ishlashning yanada samarali usullaridan foydalanishni o'rganish 4. Mavzu yuzasidan natijalarni konspekt va kompyuter varianti ko'rinishida taqdim etish.

Shunday ekan, har bir pedagog tarix darsini o'tishga kirishar ekan, doimo pedagogik izlanish yo'lida bo'lib, tarix darslarining yanada takomillashib borishiga o'z hissasini qo'shmog'i lozim.

Fotdalanilgan adabiyotlar:

- 1.Babanskiy Yu. K. ?Xozirgi zamon umumiyligi ta'limga muktablarida o'qitish metodlari. T., ?O'zbekiston 1990
- 2.Toshpo'latov T., G'afforov Ya. ?Tarix o'qitish metodikasi. T., ?Universitet nashriyoti. 2002.
- 3.Tarix o'qitish metodikasi. O'quv-uslubiy majmua. ADU. ARM. 2018

ABAY QO'NANBOYEVNING IJTIMOIY-SIYOSIY FAOLIYATI HAMDA QOZOQ MA'NAVIYATI - MARIFATI SHAKLLANISHIDA TUTGAN O'RNI

Mirzakulova Feruza Muhitdinovna

GulDU, Guliston shahri

+998949231140

Mirzakulovaferuza113@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abay Qo'nанбоевнинг ijtimoiy-siyosiy faoliyati hamda qozoq millatining milliy hamda axloqiy dunyoqarashining shakllanishidagi ulkan ta'siri yoritilgan.

Kalit so'zlar: "Naqliya so'zlar", qozoq mentaliteti, falsafiy qarashlar.

Abay (Ibrohim) Qo'nonboyev - XIX asrning ikkinchi yarmida yashab, ijod etgan qozoq she?riyatining mash'ali, bastakor, faylasuf va qozoq yozma adabiyotini asoschisi, ma?rifatparvar shoiridir. U 1845-yilning 8-avgustida Semi palatinsk viloyatiga qarashli, hozirgi Abay tumani, Chingiztob' bovuridagi Qashqabuloq makonida dunyoga kelgan. Otasi Qo'nonboy O'skonboy o'g'li qozoq urug'lari ichidagi eng boy, badavlat kishilardan bo'lib, Abayni o'qitishga katta ahamiyat berdi. Abay madrasada to'rt yil ta?lim oldi, arab, fors tillarini o'rgandi. Markaziy Osifo allomalarini, xususan, Sa'diy Sheroziy, Hofiz Sheroziy, Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy, Navoiy, Bobur, Nodira asarlarini mutolaa qildi. Ulardan ta'sirlanib "Fuzuliy, Shamsiy, Sayqaliy" nomli she?riy asarini yaratdi. Unda Sharq allomalarini o'ziga ustoz deb bilganligini tan oladi.

Adib dunyoqarashining shakllanishida sharq mumtoz shoirlari bilan birga Yettisuvga surgun qilingan rus demokratlari va ular orqali Krilov, Pushkin, Lermontov, Tolstoy asarlari bilan tanishish muhim omil bo'lgan. Uning fikricha, ko'chmanchilik sharoitida yashab kelayotgan va shu tufayli urug'- urug'larga bo'linib ketgan qozoq xalqi mentalitetidagi ayrim qusurlarni bartaraf etmay turib, ijtimoiy va madaniy taraqqiyotga erishish mumkin emas. Shu maqsadda ma?rifat va madaniyatni targ'ib etuvchi, yaxshi insoniy fazilatlarni tarbiyalovchi didaktik yo'nalishdagi asarlar yozishga katta e?tibor bergan. U qozoq xalqini ma?rifatga, madaniyatga, insoniylikka undovchi 44 ta katta-kichik lavhalardan iborat "Naqliya so'zlar" falsafiy hikoyasini yozgan.

Abay Ahmad Rizo madrasasida uzoq tahsil ko'rolmadi. Otasi uni madrasadan chiqarib olib, el boshqarish ishlariga jalb etdi. Lekin Abay qalamni tashlab qo'ymadni. El boshqarish bilan birga badiiy ijod bilan qattiq shug'ullandi, o'z bilimini tinmay oshirib bordi. Shoир uchun, ayniqsa, 1886-1895 yillar sermahsul, qizg'in ijodiy davr bo'ldi. Bu davrda qozoq urug'larining o'zaro ichki nizolari avj olgandi. Abay o'z asarlarida ularni do'stlikka, inoqlikka, birodarlikka undadi, ilm-ma'rifat olishga da'vat etdi. Bunga shoirning "Mening elim - qozog'im", "Adashganning oddi yo'q", "Ilm topmay maqtanma", "Yoshlikda ilm deb o'yladim", "Boylar yurar molin ardoqlab", "Internatda o'qiydi" (1886) kabi asarlar yorqin misol bo'ladi.

Abay ijodining muhim qirralaridan biri - yosh shoirlarni tarbiyalash bo'ldi, yoshlarga homiylik qildi. Ularga mavzular berib, dostonlar yozdirdi. Bu o'rinda o'g'li Mag'aviyaga (1869-1904) "Medg'at Qosim", Oqilboyga (1863-1904) "Qissai Yusuf" kabi dostonlar yozishga da?vat etganligining o'zi kifoyadir.

Abaydan 300 ga yaqin she?riy asar, "Iskandar", "Mas'ud", "Azim hikoyasi", "Vadim" kabi dostonlar yetib kelgan. Uning asarlaridan xalqni ilm-ma'rifatga, insoniylikka, halollikka, sevgi-sadoqatga, muhabbatga da?vat etish g'oyalari asosiy o'rinni egallagan. Bu o'rinda shoirning "Ey muhabbat, ey do'stlik", "Yigitlar", "O'yin arzon, kulgi qimmat", "Ko'zimning qorasи", "Qiz so'zi", "Yigit so'zi", "Oshiq so'zi - tilisiz so'z" kabi asarlarini ko'rsatib o'tish kerak. Abayning Pushkinning "Yevgeniy Onegin" asari asosida bitgan "Tatyana ning qirdagi qo'shig'i" degan turkum she?rlari qozoq adabiyotining eng yaxshi namunalaridan biri bo'lib qoldi.

Abay she?riyatida muhabbatsiz, do'stliksiz hayot bo'lmaydi, degan g'oya ilgari surilgan. Abay o'z davridagi zolim boylarni, feodallarni mehr-muruvvatli bo'lishga chorlaydi, ezbilik vaadolatparvarlikni to'lib- toshib kuylaydi. Abaygacha qozoq she?riyatida ikki xil o'lan o'lchovlari mavjud edi. U ham bo'lsa "Qora o'lan" bilan "Jf'dir. Abay esa rus va jahon she?riyatini chuqur o'rganib o'lanchalar vaznini o'n yettitaga yetkazdi. Bu borada shoirning "Sakkiz ayoq" she?ri bilan 16 tarmoqli "Sen meni netasan?" asarini eslash lozimdir.

Abayning bastakorlik faoliyatida "Sakkiz ayoq", "Aytdim salom, qalamqosh", "Men ko'rdim baland qayin qulashin", "Jelsiz tunda yoriq oy", "Necharo, qaytdim sezdirmay" kabi asarlar qozoq xalqi musiqa tarixida alohida o'rinni egallaydi.

Abay uch manbadan oziq olib, ma'naviy kamolotga yetdi. Bular: qozoq xalq og'zaki ijodiyoti, Sharq she?riyati va niyoyat rus, Ovro'po adabiyoti namunalari. Bu uch manba Abayni buyuk shoir etib yetishtirdi, olamga tanitdi, asarlarini ellarga manzur qildi. Abayning nasriy asarlar, she'r-u dostonlari o'zbek, tatar, qirg'iz, qoraqalpoq, turk, mo'g'ul, chin, chek tillariga tarjima qilingan va mazkur xalqlarning ma?naviy

mulkiga aylanib qolgan.

Shoir asarlari birinchi marta Sankt-Peterburgda "Qozoq shoiri Ibrohim Qo'nonboy o'g'lining she'rlari" degan nom bilan chop etilgan. Ma'rifatparvar adibning nasriy asarlari 1918-yilda Semipalatinskda, 1922-yilda "Tanlangan she'rlari" Toshkentda nashr qilingan.

Muxtasar qilib aytganda, Abay qozoq adabiyoti va qozoq tiliga asos soldi. Shoiring she'ru dostonlari, nasriy asarlari, tarjimalari qozoq xalqining milliy-ma?naviy iftixori bo'lib qoladi. Abay ijodi turkiy tillarda so'zlashuvchi xalqlarning umumiyligi ma?naviy mulkidir. Abay xalqlarni do'stlik va birodarlikka, hamjihatlikka chaqirdi. Tinchlik va osoyishtalikni, mehr-muhabbatni ulug'ladi. Shoир orzulari bizning kunlarimizda ro'yobga chiqdi.

O'zbek xalqi Abayni yaxshi biladi hamda butun hayoti davomida xalqining orzu-umidlari va intilishlarini kuylagan, ezentlik va adolat yo'lida kurashgan xalq oqini, ma'rifatparvari va gumanisti sifatida qadrlaydi.

O'zbekistonda qozoq shoiri va mutafakkiri Abay Qo'nonboyev asari chop etiladi, har yili shoir tug'ilgan 10-avgust sanasida Toshkent shahrida o'rnatilgan Abay Qo'nonboyev haykali poyiga gul qo'yish marosimi va mushoira o'tkaziladi.

Foydalilanigan adabiyotlar ro'yhati:

1. Auezov M.O., Abay Kunanbayev. Stati i issledovaniya, Alma-Ata, 1967.
2. "Ma'naviyat yulduzlari" (Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, Toshkent, 1999) kitobi.
3. <http://kh-davron.uz/yangiliklar/muborak-kin/abay-olanlar-nasihatlar.html>

O'QUVCHILARGA TARIXIY MATERIALLARNI TUSHUNTIRISH TURLARI

Murotov Sherzod Xursanboyevich
Farg'on'a viloyati Bog'dod tumani
50-son umumta'lim maktabi tarix fani o'qituvchisi
Tel: +998905074391

Annotatsiya: Maqolada o'qituvchi og'zaki nutqi orqali o'quvchilarga tarixiy materiallarni yetkazib berish turlari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: syujetli hikoya, dramalashtirish, tasviriy bayon, analistik bayon, tarixiy hodisa, tarixiy shaxs, qisqacha bayon.

Tarixiy materialni muammoli va muammosiz bayon qilish jarayonida o'qituvchi og'zaki nutqning: syujetli hikoya, tasviriy bayon, tarixiy hodisa va tarixiy shaxslarga tavsif berish, qisqacha bayon, tushuntirish kabi har xil turlaridan foydalanadi.

Syujetli hikoya - ko'pincha dramatizm xususiyati bilan ajralib turgan, muayyan tarixiy syujetga ega bo'lган, his - tuyg'ularga ta'sir ko'rsatadigan, batafsil bayon qilinadigan hikoyadir. Qadimgi dunyo va o'rta asrlar tarixidagi eng katta va dramatik voqealar hikoya tarzida bayon qilinadi. Syujetli hikoyada tarixiy voqealarning yorqin epizodlari, tafsilotlari bayon qilinadi, shuningdek, bu voqealarning ishtirotchilarini bo'lgan tarixiy shaxslarning tavsifi beriladi.

Dramalashtirish usuli, voqeada ishtirot etgan shaxslarning dialog va monologlarini kiritish syujetli hikoyada keng qo'llaniladi. Shu maqsadda tarixiy arboblarning tarixiy hujjatlardagi ma'lumotlardan keng qo'llaniladi.

Tasviriy bayon - o'qituvchining tarixiy hodisalarini muhim xususiyatlari va detallari bilan birga yaxlit, bir butun manzara ko'rinishida obrazli qilib gavdalantirishidir. Tasviriy bayon syujetli hikoyaga o'xshaydi, lekin aniq - tarixiy syujetga ega emasligi bilan undan farq qiladi. Tasviriy bayon kishilik jamiyatining xo'jalik, ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotida ko'p marta takrorlanadigan ti pik hodisalarini ko'z oldiga keltirish, shuningdek, ayrim mamlakatlarning tabiatи va ulardagi xalqlarning ijtimoiy hayoti manzaralarini gavdalantirib berish uchun qo'llaniladi. Tasviriy bayon vaqtida madaniyat yodgorliklarining rasmlari texnik vositalar yordamida slaydlar ko'rinishida yoki oddiy surat ko'rinishida ko'rsatilsa, o'quvchilar quldorlar va oddiy kishilarning qanday sharoitda yashaganliklarini ravshan tushunib oladilar, qadimgi dunyoning g'oyat ulug' madaniy merosi bilan tanishadilar.

O'qituvchi o'z hikoyasida tarixiy hujjatlar va badiiy asarlar matnidan parchalar o'qib bersa yoki ularni darslik matni bilan birga qo'shib gapirib bersa, uning hikoyasi obrazli, aniq va emotsiyal bo'ladi. Materialning yorqin bayon etilishi o'quvchilarning materialga diqqatini va qiziqishini oshirsada, ularning ijodiy tasavvurini o'stirsada, lekin bu hali bilimlarning yaxshi o'zlashtirilishini hamma vaqt ham ta'minlay olavermaydi. Shuning uchun o'qituvchi materialni bayon qilayotganda o'quvchilarning bilim olish faolligini kuchaytiradigan, yuqorida qisman aytib o'tilgan maxsus usullarni qo'llashi zarur bo'ladi.

Analitik bayon - o'rganiladigan hodisalarining asosiy elementlarini ularning muhim belgilarini ajratib ko'rsatgan holda bayon qilishdir. Analitik bayon o'tmishdagи ijtimoiy hayotning yaxlit manzaralarini yaratmaydi va shu jihat bilan tasviriy bayondan farq qiladi. Analitik bayon VI - VII sinflardagi tarix darslarida biror mamlakatning geografik muhiti, ijtimoiy munosabatlari, davlat tuzilishi ta'riflab berilayotganda, turli davrlar va xalqlarning moddiy madaniyat yodgorliklari o'rganilayotganda qo'llaniladi.

O'quvchilarning ishini faollashtirish uchun analitik bayondan oldin o'quvchilarga mamlakat siyosiy tuzumining sxemasini yoki urushning borishi sxemasini chizish, o'rganiladigan hodisaning asosiy belgilarini ko'rsatish va shu hodisaga baho berish to'g'risida vazifa topshirish ma'quldir. Tarixiy voqeа yoki hodisaga ta'rif berganda shu voqeа va hodisaning eng muhim xususiyatlari ochib beriladi. Bu ta'rif, ko'pincha mavzuning bir yoki bir necha darsda o'tilgan qismi yuzasidan chiqarilgan asosiy xulosalardan iborat bo'ladi. Bunday ta'rif analitik bayonga o'xsha ham lekin hodisaning asosiy belgilarini ancha aniq ko'rsatib berishi va ko'proq darajada umumlashtirishi bilan undan farq qiladi. O'qituvchi uzoq vaqt mobaynida davom etadigan jarayonlarni, masalan, hunarmandchilikning qishloq xo'jaligidan ajralib chiqishi va shaharlarning paydo bo'lishi jarayonini, feodalizmning tushkunlikka tushishi va yemirila borishi jarayonini, odatda butun mavzuga doir kirish darslari va yakunlovchi darslarda umumlashtirgan holda, qisqacha ta'riflab o'tadi.

Tarixiy arboblarga ta'rif berish - shu arboblар faoliyatining sinfiy xarakterini hamda ularning shaxsiy xususiyatlarini ochib berishda qo'llaniladigan o'qituvchi og'zaki bayonining alohida bir turidir. Tarixiy arboblarga beriladigan ta'rif qanday asosiy talablarga javob berishi kerakligini A.I.Strajev quyidagicha ifodalagan: tarixiy arbob o'zi yashagan davr muhitida, shu shaxs o'z faoliyati va maslak-qarashlari bilan o'zini namoyon qilgan

tarixiy sharoit bilan chambarchas bog'langan holda ko'rsatilishi kerak; tarixiy arbob qaysi sinf yoki sinfiy guruhning manfaatlarini ifodalasa, o'sha sinf yoki sinfiy guruh bilan yaqindan bog'langan holda ko'rsatilishi kerak, bu ishni tarixiy shaxsning o'z faoliyati, fikr-mulohazalari bilan bog'lash lozim; tarixiy arbob jonli shaxs qilib ko'rsatilishi, uning individual xususiyatlari, o'ziga xos ma'naviy va jismoniy qiyofasi ta'riflab berilishi kerak.

Qisqacha bayon - bir qancha dalillarni batafsil tahlil qilmay tushuntirishdan iborat bo'lib, u o'quvchilarga tarix kursidagi asosiy dalillarning o'zaro bog'langanligini anglatish, ularda tarixiy jarayonning borishi haqida yaxlit, bir butun tasavvur hosil qilish uchun zarurdir. O'qituvchining materialni qisqacha bayon qilishi o'quvchilarni, ayniqsa VI - VII sinf o'quvchilarini odatda uncha qiziqtirmaydi, bunda ular materialni bo'sh o'zlashtiradilar. Binobarin, o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishning maxsus usullarini qo'llash,

ya'ni ularga xronoligik jadval tuzishni, o'qituvchi hikoya qilib bergen narsaning rejasini tuzishni vazifa qilib topshirish lozim bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.Sa'diyev O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitish.
2. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar.
3. Umumta'lim maktablari tarix fani darsliklari

SAMARQAND VA UNING ATROFLARI UCHUN BO'LGAN JANGLAR (MANBA TAHLILIDA)

Nematov Sarvar Ilhom o'g'li
Guliston davlat universiteti talabasi
Telefon: +998915000565

Annotatsiya. Mazkur magolada, Muhammadyor ibn Arab Qatag'anning "Musaxxir al-bilod" asarida Samarqand shahri va uning atroflari bilan bog'liq bo'lgan tarixiy voqealar haqida so'z yuritiladi. Bir shahar ustidan ikki sarkardaning harbiy jang san'atlari manba asosida ochib beriladi

Tanyach tushunchalar: manbashunoslik, muallif munosabati, tarixiy geografik hudud, balda'i mahfuza, harbiy hiylalar, burong'or, juvong'or, harbiy jang san'atlari

Fors tilida yozilgan "Musaxxir al-bilod" asari Muhammadyor ibn Arab Qatag'an qalamiga mansub bo'lib, ikki nusxdagini bizgacha yetib kelgan yozma manba hisoblanadi. Uning ta'kidlashicha, u tarix ilmidan xabardor bo'lgani uchun, o'zi hurmat qilgan xoqon Abdullohxon (asarda "Iskandarnishon sohibqiron" degan ta'riflar bilan izohlangan) tarixini yozish maqsadida, o'zigacha bo'lgan tarixchilar asarlaridan ma'lumot to'plab, ularni mamlakat va shaharlar yegallanishi mavzusi ostida bir yerda aks yettirgan va bu asarni "Musaxxir al-bilod" deb nomlagan. Muhammadyor ibn Arab Qatag'an 1560-1570 yillar orasida tug'ilgan bo'lib, asar yozilgan 1611- yillari yesa u taxminan, 50-55 yoshlar atrofida bo'lgan[1].

Bu asarni o'rganib chiqqan Bo'riboy Ahmedovning aytishicha, asar faktlar va qomusiy ma'lumotlarga boy, bizgacha yetib kelgan tarixiy manba materiallarini aniqlashtirgan va o'rni-o'rni bilan to'ldirilgan muhim manbadir[2].

"Musaxxir al-bilod" asarining oxirgi bobida O'rta Osiyo shaharlari hayotida ko'pgina o'zgarishlar ro'y berganligi yozilgan. Movarounnahrning yirik shaharlari hisoblanmish Samarqand, Buxoro, Shohruhiya, Qarshi, Toshkent, Termiz kabi siyosiy-iqtisodiy jihatdan muhim ahamiyatga molik shaharlarning markaz sifatida o'rni ancha yuksaldi. Samarqand shahri poytaxt shahar bo'lganligi bois, Movorounnahrga hukmronlik qilish uchun bu shaharga qarab intilganlar. Buni ikki sarkarda Zahriddin Muhammad Bobur va Muhammad Shayboniyxon harakatlari misolida ko'rish mumkin.

Manbada, sarkardalarning harbiy jang san'ati haqida ma'lumot keltirilgan. "Ikkala jang istovchi va sher hislatli podshohlar tartib va qoida bilan jang qilishni afzal bilganlar" deyilgan[3]. Hijriy 906-yil shavvol oyida bo'lib o'tgan jangda Bobur Mirzo Muhammadxon Shayboniyni yo'q qilish o'y va niyati bilan to'la ishonch hamdamag'rur yurib, Samarqanddan chiqdi. Samarqand atrofidagi joylar: Bog'i Nav, Saripul, XojaKardzon degan joylar ikkala qo'shinni jang maydoniga yetaklab keldi. Sultonlik urushi savash va sanchish qurollarini ishga solib, botirlik va qahramonlik namunasini ko'rsatganligi yozilgan. Bobur Mirzo lashkari atrofini eshik va chaparkat taxtalari, somon uyumlari, shoxalar bilan o'rab, qattiq mahkamlab olganligi tasviriy ifodalab berilgan. Har ikki qo'shin tomonidan hirovul, burung'or, javong'or, qo'l qismlari kimlar tomonidan boshqarilganligi ma'lumoti berilgan[4].

Tabiiyki, son jihatidan Bobur Mirzo qo'shinidan ustun bo'lgan Shayboniy qo'shining juvong'or va burong'or qismlarni old tarafdan olib tashlash kerakligini yaxshi bilib, jangda dushmanini mag'lub qildi. Bobur Mirzo chekinishga buyurgan va ot jilovini Kuhak daryosi tomoniga burgan. Manbada Bobur Mirzoning daryodan ot bilan suzib o'tishi va qiyinchiliklari badiiy jihatdan mahorat bilan tasvirlangan[5].

Mag'lubiyatdan so'ng atrofida sanoqligina amirlari bilan qolgan Bobur Mirzo shaharga berkinishni lozim ko'rgan. Shaharning Suzangaron darvozasini qo'riqlash Qaro Barlosga, Koziriston darvozasini yesa Shiram Tag'oy va Qutluq xoja Ko'kaltoshlarga topshirilgan. Shaharning har jihatidan yordam so'ralsa, yetib bora olish imkoniyati qulay bo'lgan joy Mirzo Ulug'bek madrasasi oldiga Bobur Mirzoning o'zi sodiq askarlar bilan joylashgan. Shayboniy balda'i mahfuza bo'lmish Samarqand shahrini uzuk ichidagi qosh kabi o'rab olgan. Samarqand shahrining hududi so'z yuritilayotgan davrda temuriylar davridagiga nisbatan anchayin kengaygan yedi. Tabiiyki, bunday hajmdagi shaharni qurshab olish uchun katta qo'shin kerak bo'ladi. Boburning botir yigitlari to'p-to'p bo'lib shahardan chiqqancha mahalla va devorbastdan yashirin joy sifatida foydalani, o'q va to'fang otganlar. Shayboniy qo'shnulari bir urush hiylasini ishlatishganligini, ya'ni to'fang uzoq masofaga yetib bora olmasligidan ular qochib urushish rejasini qo'llashgani va shahar yoniga unchalik ham yaqin kelishholmaligini manba ma'lumotidan bilib olamiz.

Jangda Boburning No'yon Ko'kaltosh, Qulnazar Tag'oy kabi yana ko'plab dovyuraklari jangchilari jang qilganligi haqidagi ma'lumotlar harbiy ish sohasi bilan qiziquvchilar uchun yetarlicha ma'lumot beradi.

Manbada qal'aga olish maqsadida oltmishe besh joyiga narvon qo'yilganligi ham qayd etilgan. Qo'ch bek,

Muhammadquli qavchin va Shoh So'filar qarshilik ko'rsatgani zikr etilgan. Bu ikki qo'shin o'rtaida ana shu zayl to'rt oy harbu jang olovi va chopishu sanchish janggi bo'lib o'tganligini bilish mumkin.

Samarqandliklar qiyin ahvolga tushib, noumidlik bilan qolgan, xalq shahardan tashqariga chiqib savdo qilomagan, dehqonchilik qila olmagan, oziq-ovqat qahatchiligi va iqtisodiy tanglikka duchor bo'lgan, ochlik balosi aholining turli qatlamlarini qamrab olgan, ayim kishilar it va mushuk so'yib yeganligi haqida ham manbada ma'lumotlar mavjud. Bunday holatdan hech bo'lmaganda qolgan aholini saqlab qolish kerak degan umidda, Bobur Mirzo taslim bo'lish yo'lini tutgan[6].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Muhammad ibn Arab Qatag'an "Musaxxir al bilod" asari rivojlangan o'rta asrlar tarixining davrini o'rganuvchi muhim manba sanaladi. Samarqand shahri tabiiy geografik hudud jihatidan qulay makonda joylashganligi sababli strategik ahamiyatga ega ekanligi tufayli bu hudud uchun ayovsiz janglar bo'lib o'tgan. Samarqand va uning atroflari bilan bog'liq bo'lgan janglarda harbiy jang san'ati va taktiliklari qo'llanilgan. Bunday ma'lumotlar Vatanimiz tarixi bilan qiziquvchilarga, harbiy soha vakillariga, universitet talabalarining "O'zbekiston tarixi" fanining o'rta asrlar tarixini o'rganuvchilariga amaliy jihatdan bilimlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Муҳаммадёр ибн Араб Қатаган. Мусаххир ал-билод (Мамлакатларнинг эгалланиши). Форс тилидан таржима, изоҳлар ва қўрсатгичлар муаллифлари: И.Бекжон, Д.Сангирова. - Т.: Янги аср авлоди, 2009. -Б.14
2. Б.Аҳмедов. Ўзбекистон тарихи манбалари (қадимги замон ва ўрта асрлар). - Т.: Ўқитувчи, 2001.-Б. 218, -Б. 219
3. Муҳаммадёр ибн Араб Қатаган. Мусаххир ал-билод (Мамлакатларнинг эгалланиши). Форс тилидан таржима, изоҳлар ва қўрсатгичлар муаллифлари: И.Бекжон, Д.Сангирова. - Т.: Янги аср авлоди, 2009. -Б.79
4. Муҳаммад Солиҳ. Шайбонийнома. Нашрга тайёрловчи ва сўз боши муаллифи Э.Шодиев. - Т.: F.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989. - 335 б.
5. Муҳаммадёр ибн Араб Қатаган. Мусаххир ал-билод (Мамлакатларнинг эгалланиши). Форс тилидан таржима, изоҳлар ва қўрсатгичлар муаллифлари: И.Бекжон, Д.Сангирова. - Т.: Янги аср авлоди, 2009. -Б.80
6. Муҳаммадёр ибн Араб Қатаган. Мусаххир ал-билод (Мамлакатларнинг эгалланиши). Форс тилидан таржима, изоҳлар ва қўрсатгичлар муаллифлари: И.Бекжон, Д.Сангирова. - Т.: Янги аср авлоди, 2009. -Б.80
7. Захриддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. - Т.: Ўзбекистон ССР фанлар академияси нашриёти, 1960. -Б.150

TARIX FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA INNOVATSIYALAR

**Qahharova Maxtuma Sharifjon qizi,
Namangan viloyati, Chortoq tumani
45-maktab tarix fani o'qituvchisi
dtschortoqt@inbox.uz/ tel:990873046**

Annotatsiya

Maqolada tarix darslarini zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalar asosida o'qitishning amaliy jihatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: fan, texnologiya, zamonaviy, kompetensiya, metod, interfaol

Mamlakatimizda kompetentsiyaviy yondashuvga asoslangan yangi davlat ta'lif standartlarini joriy etilishi o'rta maktab o'qituvchilari zimmasiga qator dolzarb vazifalarni ko'ndalang qilib qo'yemoqda. Umumiy o'rta ta'lif maktablari tarix fani o'qituvchilarining zamonaviy pedagogik texnologiyalari va maqbul metodlaridan foydalanish kompetentsiyalarini rivojlantirishlari hozirgi kun talabi xisoblanadi. Shunday ekan tarix fani o'qituvchilari darslarda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodlar haqidagi bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishlari hamda dars jarayonida samarali metodlarni qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishlari maqsadga muvofiqdir. Bugungi kunda ularning darslarda interfaol ta'lifni tashkil etishda quyidagi eng ommaviy texnologiyalardan foydalanishlari yahshi samara beradi:

1. Interfaol metodlar: "Keys-stadi" (yoki "O'quv keyslari"), "Blits-so'rov", "Modellashtirish", "Ijodiy ish", "Munosabat", "Reja", "Suhbat" va b.

2. Strategiyalar: "Aqliy hujum", "Bumerang", "Galereya", "Zig- zag", "Zinama-zina", "Muzyorar", "Rotatsiya", "T-jadval", "Yumaloqlangan qor" va h.k.

3. Grafik organayzerlar: "Baliq skeleti", "BBB", "Kontseptual jadval", "Venn diagrammasi", "Insert", "Klaster", "Nima uchun?", "Qanday?" va texnik vositalardan, ekspress-so'rovlardan, test so'rovlari guruhli fikrlash, kichik guruuhlar bilan ishslash va boshqa interaktiv ta'lif usullaridan foydalanish. Natijada o'quvchilarni tarix fanini o'qitishning zamonaviy texnologiya va metodlari bilan tanishtirish hamda amalda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish orqali ta'lif samaradorligini yahshilanadi. Ta'lif metodlarini tanlashda har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq sanaladi. An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli-tuman ta'lif oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan metodlar bilan boyitish ta'lif oluvchilarning o'zlashtirish darajasining ko'tarilishiga olib keladi. Buning uchun dars jarayoni oqilonra tashkil qilinishi, ta'lif beruvchi tomonidan ta'lif oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lif jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirilib turilishi, o'quv materialini kichik- kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishslash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo'naltiruvchi matn, loyiha, rolli o'yinlar kabi metodlarni qo'llash va ta'lif oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi.

Interfaol metodlar deganda ta'lif oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lif jarayonining markazida ta'lif oluvchi bo'lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo'llanilganda ta'lif beruvchi ta'lif oluvchini faol ishtiroy etishga chorlaydi.

1. Intellektual savol-javob o'yini: "Ha yoki "Yo'q". O'tilgan darsni takrorlash uchun o'qituvchi tomonidan avvaldan o'tilgan mavzuga mos savollar tuziladi va bu savollar maxsus konvertlar ichiga solinadi. Darsda tashkillangan guruhlarga beriladi va shu asosda o'tkaziladi.

2. "Begona so'z" o'yini: Bu oyinni tashkillashda o'qituvchi guruhlardan 1 tadan hohlovchi o'quvchilarni doska oldiga chaqiradi va ularning har birlari doskada keltirilgan so'zlar orasidan voqeа-hodisaga taalluqli bo'limgan so'zni topib, keyin qanday voqeа yoki hodisa haqida so'z borayotganini ham aytib o'tishlari kerak bo'ladi. To'g'ri topgan o'quvchilar o'qituvchi tomonidan aniqlanadi va rag'batlantiriladi va o'z gurihiga ball yig'gadi.

3. "Nima uchun" o'yini: "Nima uchun" o'yini orqali mavzuning o'quvchilar tomonidan chuqr tushunish va o'zlashtirish, hamda mavzu yuzasidan o'z fikrlarini erkin bayon qilishlari uchun sharoit yaratiladi. "Nima uchun" natijalari bo'yicha savol-javob o'tkaziladi, noaniqliklar oydinlashtiriladi. Darsda faol qatnashgan o'quvchilar dars jarayonida yig'ib borgan baholarini umumlashtirib, baholanadilar. Ta'lif oluvchi butun jarayon davomida ishtiroy etadi.

Tarix o'qituvchisi tarix fanini o'zi ishlayotgan o'quv dargohida qiziqarli tashkil qilishga harakat qilsa,

harakatlari besamar ketmaydi, natijasini o'quvchilardan sezish mumkin, ular har bir darsdan so'ng beriladigan topshiriqlarni puxta bajarishga o'rganadilar, darsdan tashqari paytlarda, tarix fanini qiziqarli tomonlarini o'rgatishingizni so'ray boshlaydilar, har bir pedagog faoliyati davomida ko'pincha yangi pedagogik texnologiyalardan foydalansa, albatta, har bir darsida texnik vositalardan, jumladan, Internet ma'lumotlari bilan darsga kirsa bu o'z samarasini beradi, deb o'ylayman.

Xulosa qilib aytganda, hozirgi davr o'qituvchi va o'quvchi oldiga katta talablar qo'yemoqda, bu talablarning eng asosiysi - darsning samaradorligi, uning sifatliligi, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarni egallab olishidir. O'yinli texnologiyalar ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlash, o'quvchilarda muayyan faoliyikni yuzaga keltirish, shuningdek, bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilishga xizmat qiluvchi vaqt oralig'ini qisqartirish, ta'limni jadallashtirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Farberman B. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. - Toshkent, 2007.
2. Sagdiev A., Fuzailova G., Hasanova M. Tarix o'qitish metodikasi. - T.: - 2008
3. Toshpo'latov T., G'afforov Ya. Tarix o'qitish metodikasi. (bakalavriat yo'nalişidagi talabalar uchun o'quv qo'llanma). - Toshkent: O'zMU - Universitet, 2002

BUYUK AMIR TEMUR MEROSSI - MA'NAVİYATIMIZ KO'ZGUSI

**Samandarova Dilovar Saidovna,
Navoiy viloyat Qiziltepa tuman 39- AFCHOIMI
tarix fani o'qituvchisi**

Annotatsiya: Ushbu magola Amir Temurning zalvorli hayot yo'lini yosh avlodga tarix darslari orqali yetkazish, Sohibqironning ilm-fan, hadis va fiqh ilmi, riyoziyot, falakiyot, tabobat, musiqa, tasviriy san'at, tarix, adabiyot, falsafa, arxitektura ilmlari misli ko'rilmagan darajada o'sganligi, xalq amaliy san'ati rivojiga qo'shgan hoissalari haqida yozilgan.

Kalit so'zlar: Sohibqiron, Kesh, Samargand, tarix, me'morchilik, san'at.

Tarixga, tarixiy shaxslarga baho berishning dunyo xalqlari ma'nviyatida qaror topgan mezoni mavjud. Uning bosh talabi-milliy yoki badiiy haqiqatning tarixiy haqiqatga mos kelishidir. Binobarin, Temur va Temuriylar hukmronligi davrida eng yuksak axloqiy qarashlarga amal qilindi. Yurti va xalqining tinchligi va farovonligi uchun kurashdi. Mamlakat va xalqini mug'ullar zulmidan ozod qildi, ularni o'z bayrog'i ostida birlashtirib markazlashgan kuchli davlatga asos soldi. Samargand, Toshkent, Kesh, Buxoro va bir qancha shaharlarni qaytadan mustahkam qilib tikladi, obod qildi. Shaharlarda savdo-hunarmandchilik rivoj topdi.

Ilm-fan, ayniqsa, hadis va fiqh ilmi, riyoziyot, falakiyot, tabobat, musiqa, tasviriy san'at, tarix, adabiyot, falsafa, arxitektura ilmlari misli ko'rilmagan darajada o'sdi, xalq amaliy san'ati rivoj topdi. Xorijiy davlatlar, xususan Hindiston, Xitoy, Oltin O'rda va arab mamlakatlari va xatto, Italiya, Ispaniya, Fransiya, Anliya bilan savdo-sotiq siyosiy va madaniy aloqalarni mustahkamladi. Mamlakat va xalq uchun buyuk bunyodkorlik ishlarini olib bordi.

Amir Temur Samargandda har bir mo'min-musulmon uchun muqaddas hisoblangan ziyoratgohlarni obod qildi, ko'plab masjid madrasa va xonaqohlar qurdirdi. Samargand Temur zamonida muhtasham va chiroqli shaharlarga aylandi. Zamondosh tarixchi hofizi Abruning iborasi bilan aytganda, "Xazrat sohibqiron loydan bo'lgan Samargandni toshdan qayta qurdi." Amir Temur ota shahri Keshni ham obod qildi. Buzilib yotgan devor va mudofaa inshootlarini tikladi. Masjidi Dor ut - tilovatni barpo etdi. Keshda yana dovrug'i dunyoga taralgan Oqsaroyni barpo etdi. Uning peshtoqi ga "Qudratimizni ko'rmoq istasang biz qurdirgan binolarga boq" - degan jumllalar bitilgan. Klavixoning guvohlik berishicha, oqsaroy nafaqat oliv hukumdar va uning oilasi istiqomat qiladigan, balki, davlat muassasalari ham faoliyat ko'rsatadigan joy bo'lgan. Amir Temur o'z tuzuklarida "Qay bir joydan bir g'isht olsam, o'rniga o'n g'isht qo'ydirdim, bir daraxt kestirsam o'nta ko'chat ektirdim" degan so'zlarini ham fikrimizning dalilidir.

Amir Temur ilm - fan va madaniyat homiysiga aylandi. Olim va fozil kishilarni atrofiga yig'di. Davlatni idora qilishda ularning kengash va maslahatlaridan foydalandi. Tarixchi ibn Arabshohning yozishicha "Temur o'z saroyiga yetuk olimlarni, xususan ilohiyot, riyoziyot, falakkiyot, tibbiyot, falsafa, tarix, musiqashunoslik, ilmi aruz fanlarining yetuk namoyondalarini to'pladi." Temur va Temuriylar davrida me'morchilik maxsus ilm darajasiga ko'tarildi. Muhtasham binolar me'morlar tarafidan avvaldan tuzilgan loyihamas asosida sohibqironning rahbarligi ostida barpo etildi. Binolar qurilishida nafaqat quruvchilar, balki, barcha fan olimlari birdek ish olib bordi. Temuriylar davridagi binolar o'zining betakrorligi va mustahkamligi bilan alohida ajralib turadi. Ularning bir qismi bizning zamonamizgacha yetib keldi va shaharlarimizga ko'rk bag'ishlash bilan bir qatorda, butub dunyoni o'z mo'jizaviyligi bilan lol qoldirmoqda. Akademik Ibrohim Mo'minovning e'tirof etishicha, "Harbiy tarix Temurni o'rta asrning eng yirik lashkarboshilaridan deb hisoblaydi". Sohibqiron o'z askarlarning har tomonlama yetukligiga, ayniqsa jismonan baquvvatli ekanligiga alohida etibor berardi. Jangovar xizmat ko'rsatgan jangchilarga mukofotlar, maqtov, maoshiga qo'shimcha haq to'lash, o'lja bo'lishda ulushning oshirilishi, yuqori mansabga ko'tarish, faxriy unvon berish, "bahodir", "mard", "botir" va boshqa nomlar qo'yish ko'rinishida berilsa, butun qo'shinlar qismiga - nog'ora chalib nishonlash, bayroq berish ko'rinishida taqdim etilardi. Sohibqiron o'z saltanatining harbiy tuzilmasini mukammal tashkil etishga katta e'tibor qaratgan. "Askari quvvatli mamlakat boy bo'ladi, boy mamlakatning askari quvvatli bo'ladi", degan tuzuk uning sa'yi -harakatlariga mos edi.

Sohibqironning eng muhim xislatlaridan yana biri shundaki, u har doim ilm-fan, madaniyat, san'at ahllari, din peshvolariga tayanib ish tutgan, ulardan kerakli masalalar bo'yicha maslahatlar oлган. Ayniqsa, o'z davlatining taraqqiyotida ilm-fanning o'rni beqiyosligini yaxshi bilgan. Shu bois, qayd etilganidek, u ilm-fan, madaniyat, san'at rivojiga g'amxo'rlik ko'rsatar, olimlar bilan xalqlar tarixi va buyuk hukmdorlar tarixi xususida suhbatlashishni, fikr almashishni xush ko'rар, o'zidan avval o'tgan buyuk shaxslar, hukmdorlarning ishlariga hamisha ijodiy taqlid qilar, ular yo'l qo'yan kamchiliklarni takrorlamaslik

maqsadida ular talofati, inqirozi, muvaffaqiyatsizliklarining sabablarini qunt bilan o'rganardi. Hatto bularni so'zlab berish uchun alohida kishi ham tayinlangan. Amir Temurning o'zi ham falakiyot, tibbiyot, me'morchilik, riyoziyot ilmlaridan xabardor bo'lgan.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Amir Temur jismonan baquvvatligi va yuksak ma'naviyati bilan odamlardan ajralib turadigan, har qanday odamning ruhiga ta'sir o'tkazadigan hamda o'ziga bo'ysundiradigan buyuk shaxs edi. Temur ma'naviyati-ulkan manba va tunganmas bir buloqdir. Hozirgi mustaqillikka erishgan davrimizda, yoshlarni Vatanga sadoqat ruhidha tarbiyalashda bu manbaning ahamiyati beqiyosdir. Temur ma'naviyatining bizga o'rgatuvchi, saboq bo'lguvchi joyla ri juda ko'pdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Azizxo'jayeva N.N. O'qituvchi tayyorlashning pedagogik texnologiyasi. -T.: TDPU. 2000. 52.b.
2. Imomnazarov M., Eshmuhammedova M. Milliy ma'naviyatimiz asoslari. T.: 2001.
3. Bozorov E.B., Musurmonova O.A. O'qituvchi ijodkorligi davr talabi. - T.:O'qituvchi.1991.
4. Sultonmurod O. Istiqlol - baxtim, saodatim. -T.: 2007-yil

TARIX DARSLARIDA O'RTA ASR SHARQ MUTAFFAKIRLARINING ASARLARINI O'RGANISHNI TASHKIL ETISH. (AL-XORAZMIY ASARLARI MISOLIDA)

Shamatova Rohatxon Rustamovna
Namangan viloyati Namangan shaxri
48-maktab tarix fani o'qituvchisi
Tel:+998906426620
azizbekadashaliye1995@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta'lim maktablarining tarix darslarida o'rta asr mutaffakirlarining asarlarni o'rganishni tashkil etish, ushbu dars jarayonlarida ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanish, buyuk olimlarimiz ilmiy merosi bugungi ilm-fan miqiyosida tutgan o'rni al-Xorazmiy asarlari misolida yoritib berishga harakat qilindi.

Kalit so'zlar: islom dini, "sharq renesansi," Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Halifa Horun-ar Rashid, "Bayt al-hikma," "Al Jabr val-muqobala" pedagogik texnologiya, raqamlı texnologiya.

Mamlakatimiz mustaqillikga erishganidan keyin barcha sohalar qatori ilm-fan, xususan, tarix fani va uni o'rganishga ham katta e'tibor qaratildi. Ta'lim islohotlaridan asosiy maqsad - xalqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan va texnika, texnologiyalarning yutuqlari asosida shaxsning ma'naviy sifatlarini tarbiyalash va rivojlantirishdan iborat. Shunga ko'ra O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganidek: "Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq ajodolarimiz tomonidan ko'p asrlar mobaynida yaratib keltingan g'oyat ulkan, bebafo ma'naviy va madaniy merosni tiklash davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan nihoyatda muhim vazifa bo'lib qoldi". Albatta, bunday katta merosga munosib egalik qilish va undan samarali foydalanishni yosh o'quvchilarga sabot bilan o'rgatish zarur. Zero, ular kimlarning avlodи ekanliklarini aslo unutmasliklari lozim. Muqaddas dinimiz va uning asosida vujuda kelgan buyuk "sharq renesansi" ilm-fanning barcha tarmoqlarida, ayniqsa, matematika, astronomiya va tibbiyot sohasiga mutlaqo yangi nazariy va amaliy bilimlarni olib kirgan buyuk olimlarni yetishtirib berdi.

Movoraunnahr diyorida IX-XII asrlarda o'zinig noyob alq-zakovati bilan butun dunyoga tanilgan bir qator olimlar va mutaffakirlar yashab ijod qilishgan. Ular orasida Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy (783-850) alohida o'ringa ega. Halifa Horun-ar Rashid (786-809) faoliyat davrida asos solingen va uning o'g'li halifa Ma'mun (813-833), halifa Mu'tasim (833-842) davrida rivojlangan "Bayt-ul hikma" (Donishmandlik uyi) o'z davrining eng yirik akademiyasi edi. Ibn al-Kiftiying bu markaz haqidagi fikrlari ham nihoyatda diqqatga sazovor. U shunday deb yozadi: "Haqiqatan, "Bayt al-hikma" turli ilmiy yo'nalishlar markazi bo'lib, Horun ar-Rashid bu ilmgoh haqidagi fikrning ibtidosi edi. Uning o'g'li xalifa al-Ma'mun bu ishni amalgalashdi. "Hikmat" so'zi musulmon olimlarining fikriga ko'ra ilohiy ilmlar, hisob, tabobat va falakiyotni qamrab olgan". Ushbu ma'lumotdan ham ko'rish mumkinki, Horun-ar Rashid davrida bu maskanga "Bayt-ul hikma" deb nom berilgan. Al-Xorazmiy mana shu akademiyada 819-yildan halifa Ma'mun taklifi bilan o'z faoliyatini boshlagan va keyinchalik mudir vazifasiga ko'tarilgan. Xorazmiy faoliyati davomida 20 dan ortiq asar yozgan va ularning 10 tasi bizgacha yetib kelgan. Bular "Aljabr va al-muqobala hisobi haqida qisqacha kitob" - algebraik asar, "Hind hisobi haqida kitob" yoki "Qo'shish va ayrish haqida kitob" - arifmetik asar, "Kitob surat-ul-arz" - geografiyaga oid asar. "Zij", "Asturlob bilan ishslash haqida kitob", "Asturlob yasash haqida kitob", "Asturlob yordamida azimutni aniqlash haqida", "Kitob ar-ruhoma", "Kitob at-ta?rix", "Yahudiylarning taqvimi va bayramlarini aniqlash haqida risola". Bu asarlarning to'rttasi arab tilida, bittasi Farg'oniyning asari tarkibida, ikkitasi lotincha tarjimada saqlangan va qolgan uchtasi hali topilgan emas. Xorazmiy hind raqamlari asosida o'nlik pozitsion sistemada sonlarning yozilishini batafsil bayon qiladi. U sonlarning bunday yozilishidagi qulayliklar, ayniqsa, nol ishlatalishining ahamiyatini alohida ta'kidlaydi. Keyin Xorazmiy arifmetik amallarni bayon qilishga o'tadi. Bunda Xorazmiy sonlarning martabalarini, ya?ni razryadlarini e'tiborga olishni hamda nolni yozishni unutmaslikni uqtiradi, aks holda natija xato chiqadi, deydi u. Risolaning boshlanishida Xorazmiy undagi masalalar o'z davrining amaliy talablariga javob sifatida vujudga kelganligini qayd qiladi. U shunday deydi: "Men arifmetikaning oddiy va murakkab masalalarini o'z ichiga oluvchi "Aljabr va al-muqobala hisobi haqida qisqacha kitob" ni ta?rif qildim, chunki meros taqsim qilishda, vasiyatnomalardan tuzishda, mol taqsimlashda va adliya ishlarida, savdoda va har qanday bitimlarda va shuningdek, yer o'lichash, kanallar o'tkazishda, (amaliy) geometriya va boshqa shunga o'xshash turilicha ishlarda kishilar uchun bu zarurdir". Ayniqsa, shariat qonulari asosida meros taqsimoti masalalari kabilarni tatbiq etishga misollar va yo'riqnomalar keltirilgan

alohida bob - "Vasiyatlar kitobi" mavjud bo'lib, bu esa al-Xorozmiyning musulmon shariat qonun-qoidalaridan ham mukammal bilimga ega ekanligi va uning yuksak faqihlik salohiyatidan darak beradi.

Mazkur asarning asl qo'lyozma matni yo'q bo'lib ketgan, ammo uning 1140- yilda ingлиз matematigi Robert Chesterski tomonidan tarjima qilingan, lotin tilidagi nusxasi saqlanib qolgan. Bu asar nomi "Book Algebra and almukabala" hozirda Kembrijda saqlanadi. Shuningdek, "Al Jabr val-muqobala"ning ispaniyalik yahudiy Ioann Sevilskiy tomonidan o'girilgan tarjima nusxasi ham mavjud bo'lib, uni mazkur muallif o'zining "Boshlang'ich arifmetika" asarining birinchi qismiga kiritgan. "Al jabr val-muqobala" sharq va g'arbda ko'plab matematiklar tomonidan sharhlangan va ilovalar bitilgan. Xususan, pizalik Leonaedo Fibonachchi ham o'z asarlarini al-Xorazmiyning kuchli ta'sirida yozgan va umuman olganda, "Al jabr val-muqobala" algebra va tenglamalar nazariyasining keying rivojini asoslab, unga tamal toshini qo'yib bergen. Bir soz bilan aytganda, al-Xorazmiyning "Al jabr val-muqobala" asari bugungi algebraga asos slogan deyish mumkin.

Bugungi hayotimizni mukammal elektron komunikatsion vositalar qamrab olgan bir sharoitda, buyuk mutaffakirlarimiz ijodini o'rganishga yangicha yondashuvlar, yangicha texnologiyalarni maktab talim tizimiga joriy etishni hayotni o'zi zaruratga aylantirib qo'ydi. Hozirgi kunda esa "Algoritm" so'zi ijro mexanizmining qo'yilgan shart bo'yicha natijaga erishish uchun bajariladigan amallar miqdoriy ketma-ketligini ifodolovchi atama sifatida, kompyuter va har qanday elektron hisoblash texnikasi, mobil aloqa apparatlari va maishiy texnika asboblaridan tortib, eng murakkab kibernetik loyiҳalar, kosmik apparatlar va yadro texnologiyalari sohasida keng qo'llanilmoqda. Raqamli texnologiyalar asosida o'quv darslarini tashkil qilish o'quvchilarga bilimlarni yanada puxta egallahsga yordam beradi. Dars mobaynida o'qituvchi o'quvchilarning esda yaxshi olib qolish

samaradorligini oshirish maqsadida turli xil usul, vosita va o'yinlardan foydalanishi mumkin. Bunda o'quvchi o'z algoritmini mustaqil tuzadi, kerakli axborotni topadi, tanlaydi, ishlatadi va qayta o'zgartiradi, nosozlarni mantiqan izlaydi, zaruratiga ko'ra ta'mirlaydi. Muammoni mustaqil ravishda belgilaydi. Qarama-qarshiliklarni yechish yo'llarini topadi, muammolarni yechish uchun yangi axborotlarni topadi va qo'llaydi, yangi mavzu bo'yicha bilimlarni o'zi izlaydi va topadi. Xullas darsda o'z faolligini ko'rsatadi. Yangi davlat ta'lrim standartlari va o'quv dasturlarini joriy etilishi va ta'lrim jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarning, kompyuter, yangi axborot texnologiyalari va texnik vositalarning qo'llanishi bilan dars ishlanmalariga qo'yilgan talablar ham o'zgarib bormoqda.

Prezidentimiz joriy yilning 24-yanvar kuni Oliy Majlisga murojatnomasida ham "Maktab o'quv dasturlarini ilg'or xorijiy tajriba asosida takomillashtirish, o'quv yuklamalari va fanlarni qayta ko'rib chiqish, ularni xalqaro standartlarga moslashtirish, darslik va adabiyotlar sifatini oshirish zarur" - deya ushbu sohaga yanada jiddiy e'tibor qaratish zarurligini ta'kidladilar.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, jahoning rivojlangan davlatlari ilm-fan yutuqlarini o'raganish, ulardan amaliyotda foydalanish, albatta, vatanimiz taraqqiyoti uchun muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Hozirgi zamon har bir fan o'qituvchisi zimmasiga inson, uning jamiyatdagi o'rnini va roliga har tamonlama qarash vazifasini yuklaydi. Buning uchun o'qituvchi ta'lrim-tarbiyaning yangi shakllari, vositalari va usullarini egallashi va shu bilan birga o'zi zamonaliv pedagogik texnologiyalarni yaratishsga, shaxsni tarbiyalashning yangi a'nanaxiy, samarali usullarini tanlashga harakat qilishi hamda ijodkor bo'lmog'i lozim. Bunda esa al-Xorazmiydek buyuk mutaffakirlarimiz daxosi, ular yaratib ketgan boy ilmiy merosidan biz o'quv uslub va dasturlarimizni tashkil qilishda keng foydalanishimiz zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. - T.: Ma'naviyat, 2008. - 171 b.
2. III. Mirziёев. "Олий Мажлис Сенати ва Қонунчиллик палатасига Мурожаатнома"си. Ҳалқ сўзи газетаси. 2020-йил январ 3-сон.
3. B.Abdulhalimov. Bayt-al-hikma. T., ? O'zbekiston, 2010, 36-bet.
4. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy. Tanlangan asarlar. Toshkent, "Fan", 1983, 78-bet.
5. <http://uz.infocom.uz/2015/11/26/toshkent-shahridagi-inha-universiteti-talabalari-uchun-al-xorazmiyal-jabr-val-muqobala-mashhur-ilmiy-asariga-bag'ishlangan-maxsus-maruza-yig'ilishi>

ТАРИХ ДАРСЛАРИДА ИНТЕРФАОЛ УСУЛЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АҲАМИЯТИ.

Бухоро вилояти Вобкент туман

11- мактаб тарих фани ўқитувчиси Шаропова Гулшана Ўқтамовна

Тел: +998912462833

АННОТАЦИЯ: Уибу мақолада тарих фаннининг аҳамияти, таълим жараёнида интерфаол усулларнинг аҳамияти ҳақида маълумот берилган.

КАЛИТ СЎЗЛАР: таълим-тарбия, таълим жараёни, келажак авлод.

Ҳозирги вақтда таълим жараёнида ўқитишнинг замонавий методлари кенг қўлланилмоқда. Ўқитишнинг замонавий методларини қўллаш ўқитиш жараёнида юқори самарадорликка эришишга олиб келади. Бу методларни ҳар бир дарснинг дидактик вазифасидан келиб чиқиб танлаш мақсадга мувофиқ. Анъанавий дарс шаклини сақлаб қолган ҳолда уни таълим олувчилар фаолиятини фаоллаштирадиган турли-туман методлар билан бойитиш таълим олувчиларнинг ўзлаштириш даражаси ўсишига олиб келади.

Бугунги кунда бир қатор ривожланган мамлакатларда таълим-тарбия жараёнининг самарадорлигини кафолатловчи замонавий педагогик технологияларни қўллаш борасида катта тажриба асосларини ташкил этувчи методлар интерфаол методлар номи билан юритилмоқда.

Интерфаол таълим методлари ҳозирда энг кўп тарқалган ва барча турдаги таълим муассасаларида кенг қўлланаётган методлардан ҳисобланади. Шу билан бирга, интерфаол таълим методларининг турлари кўп бўлиб, таълим-тарбия жараёнининг деярли ҳамма вазифаларини амалга ошириш мақсадлари учун мослари ҳозирда мавжуд. Амалиётда улардан муайян мақсадлар учун мосларини ажратиб тегишлича қўллаш мумкин. Бу ҳолат ҳозирда интерфаол таълим методларини маълум мақсадларни амалга ошириш учун тўғри танлаш муаммосини келтириб чиқарган.

Бунинг учун дарс жараёни оқилона ташкил қилиниши, таълим берувчи томонидан таълим олувчиларнинг қизиқишини орттириб, уларнинг таълим жараёнида фаоллиги муттасил рагбатлантириб турилиши, ўқув материалини кичик-кичик бўлакларга бўлиб, уларнинг мазмунини очища ақлий хужум, кичик гуруҳларда ишлаш, баҳс-мунозара, муаммоли вазият, йўналтирувчи матн, лойиҳа, ролли ўйинлар каби методларни қўллаш ва таълим олувчиларни амалий машқларни мустақил бажаришга ундаш талаб этилади.

Интерфаол методлар деганда - таълим олувчиларни фаоллаштирувчи ва мустақил фикрлашга ундовчи, таълим жараёнининг марказида таълим олувчи бўлган методлар тушунилади. Бу методлар қўлланилганда таълим берувчи таълим олувчини фаол иштирок этишга чорлайди. Таълим олувчи бутун жараён давомида иштирок этади.

Интерфаол метод-бирор фаолият ёки муаммони ўзаро мулоқотда, ўзаро баҳс-мунозарада фикрлаш асносида, ҳамжиҳатлик билан ҳал этишдир. Бу усулнинг афзаллиги шундаки, бутун фаолият ўқувчи-талаబани мустақил фикрлашга ўргатиб, мустақил ҳаётга тайёрлайди.

Куйида сиз азиз ўқитувчilar ва ўқувчilarга тарих дарснинг мавзуни янада тушунарли ва қизиқарли бўлиши мақсадида "БЎШ ЎТИРМА БОШ ҚОТИР" методини тавсия этамиз.

Янги интерфаол таълим методининг тавсифи: Ушбу метод ёрдамида ўқувчilarни мустақил ишлашга ўргатиш, дарсда вақтдан унумли фойдаланиш, ўқувчilarни дарсга қизиқишини ошириш ва рагбатлантириш, деярли барча фанлар ва дарсларда қўллаш мумкинлиги, таълим сифатининг оширилишига эришиш ва ўқитувчи ишининг сезиларли даражада енгиллашишига ёрдам беради. Бундан ташқари "БЎШ ЎТИРМА БОШ ҚОТИР" методидан фойдаланилганда таълим олувчиларнинг барчасини жалб этиш имконияти бўлади, шу жумладан таълим олувчиларда мулоқот қилиш ва мунозара олиб бориш маданияти шаклланади. Таълим олувчilar ўз фикрини фақат оғзаки эмас, балки ёзма равишда баён этиш маҳорати, мантиқий ва тизимли фикр юритиш қўнимаси ривожланади.

Дарснинг қайси қисмида қўллаш мумкинлиги: дарснинг такрорлаш, янги мавзуни мустаҳкамлаш ва уйга вазифа бериш қисмларида қўллаш мумкин.

"БЎШ ЎТИРМА БОШ ҚОТИР" методи таълим берувчи томонидан қўйилган мақсадга қараб амалга оширилади:

1. Таълим олувчиларнинг бошлангич билимларини аниқлаш мақсад қилиб қўйилганда, бу метод дарснинг мавзуга кириш қисмида амалга оширилади.

2. Мавзуни такрорлаш ёки бир мавзуни кейинги мавзу билан боғлаш мақсад қилиб қўйилганда -

янги мавзуга ўтиш қисмida амалга оширилади.

3. Ўтилган мавзуни мустаҳкамлаш мақсад қилиб қўйилганда-мавзудан сўнг, дарснинг мустаҳкамлаш қисмida амалга оширилади.

"БЎШ ЎТИРМА БОШ ҚОТИР" методини қўллашдаги асосий қоидалар:

Ўқувчилар томонидан белгиланган жавоб ва рақалари текшириб чиқилиб муҳокама қилинади ва баҳоланади.

Белгиланган ҳар бир жавоблар, уларда тўғри бўлмаганлари бўлса ўша захоти тузатилиб тушунчалар берилади ва муҳокама қилинади.

Ҳар бир таълим олувчи қатнашиши шарт.

Аниқланишича кўпчилик дарсларнинг вақт тақсимоти қўйидагича тузилади:

1-чизма. Дарслардаги вақт тақсимоти ва янги метод қўлланилганда ўзгариш.

Дарснинг боскичлари	Сарфланадиган вақт	"БЎШ ЎТИРМА БОШ ҚОТИР" усулидан фойдаланилганда вақт тақсимоти
Ташкилий қисм	5 дақика	5 дақика
Ўтилган мавзуни мустаҳкамлаш	10 дақика	9 дақика
Янги мавзуу баёни	15 дақика	18 дақика
Мустаҳкамлаш	10 дақика	9 дақика
Баҳолаш	3 дақика	2 дақика
Уйга вазифа	2 дақика	2 дақика

"БЎШ ЎТИРМА БОШ ҚОТИР" методи - Ҳар бир ўқувчи мустақил равишда уйда ёки дарс жараёнида шароитга қараб 3-5 тадан савол тузади ва тузган саволларини бошқа ўқувчи билан алмашади. Бир ўқувчи тузган саволларга бошқа ўқувчи ўз жавобини ёзди ва саволлар карточкаси ўз эгасига қайтарилади. Ўқувчилар бир-бирини жавобларини текшириб кўришгач тўғри жавобларни ёзишади. Натижалар эълон қилинади ва ўқувчилар ўз хатоларини англаб олишади. Юқори натижа кўрсатган ўқувчилар баҳоланади. "БЎШ ЎТИРМА БОШ ҚОТИР" методининг ёзма ва оғзаки шаклларидан фойдаланиш мумкин. Оғзаки шаклида ўқувчи томонидан тузилган саволга таълим олувчиларнинг ҳар бири ўз фикрини оғзаки билдиради. Таълим олувчилар ўз жавобларини аниқ ва қисқа тарзда баён этадилар. Ушбу метод тўғри ва ижобий қўлланилганда шахсни эркин, ижодий ва ностандарт фикрлашга ўргатади.

"БЎШ ЎТИРМА БОШ ҚОТИР" методидан фойдаланилганда таълим олувчиларнинг барчасини жалб этиш имконияти бўлади, шу жумладан таълим олувчиларда мулоқот қилиш ва мунозара олиб бориш маданияти шаклланади. Таълим олувчилар ўз фикрини фақат оғзаки эмас, балки ёзма равишда баён этиш маҳорати, мантиқий ва тизимли фикр юритиш қўнижмаси ривожланади. Билдирилган фикрлар баҳоланиши таълим олувчиларда фанга нисбатан қизиқиши уйготади. Бу метод таълим олувчиларда ижодий тафаккурни ривожлантириш учун хизмат қиласи.

Кўйида (2-чизма) "БЎШ ЎТИРМА БОШ ҚОТИР" методининг тузилмаси келтирилган.

2-чизма. "БЎШ ЎТИРМА БОШ ҚОТИР" методининг тузилмаси

1. Кўйидаги воқеаларни содир бўлган санаси билан тўғри жойлаштиринг. (7-синф Ўзбекистон тарихи, "Чингизхон босқини" мавзусидан).

№	Ҷиллари	Жавоб варианти	Аралаши жавоблар	Фикр, гоя ва мулоҳазаси
1	1219-йил кузи	А	Чингизхон томонидан Самарқанднинг эгалланиши	
2	1220-йилнинг феврал ойи	Б	Чингизхон томонидан Урганчининг эгалланиши	
3	1220-йилнинг март ойи	С	Чингизхон томонидан Ўтрорнинг эгалланиши	
4	1221-йилнинг бошлари	Д	Чингизхон томонидан Бухоронинг эгалланиши	

1-С, 2-Д, 3-А, 4-Б

1. Кўйидаги атамаларни уларнинг изоҳи билан тўғри жойлаштиринг.
(7-синф Ўзбекистон тарихи, "Сомонийлар" мавзусидан).

№	Атамалар	Жавоб варианти	Аралаши жавоблар	Фикр, гоя ва мулоҳазаси
1	Мадраса	А	Ғарибхона, мусоғирхона	
2	Вазир	Б	Дин олимлари	
3	Уламо	С	Девонхона бошлиғи	
4	Хонақоҳ	Д	Ўрганмоқ	

1-Д, 2-С, 3-Б, 4-А

"БЎШ ЎТИРМА БОШ ҚОТИР" методининг босқичлари қўйидагилардан иборат:

Таълим олувчилар мустақил тарзда савол тузишади ва улар саволлар ёзилган карточкаларни алмаштириб ўз жавобларини (фикр, гоя ва мулоҳаза) ёзишлари (бидиришлари) сўралади;
Таълим олувчилар савол бўйича ўз фикр-мулоҳазаларини ёзишади (бидиришади);
Таълим олувчиларнинг жавоблари ёки фикр-гоялари ўқувчиларнинг (савол тузган ўқувчининг) ўзлари текшириб баҳолашади.

Тўғри жавоблар карточкаларга ёзилади хато ва камчиликлар аниқланади.

Юқори натижа кўрсатган ўқувчилар аниқланади ва баҳоланади;

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Умумтаълим фанлар методикаси Журнал 2018 йил 3-сон
2. Толипов Ў.Қ, Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг тадбиқий асослари. (ўқув қўлланма.) Т;Фан 2006 й.
3. Педагогика тарихи. А.Зуннунов, Б.Тўхлиев, Х.Маъсудов. Тошкент, Шарқ нашриёти, 2002 й.

"TEMUR TUZUKLARI"DA DAVLATCHILIK MASALALARI

Sobirov Zokirjon Ibadullayevich

Xiva tumanidagi 8-som mактаб tarix fani o'qituvchisi

Telefon: +99899 5601595 zokir_9899@mail.ru

Otajonova Sultonposhsha Maratovna

Xiva tumanidagi 8-som mактаб tarix fani o'qituvchisi

Telefon: +99899 3303842

Annotatsiya: Maqolada Amir Temur tomonidan markazlashgan davlatning tashkil topish, boshqaruv usullari, qo'shinni tashkil qilish bo'yicha faoliyati, bunda "Temur tuzuklari"ning o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar: podshoh, vazir, sultanat, xazina, lashkar, davlat kengashi

Amir Temur va Temuriylar o'z davrida Yevropa va Osiyodagi eng yirik mustahkam va rivojlangan davlat sifatida tanildi. Uzoq vaqt mo'g'ul mustamlakachiliga qarshi olib borilgan kurash XIV asrning ikkinchi yarmiga kelib sohibqiron Amir Temur boshchiiligidagi mustaqillik uchun kurashlar g'alabasi va Movaraunnahrda yagona markazlashgan davlat barpo etilishi bilan yakunlandi.

Amir Temur - buyuk shaxs: kuragi yerga tegmagan sarkarda, yirik davlat arbobi, qonunshunos, talantli me'mor, notiq, ruhshunos, shu bilan birga, el-yurtini sevgan va uni mashhuri jahon qilgan inson. U Buyuk insonning murakkab va tashvishlar bilan to'lib-toshgan hayoti va faoliyatini kichik bir maqolada, hatto juda qisqa va umumiy tarzda bo'lsa-da, bayon qilib bo'lmaydi.

Buyuk sohibqiron sultanati o'z davrining eng yirik davlatlaridan biri hisoblanadi. Uning ma'muriy va siyosiy islohotlari, davlatni boshqarish tamoyillari adolatga asoslanib amalga oshirilgan. Masalan, u farmon va farmoyishlarini chiqarishda o'ziga xos alohida diplomatik tamoyillar ishlab chiqqan va yangi usuldajoriy qilgan. Amir Temurning bu sohada qilgan eng katta ishlaridan biri davlatchilik g'oyasini yuqori darajaga ko'tarib, uni boshqarishda yirik islohotlar o'tkazgan. "Temur tuzuklari" sohibqiron naqadar iste'doli, ko'pqirrali, o'qimishli, hukmdor ekanligining yorqin ifodasidir. Amir Temurning dunyoda eng ulug' va buyuk shaxs, davlat arbobi, mashhur sarkarda, fan va madaniyat homiysi sifatida nom qozonishiga sabab bo'lgan fazilatlar "Temur tuzuklari"da o'z ifodasini topgan.

Temurga zo'r obro' keltirgan katta ijtimoiy siyosat shundaki, u barcha raiyat ahvoidan habardor bo'libgina qolmay, o'z iborasi bilan aytganda "ulug'larga og'a qatorida, kichiklarini farzand o'rnida ko'rib" munosabat qilgan, "Adolat va insof bilan tangrining yaratgan bandalarini" o'zidan rozi etgan. "Temur tuzuklari"da Sohibqiron shunday deydi: "Qaysi mamlakatni zabt etgan bo'lsam, o'sha yerning obro'-e'tiborli kishilarini aziz tutdim; sayidlari, ulamolari, fuzalo va mashoyihiga ta'zim bajo keltirdim, ortiq hurmatladim, ularga suyurg'ol, vazifalar berib, maoshlarini belgiladim, o'sha viloyatning ulug'larini og'a-inilarimdek yoshlari va bolalarini bo'lsa o'z farzandlarimdek ko'rdim".

Temur tuzuklari XIV asrning ikkinchi yarmi, ya'ni 1342-1405- yillarga oid ijtimoiy-siyosiy voqealarni bayon etadi. Amir Temur sultanati, davlat tuzumi, boshqaruvi, sud tizimi va uning boshqaruviga oid muhim qoidalar va ma'lumotlarni o'zida aks ettiruvchi tarixiy hujjatdir. Qisqacha aytganda, o'zining mazmun-mohiyati va xususiyatiga ko'ra o'z davrining harbiy-ma'muriy huquq kodeksi hisoblanadi.

Temur tuzuklarini mazmuni va tarkibiy tuzilishiga ko'ra ikki qismga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiqdir. "Temur tuzuklari"ning birinchi qismi - harbiy yurishlar haqidagi tarixiy, geografik-avtobiografik qaydlardan iborat. Shuningdek unda Amir Temurning o'z davlatini barpo etish, mustahkamlash, mukammal qurollangan qudratli qo'shin tuzish bobidagi rejalar va tatbiq etgan tuzuklari hamda maxsus jadvallar asosida qo'shining jangovar saflanish tartibi ham ko'rsatib berilgan. Jumladan, qo'shin qo'mondonlari, qabila va uluslar boshliqlari, vazirlar, oliy ruhoniy namoyandalar bilan markazlashgan davlat tuzish borasidagi o'tkazilgan kengash va tadbirlar bayon etiladi.

Binobarin, Amir Temur qo'shinni - davlatning yaxlitligi va qudratini belgilovchi tayanchi va kafolati, deb bilganligi bois, uni tashkil etish va mustahkamlashga asosiy e'tiborni qaratgan.

"Temur tuzuklari"ning ikkinchi qismi - o'ziga xos harbiy nizomdan iborat. U kuchli davlatni qurish, qo'shinni tashkil etish, dushman qo'shinini yengish hamda tinchlik davrida va harbiy yurish paytidagi boshqaruv masalalari yuzasidan amalga oshirilgan va keyingi avlodga o'git tariqasida aytilan tuzuklardan tashkil topadi.

Sohibqiron o'z saltanatining har bir joyida adolatni qaror toptirdi va bu yerlarda zulmga chek qo'ydi, har bir mamlakatning ulug' kishilaridan tortib oddiy aholisigacha hurmat ehtirom ko'rsatdi. Bu haqda u shunday deydi: "...Har mamlakatning yaxshi kishilariga men ham yaxshilik qildim, nafsi yomonlar, buzuqlar va

axloqsiz odamlarni mamlakatimdan qubib chiqardim. Pastkash va razil odamlarga uzlariga loyiq, ishlar topshirdim hamda haddilaridan oshishlariga yo'l qo'ymadim. Har elning ulug'larini va sharaf-e'tiborli kishilarini hurmatlab, martabalarini oshirdim. Har mamlakatda adolat eshigini ochdim, zulmu sitam yo'lini to'sdim".

Amir Temurning mamlakatning turli o'lkkalarini tartibga solish va yuksaltirish, obodonlashtirish va aholidan olinadigan soliq siyosati ham e'tiborga molikdir. Sohibqiron har bir o'lkada uchta vazir tayinlaydi. Birinchisi raiyat uchun edi. U fuqaro to'laydigan soliqlar bo'yicha aniq va tug'ri hisob olib borgan va yig'ilgan soliqlarning qanday yo'l va qoidaga asosan to'planganligini yetkazib turgan. Ikkinci vazir askarlar uchun bo'lib, u askarlar olgan va olishi kerak bo'lgan mablag' hisob-kitobini olib borgan. Uchinchi vazir esa safarga ketgan kishilarning mol-mulkiga, egasiz yotgan yerlarini nazorat qilardi, har xil yo'l bilan yig'ilib qolgan hosil, aqldan ozganlarning mol-mulki, vorissiz mol-mulkni, qozilar va shayxulislomlarning hukmi bilan olingan jarimalarni tartibga keltirgan. Vafot etganlarning mol-mulki ularning qonuniy merosxo'rlariga o'tardi, agar merosxo'rlar bo'lmasa, bu mol-mulk masjid, madrasa, mozorlarga berilar yoki Makkayi muazamaga yuborilar edi.

Amir Temur o'z sultanatini boshqarish va tasarrufida saqlab turish uchun o'n ikkita qoidani o'ziga shoir qilib oladi va unga amal qiladi. Ushbu o'n ikkita tuzukda sohibqiron har bir podshoh ega bo'lishi lozim bo'lgan hislatlar va amal qilishi kerak bo'lgan shartlarni ifodalaydi. "Ushbu o'n ikki tuzukni o'zimga shior qilib olganimdan keyin katta ishonchu salobat bilan saltanat taxtiga o'tirdim..."

Uning fikricha har bir podshoh o'z so'ziga ega bo'lmos'i, davlatni boshqarishda hammaning fikrini eshtishni bilishi, lekin so'nggi fikrni o'zi ayta bilishi, adolatparvar bo'lishi va boshqaruvda adolatli vazirlarga suyanmog'i, butun mamlakatda buyruq va taqiqlashlar podshohning o'z ixtiyorida bo'lishi, o'z qarorida qat'iy bo'lmos'i, podshohlik ishlarini tamoman boshqaga topshirib, erkni unga berib qo'ymasligi lozim.

Amir Temur Chig'atoy ulusini mo'g'ullardan ozod qildi, el-yurtni o'z tug'i ostiga birlashtirib, Movorounnahr xalqiga emnu omonlik bag'ishladi. Bu bilan ziroatchilik, hunarmandchilik va savdo-sotiqning rivojiga zamin yaratdi. Temurbek markazlashgan qudratli davlatga asos soldi.

Amir Temurning el-yurt va davlat oldidagi yana bir hizmati u mamlakat obodonchiligiga, ilm-fan va madaniyat taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shdi. Amir Temur, hususan, Samarcand, Buxoro, Shahrisabz, Yassi va boshqa shaharlarni qayta qurish va obod qilish ishiga zo'r e'tibor berdi.

Xulosa qilib aytganda "Temur tuzuklari" davlatchilik masalalariga oid bir qanch masalalar, jumladan, din va shariat qoidalari, mamlakatni idora qilish, davlat daxlsizligini muhofaza qilish, vazirlarni tanlash, tayinlash, ularning majburiyati va vazifalari, davlat kengashi, davlat xavfsizligi, jamoat tartibi va mamlakat osoyishtaligini saqlash; aholidan olinadigan soliqlar, amirlar, vazirlar, qo'shin qo'mondonlari va raiyatni taqdirlash, amaldorlarni tayinlash, rag'batlantirish va ularga maosh belgilash, ulus amirlari va tuman hokimlarining vazifalari, vazirlar, amirlar vasi pohiyalarning shaharlar, viloyatlar vamamlakatlarni zabt etishdako'rsatgan jonbozliklarini rag'batlantirish, kabi masalalar bayon etilgan.

Foydalilanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Temur tuzuklari. T.: "O'zbekiston". 2011. 137-bet
2. Ahmedov B. Aminov A. Amir Temur o'gitlari. T.: "O'zbekiston". 2007. 3-bet
3. Ahmedov B. Amir Tamur: Tarixiy roman.-T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1995. 580-bet
4. Odilqoriyev H. Azizov N. Madirimov. Davlat va huquq tarixi. -T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2012. 154-b

YOSHLARNI TURLI TAHDIDLARDAN ASRASHDA TA'LIM SIFATINING AHAMIYATI

Turdiyeva Ozoda Ramazonovna,
Navoiy viloyat Uchquduq tuman
3-maktab tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqola ta'lism sohasida olib borilayotgan say'- harakatlardan asosiy maqsad fazandlarimizni har tomonlama yetuk shaxs etib tarbiyalash ekanligi hamda har birimiz xalq ta'limi xodimi bo'lamizmi, ota-onam bo'lamizmi, farzandlarimiz ongida bo'shliq paydo bo'lishiga yo'l qo'ymasligimiz juda muhimligi haqida yozilgan.

Kalit so'zlar: mafkuraviy poligonlar, ma'naviyat, taxdid, ta'lism.

Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev: "Keskin va tahlikali sharoitda biz ota-onalar, ustoz-murabbiylar, jamoatchilik, mahalla-ko'y, yoshlar tarbiyasi masalasida hushyorlik va ogohlikni yanada oshirishimiz kerak"-degan edilar ma'ruzalarida. Bugungi kunda ta'lism-tarbiya masalasi eng dolzarbe'tibordagi masala ekanligini, farzandlarimizning barkamol ruhiy dunyosi uchun, ularning ma'naviy-axloqiy jihatdan yetuk, jismonan sog'lom bo'lishi uchun doimo qayg'urishimiz zarurligini barchamiz his etib turibmiz.

Bu o'z-o'zidan mamlakatning ta'lism tizimini zamonga mos tarzda yangilashni, ta'lism sifatini oshirishni taqozo etadi. Ta'lism sohasida olib borilayotgan say'- harakatlardan asosiy maqsad fazandlarimizni har tomonlama yetuk shaxs etib tarbiyalashdir. Bugungi kunda jahon maydonida qalb va ong uchun kurash ketayotgan bir vaziyatda, Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov ta'biri bilan aytganda, mafkuraviy poligonlar yadro poligonlaridan-da qudratli kuchga aylangan paytda, har birimiz xalq ta'limi xodimi bo'lamizmi, ota-onam bo'lamizmi, farzandlarimiz ongida bo'shliq paydo bo'lishiga yo'l qo'ymasligimiz, ularni begona qarashlardan, yot g'oyalardan asrab-avaylashimiz, g'oyaga qarshi faqat g'oja, fikrga qarshi faqat fikr, jaholatga qarshi faqat ma'rifat bilan kurashmog'imiz joiz. Mashhur yozuvchi va olim Jan Jak Russo: "Chaqaloq hali gapirmaydi, so'zga qulq solmaydi, ammo o'rgana boshlaydi. Bilish tarbiyadan kelib chiqadi" - degan edi. Darhaqiqat, insonning shaxs bo'lib rivojlanishida oila ilk tarbiya dargohi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lism-tarbiya borasida "Maktab va Oila" hamkorligi yaxshi natija berishi sir emas. Bolani ruhan, ma'nana sog'lom qilib o'stirishda shunday nozik jihatlar borki, bola tarbiyasiga mas'ul har bir shaxs ularni nazardan chetda goldirmasligi lozim.

Aslida ta'lism va tarbiya uyg'unligi sharqona qarashdir. Qadimgi ajdodlarimiz bolalarning faqat benuqson tug'ilishi va chaqaloqligidan jismoniy tarbiyasiga jiddiy e'tibor beribgina qolmasdan, ularning ma'naviyatiga ham katta e'tibor qaratishgan. Shu tariqa farzandlar jismu jonini, ruhiyatini toplashgan, tarbiyalashgan. Ular ezgulik, yaxshilik, diyonatni yovuz kuchlar hujumi va hurujiga qarshi kuch-quvvat manbai deb bilishgan. Zo'ravonlikning yo'lini qarshi to'sishga, ham jismoniy, ham ma'naviy himoya to'sig'i qo'rg'onini hosil qilishgan. Bugungi kunda ham yoshlarimizni Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash, mafkuraviy immunitetni shakllantirish, mustaqil fikrlashga o'rgatish har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etayapti.

Bugungi kunda yoshlar qalb va ongini egallashga qaratilgan "Ommaviy madaniyat", virtual olam kabi ma'naviyatiga taxdid solayotgan yovuz kuchlar borki, farzanlarimizni ularning to'riga tushib qolmasliklari uchun harakat bugunning asosiy vazifasidir. Prezidentimiz Sh. Mirziyoev ta'kidlaganidek, "...bugungi tez o'zgarayotgan dunyo insoniyat oldida, yoshlar oldida yangi-yangi buyuk imkoniyatlarni ochmoqda. Shu bilan birga ularni ilgari ko'rilmagan turli yovuz xavf-xatarlarga ham duchor qilmoqda. G'arazli kuchlar sodda, g'o'r bolalarni o'z ota-onasiga, yurtiga qarshi qayrab, ularning hayotiga, umriga zomin bo'lmoqda". Shu ma'noda, navqiron avlod vakillarining bu kabi xavf-xatardan himoya qilish siz va bizning eng muhim vazifamizdir. Yaqinda "Ijtimoiy fikr" jamoatchilik fikrini o'rganish markazi o'tkazgan "O'smirlar o'zi va oilasi haqida" mavzusidagi tadqiqotda mamlakatimizning barcha hududlaridan 12-16 yoshli o'g'il-qizlar ishtirok etdi. Tadqiqotlarda bir qator ijobjiy xulosalar bilan birga o'smirlarimiz hayotida hali ancha to'ldirilishi kerak bo'lgan masalalar ham borligi namoyon bo'ldi. Natijalarga ko'ra, o'smirlarning 43,7 foizi o'quv adabiyotini o'qish bilan cheklanlar ekan. Har o'n ishtirokchidan birining tan olishicha, o'quv adabiyotidan boshqa kitob o'qimaydi. Qatnashchilarining yarmi asosan, o'g'il bolalar ko'pincha, tengdoshlari bilan suhbat qurish, kompyuter o'ynashni mutolaadan afzal biladi. Tadqiqot xulosasiga ko'ra, aholini, ayniqsa, yoshlarni milliy va jahon klassik adabiyotlarini o'qishga targ'ib qilishning yangi usul va vositalarini shakllantirish taqozo etiladi.

O'laymanki, farzandlarimizning ma'naviy dunyoqarashini boyitish, milliy qadriyatlarimizga hurmat tuyg'usini mustahkamlash masalasi doimo diqqat markazimizda bo'lishi bunday xavf-xatarlarning oldini

olishda yaxshi samara berishi shubhasiz. Zero, sifatli ta'lim, go'zal tarbiya, sog'lom muhit va yuksak ma'naviyatgina bizni, farzandlarimizni har qanday tahdidlardan asray oladi. "Inson qalbi uning qilgan ishlarida aks etadi" - degan edi donishmand

Foydalilanilgan adabiyotlar ro'yxati

5. Sh.M. Mirziyoyev Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma?ruza "Taqnidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. 2017-yil 14-yanvar. - Toshkent: O'zbekiston, 2017. -104 b.

2. Azizxo'jayeva N.N. O'qituvchi tayyorlashning pedagogik texnologiyasi. -T.: TDPU. 2000. 52.b.

3. Bozorov E.B., Musurmonova O.A. O'qituvchi ijodkorligi davr talabi. - T.:O'qituvchi.1991.

4. Qodirova F. Pedagogik kadrlarga ilg'or pedagogik texnologiyalar haqida.

Metodika. Til va adabiyot jurnali. 2001-y.

TARIX DARSINI O'QITISHDA INTERFAOL USUL VA TEXNOLOGIYALAR

Yarmatova Husnobod Mustafoyeva
Qashqadaryo viloyati, Koson tumani,
14-umumta'lim maktabi, tarix fani o'qituvchisi
iashaxnoza@mail.ru, tel:+998973136513

Anotatsiya. Ushbu maqolada tarix fanini o'qitishga doir bir qancha innovatsion metod va texnologiyalardan foydalanish haqida qisqacha ma'lumotlar keltirildi.

Kalit so'zlar. fikr, sabab, misol, umumlashma, poleolit, mezolit, neolit, bronza, temir, insert.

Bugungi kunda yurtimizda har sohada turli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan ta'lim tizimida ham keskin o'zgarishlar ro'y bermoqda. Bugungi kun o'quvchisi ham ilmiga chanqoq, yangilik va izlanishlarga o'ch. Bunday davr o'qituvchiman o'z ustida tinimsiz izlashni, zamонавиy pedagogik texnologiyalardan o'rini foydalanishni, darsni qiziqarli tashkil etish bilan bir qatorda AKT dan foydalana olishni talab etmoqda. Shu boisdan ushbu maqolada tarix darslarini o'qitishning bir necha interfaol usullari va texnologiyalari bilan tanishtiramiz:

"FSMU"texnologiyasi.Ushbu texnologiya orqali o'quvchining individual fikri aniqlanadi.

F-Fikr

S-Sabab

M-Misol

U-Umumlashma

Bunda o'quvchilar mavzuga yoki mavzuning biror muammoli qismiga fikr bildiradilar. So'ogra shu fikrga kelish sabablarini aytib o'tadilar. Fikrini misollar bilan dalillagach o'z fikriga umumlashma yasaydi. Bu texnologiya orqali har bir o'quvchining individual fikri va mavzuni o'zlashtirganlik darajasi aniqlanadi.

"Fikrla va davom ettir" metodi.Bunda o'qituvchi biror mavzu bo'yicha kalit so'zlarni boshlanishini yozib qo'yadi, o'quvchi esa kalit so'zga mos ta'rifni yozishi lozim bo'ladi. Masalan 6-sinfda "Qadimgi dunyo tarixini davrlashtirish" mavzusini o'rgatishda qo'llash mumkin.

1. Poleolit-bu
2. Mezolit-bu
3. Neolit-bu
4. Eniolit-bu
5. Bronza-bu
6. Temir-bu...

Bu usulni doskada bajartirish yoki kartochkalarga yozib tarqatma holida ham qo'llash mumkin.

"Insert"jadvali. Bu jadval ham bugungi kunda keng qo'llanilmoqda. Bunda o'qituvchi o'tilgan mavzu yuzasidan ma'lumotlarni jadval ko'rinishida tarqatma holida tayyorlaydi. Ma'lumotlar orasida to'g'ri ma'lumotlar bilan bir qatorda noto'gri ma'lumotlar, shuningdek bu mavzuga mos kelmaydigan, hali o'tilmagan ma'lumotlar ham uchraydi. O'quvchi ma'lumotlarni o'qib jadvalga joylashtirishi lozim.

V	bilaman
(-)	to'g'ri ma'lumot
(+)	yangi axborot
(?)	tushunmadim

Yuqoridagi usul va texnologiyalarning barchasi mazmuniga ko'ra yagona maqsad sari yo'naltirilgan, ya'ni

o'quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirish, kengaytirish va o'zlashtirish darajasini aniqlash uchundir. Darslarda bunday usul va texnologiyalardan foydalanish darsni qiziqarli tashkil etish bilan bir qatorda o'quvchilar faolligini oshiradi, individual fikrlashga o'rgatadi hamda mavzuning tez va oson o'rganilishiga yordam beradi.

"Kelajak-yoshlar qo'lida". Shunday ekan mustaqil fikrlaydigan, bilimli,fikrini erkin bayon eta oladigan yoshlarni tarbiyalash biz o'qituvchilarning vazifamizdir. Har bir o'qituvchi mana shu vazifani yurakdan his qilsa va bunga vijdonan yondoshsa ko'zlangan maqsadga erishiladi.Yurtimiz nomini ulug'laydigan yoshlar ko'payaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. I.Yo'doshov, I.Kamolov "Tarix darslarida interfaol metodlar" metodik qo'llanma

ЎРТА АСР МУАРРИХИ ИБН ЖАРИР ТАБАРИЙНИНГ ТАРИХ ИЛМИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ

Agzamova Muhabbat Mirtoxirovna

Ўзбекистон халқаро ислом академияси

Исломшунослик ва ислом цивилизациясини ўрганиши

ISESCO кафедраси катта ўқитувчиси

Телефон: +99897 707 73 02 мобил

ag.muhabbat@mail.ru

Анотация: Мақолада ўрта асрда яшаб изход этган муаррих Ибн Жарир ат-Табарий ҳаёти, алломанинг ёзган асарлари, шарқшунос-исломшунос олимлар томонидан эътироф этилган "Тарих ар-русул вал-мулук" асарининг тарих илми ривожисида туттган роли, бугунги кунда тарихшунослик соҳасидаги аҳамияти, муаррихнинг ўзига хос услуги хусусида маълумотлар келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: Ибн Жарир ат-Табарий, Тарих ар-русул вал-мулук, анбиё, муаррих, манба, мухтасар, муфассал, муаллиф, тасниф, таъвил, суннат.

"Тарих ар-русул вал-мулук" асари ўрта асрларда яратилган энг муҳим тарихий манбалардан бўлиб, ҳозирги кунга қадар шарқшунос ва тарихчилар томонидан асосий манбалар қаторида фойдаланиб келинмоқда. "Тарих ар-русул вал-мулук" асари мавжудотнинг яратилишидан то ҳижрий 302 йил (мил.915) йилгача бўлган тарихни ўзида жамлаган нодир манбалардан ҳисобланади.

Ибн Жарир ат-Табарий ижоди ниҳоятда сермаҳсул ва кўп қиррали бўлиб, у ёзган асарлари ичида "Тарих ар-русул вал-мулук" асарлари исломшунослик соҳаларига оид ишончли манба ҳисобланади. "Тарих ар-русул вал-мулук" китоби узоқ тарихга оид маълумотлар билан тўлдирилганлиги жиҳатидан қимматли бўлиш билан бир қаторда, тарихий воқеаларнинг келиб чиқиш сабаблари ва уларнинг қай даражада ҳақиқат эканлиги ҳақидаги маълумотлар берилганлиги билан алоҳида аҳамият касб этади.

Абу Жаъфар Мұхаммад ибн Жарир ат-Табарийнинг "Тарих ар-русул вал-мулук" асари ўрта асрларда яратилган энг муҳим манбалардан бўлиб, Яқин ва ўрта Шарқ, халқлари тарихи ҳақида бизга кўпгина маълумотларни беради. Бу асарда муаллиф турли манбалардан фойдаланган бўлиб, унда дунёning яратилишидан тортиб то 915 йилга қадар содир бўлган тарихий воқеалар жой олган. "Тарих ар-русул вал-мулук" мусулмон мамлакатлари, шунингдек, Ўрта Осиёнинг VIII-IX аср тарихи бўйича асосий манбалардан ҳисобланади. Мазкур асрнинг арабча икки хил (муфассал ва қисқартирилган) таҳрири бўлган, лекин бизнинг давримизгача унинг фақат қисқартирилган таҳриригина етиб келган.

Абу Райҳон Берунийнинг "Осаурул-боқия" асари, Абу Аҳмад ибн Мұхаммад ибн Мисқавайхнинг "Китоб тажориб ул-улум" асари, Абулҳасан Али ибн Мұхаммад ибн Асирнинг "Ал-камил фит-тарих" асари, Алишер Навоийнинг "Тарихул-анбиё вал-хукамо" асари каби тарихий манбалар "Тарих ар-русул вал-мулук" асаридан бирламчи манба сифатида истеъфода қиласланади. Мисол учун Алишер Навоий "Тарихи мулуки ажам" асарида пешодий подшоҳларидан Хушангнинг хирадманд, одил ва олим подшоҳ эканлиги, унинг ҳикмат илмида "Жовиди хирад" номли китобни тасниф қиласланади, ёгочдан таҳта кесиб, уйларга эшик ясатгани, конлар чиқаргани, ариқлар қаздириб, ободончилик қиласлан ҳақида ёзади ва бу маълумотларни Ибн Жарир ат-Табарийдан олганлигини айтади. Шунингдек, Захҳокнинг золимлиги ва унинг жазоланиши воқеасини баён қилишда ҳам Ибн Жарир ат-Табарийдан маълумотларидан фойдалангалиги ҳақида келтиради.

"Тарих ар-русул вал-мулук" китоби ўзигача яратилган биринчи мукаммал тарих китоби, сабабибизга мукаммал ҳолда етиб келган дунёни яратилгандан то муаллиф яшаган давр яъни, ҳижрий учинчи асрнинг бўлган барча воқеаларни ёритиб берувчи мукаммал манба, Табарий "Тарих" китобида бошқа илмлардан ҳам кенг фойдаланган, шунингдек, араб тилидаги тарихга оид энг мукаммал манба ҳисобланади.

Ибни Надимнинг "Фиҳрист"да эслашича, I-II-III асрнинг биринчи ярмигача аввалги тарихчилар китоби мингдан ошиқ эди. Бу китобларнинг барчаси йўқолган. Табарийнинг китоби бу барча китобларни ўзида жамлаган энциклопедик манба ҳисобланади.

"Тарих ар-русул вал-мулук" умумий тарих типида ёзилган асар. Лекин мукаммаллиги ва фактик материалга бойлиги билан бошқа асарлардан тамом ажralиб туради. Асарда Арабистон, Рум (Кичик Осиё), Эрон ва Араб халифалиги асоратига тушиб қолган мамлакатларда, шунингдек, Ўрта Осиёда

бўлиб ўтган ижтимоий-сиёсий воқеалар ҳикоя қилинади.

Табарийнинг "Тарих" китоби мавжудотнинг яратилишидан то ҳижрий 302 йил (мил.915 йил) гача бўлган тарихни ўз ичига олади. Китобнинг муқаддима қисмида Аллоҳ таоло барча мавжудотларнинг яратувчиси эканлиги, барча нарса унинг қудрати билан содир бўлиши, одам ва иблис қиссаси баён қилинган. Ундан сўнг набий ва расулларнинг қиссалари ва улар даврларидаги воқеалар сосонийлар давридаги форс подшоҳлиги тарихи ва унинг араб давлатлари билан алоқалари, Муҳаммад (С.А.В.) нинг пайгамбар бўлишлари ва уларнинг сийратлари, хулофои рошидин-чорёлар даври, уммавийлар давридаги тарихий воқеалар, Аббосийларнинг ҳижрий 302 йилгача бўлган тарихий воқеалар баёни батафсил келтирилган.

Табарий асар бошида асарнинг ёзишдан мақсади ва қисқа мазмуни билан таништириб, биринчи ҳадисни араб тилида "вақт", "аср", "пайт", ва "замон"ни англатадиган "замон" атамасига изоҳ беришга багишлайди. Тарихи жараёнлар баёнида Табарий мусулмон календар ойларидан фойдаланади.

Хулоса қилиб айтганда, Абу Жаъфар Муҳаммад ибн Жарир ат-Табарийнинг "Тарих ар-руслул вал-мулук" асари турли манбалардан таркиб топган улкан терма асарни ташкил қиласди. Биз учун мазкур асар тарихий маълумотларнинг кўплиги билан ноёб ҳисобланиб, ундаги манбалар у ёки бу воқеанинг келиб чиқиши тарихини аниқлаш ва унинг ҳақиқатига нечогли яқин эканлигини билиш имконини бериши билан аҳамиятлайдир.

"Тарих ар-руслул вал-мулук" асаридаги хронологик маълумотларни тадқиқ қилиш IX-X аср асрлардаги тарихнавислик тарақиёти даражаси ҳақида тасаввур қилиш имконини беради. Бу китоб илк ўрта асрларда яратилган энг қадимий даврдан бошлаб, муаллиф яшаган давргача бўлган тарихий жараёнларни баён этган, бугунги кунимизга қадар етиб келган энг қадимий тарихий асардир. Асар муаллифи IX-X асрлар бўсағасида араб халифалигининг пойтакти Бағдодда - ўша даврдаги маданий ва илмий ҳаётнинг марказида яшаб ижод қиласди. Асардаги маълумотларни ҳар томонлама тадқиқ қилиш бугунги кундаги тарихнавислик муаммоларини ҳал қилишда, жумладан фактларни тўғрилигини исботлаш, манбалардаги турли воқеаларни келтириш тартибини кўрсатишда муҳим аҳамият касб этади. Табарийнинг "Тарих" китоби ислом тарихи ва қадимги тарихга оид маълумотларни ўзида жамлаган ишончли манбадир. Бу китобни ўрганиш орқали биз инсоният тарихига оид тарихий воқеалар билан танишиш имконига эга бўламиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абу Жаъфар Муҳаммад Ибн Жарир ат-Табарий "Тарихул Табарий" Тарихул умам вал мулук. (I -VI жиллари) Дорул китоб илмия, Байрут. 1997.
2. В.И.Беляев. "История" ат-Табари избранный отрывки. Т.: Академия наук Узбекистон ССР институт востоковедения им. Абу Райхана Беруни. 1987.
3. Абдуазиз Салом. Ат-тарих ва-л-муварриху-л-араб. Байрут-Лубнан. 2003
4. Муҳаммад Абу Фазил Иброҳим. Муқаддамат таҳқиқ Тарихул Табарий. Дорул маърифа. Миср . 1999.

ҚУРОҚ САНЬАТИНИНГ РАМЗИЙ МАЊНОЛАРИ ТАЛҚИНИ ВА ТАРИХИГА НАЗАР

Гаффорова Дилбар Хасановна

тарих фани магистри

мустақиқ тадқиқотчи

Телефон: +491794295885

dgafforova41@gmail.com

Гаффарова Нигора Хасановна

Тошкент ш. 150-мактаб

тарих фани ўқитувчиси

Телефон: +998998187250

Аннотация: Куйидаги мақолада қуроқ санъати туркӣ ҳалқларнинг миллий ҳунармандчилик тури сифатида пайдо бўлиши ва маркалии ҳудудлари, қуроқ анъаналарининг рамзий, маъжозий мањнолари талқини, этнографик анъаналар, миллий кийим элементлари сифатида келиши баён этилган.

Калит сўзлар: Қуроқ, Patchwork, "Жиртиши" маросими, Дарвешлар кийими, Кўзмунчоқ - химоя элементи, Чимидиқ безаклари.

Қуроқ - туркӣ ҳалқлар ҳунармандчилик мактабининг ноёб дурдоналаридан бири ҳисобланиб узоқ тарихий йўлни босиб ўтган. Қуроқ деганда парча матоларини қўшиб тикиш, геометрик шакллар ёрдамида нақшлар ҳосил қилиш тушунилади. Бундай техника 17 асрдан бошлаб Англияда ҳам Patchwork номи билан жуда машхур бўлади. Россиядаги ушбу техника Лоскутное шитьё деб номланади ва асосан шимолий Россия ҳудудларида, туркӣ қардош ҳалқларда, масалан Корелияда кенг ривожланган. Умуман олганда Шарқий Европа, Кавказдан тортиб Хитойгача турли услубдаги қуроқ тикиш амалиётини кузатишмиз мумкин.

Қаердаким мато билан ишлаш бор экан, қолдиқлар, кичик парчалардан унумли фойдаланиш зарурияти келиб чиқиши табиий ҳол, лекин айнан туркӣ қавмлар қуроқ техникасини санъат даражасига кутаришган, унда илоҳий ва маъжозий мањноларни кўришган, кўплаб сир-асрорларни нақшлар замирида беркитишган гўё.

Қирғистонлик файласуф ва қирғиз маданияти тадқиқотчиси Элери Битикчининг маълумотларига кўра қуроқ санъати 2500 йил аввал ҳам мавжуд бўлган, афсуски муаллиф бу санани исботловчи аниқ манба ва далилларни кўрсатмаган. Хозирга қадар сақланиб қолган энг қадимий қуроқ намуналаридан бири Нью-Йорк Метрополитен Санъат Музейи (The Metropolitan Museum of Art) да сақланып олган "Мугул қуроқ ёпинчиғи" милодий XIII-XIV асрларга оидdir.

Дастлаб, ўтроклашган ҳалқларда зардӯзлик, кашта ва сўзани тикиш ривож топган бир вактда кўчманчи қавмларда қуроқ нақшлари ёрдамида ўтовларини безаш, қизларига тўққиз (сеплар) тайёрлаш кўпроқ урф булган. Хозирда бу бўлиниш деярли йўқолиб кетган, яъни ўтроқ ахоли орасида ҳам қуроқ тикиш кенг тарқалган. Қуроқ орнаменти жуда ҳам руник ёзув белгиларини эслатади. Қуроқ ёрдамида ҳосил қилинган нақшлар, қўлда тўқилган қадимий жун гиламларда ҳам акс этирилган. Тикиш техникаси жуда ранг баранг, масалан, қатлама қуроқ, турна, тегирмон, тирна, кудуқ ва бошқа услублар мавжуд. Ҳозирги кунда Ўзбекистоннинг Зарабшон воҳаси, Қашқадарё, Сурхондарё ва Қорақалпогистонда қуроқ кўрпа, ёстик, дастурхон ва кийим-кечак тикиш анъаналари яхши сақланган ва санъат даражасига кўтаришган. Тошкент ва Фарғона водийси ҳудудларида эса ҳунармандчиликнинг бу тури нисбатан кам учрайди.

XIX асрнинг иккинчи ярмида Ўрта Осиега бир неча бор ташриф буюрган швейцариялик саёҳатчи, коллекционер ва дипломат Анри Мозер (1844 - 1923 й.) ўзининг "Шарқий тўплам" (Orientalische Sammlung) коллецияси учун антиқа буюмлар, ҳунармандчилик дурдоналари, қурол-яроқ сотиб олар экан Patchwork-Decke (қуроқ ёпинчиқни) тилга олиб, ёрқин рангларини қайд этади. Ҳунармандчиликнинг бу тури туркӣ ҳалқларда, жумладан шимолий Афғонистондаги туркманлари, лақай ўзбеклари, хазара уруғларида севимли эканлигини таъкидлайди. Қуроқнинг рамзий мањнолари, талқин қилиниши борасида турли фикрлар мавжуд бўлиб, куйида ушбу фикрларни ёритишга ҳаракат қиласиз.

Биринчى талқин - ҳаётнинг давомийлиги, янги ҳаёт баҳш этиш

Қуроқнинг ҳаёт давомийлиги мањносидаги талқини, будда динидаги фалсафий қарашларни эслатади, буддизм билан bogлаш фикри замирида ҳам мантиқ бор. Масалан, 1920 йилда Могао

горларида (Минг Будда гори) зиёратчилар кийимлари парчаларидан тикилган қулоқ гилам топилган. Қыргизистонлик тадқиқотчи Элери Битикчи маълумотларига кўра қыргизларда "Жиртиш" номли маросим бўлиб, марҳумнинг кийим кечаги йиртилиб дафн маросимидан олдин барча қавм-қариндошларга улашилган . Мархум умри давомида тўплаган қут-барака ва тажриба шу йўл билан тарқатилган. Оналар бу йиртиқ парчалардан яхши ният қилиб неваралар ва қорамоли кўп бўлсин деб, ўз фарзандларига кийим тикишган. Шундай қилиб эски кийимга қулоқ шаклида янги ҳаёт баҳш этилган. Аждодлар руҳига сифиниш кенг тарқалган туркий халқларда бундай маросимнинг мавжудлиги ажабланарли ҳол эмас. Ўрта Осиё дарвешлари (қаландарлари) кийимида қулоқ асосий элементлардан бири бўлган, телпак ва тўн/чопонда албатта ранг-баранг мато парчалари тикилган. Дарвешлар кийимида нисбатан марқа ва хирка атамалари кўлланилган. Тарихчи Хусайн Воиз Кошифи XV асрда бу атамаларга "эски тешилган тўнлар" сифатида таъриф беради. Бу ўз навбатида тарки дунёчилик, дунёвий бойликлардан воз кечиш маъносини берган.

Иккинчи талқин - кўзмунчоқ

Инс-жинслару ёмон кўзлардан асраш функцияси ҳам қулоқ ёпинчиқ, гилам ва кийимларда мужассам бўлган. Қорақалпоқ халқ хунармандчилигига, масалан, оқ-қора рангларда қулоқ тикиш жуда кенг тарқалган. Оқ квадрат ичидаги қора ромб нақшини томоша қиласангиз кўзмунчоқ кўз олдингизга келади, бу услуга каттамиа ёки кўз дейилади. Қолаверса оналар фарзандларига йиртиқ-ямоқ шаклида кўйлак кийдиришса, кўз тегмайди, деган фикр хам халқимиз орасида мавжуд бўлган. XIX- XX аср бошларида Тошкент аёллари кийиниш одатлари ва турларини ўрганган тадқиқотчи М.А.Бикжанова қадимий урфдаги кўйлакларнинг енги остида албатта қушимча бир парча мато тикилишини қайд этган. Бу мато кўйлакка нисбатан мутлақо ўзгача рангда, кичик тўртбурчак шаклида бўлиб, хуштак еки қулупай деб номланган. Шунингдек бу одат болалар кийимида хам, айниқса "тилаб олинган бола"лар кийимида учраган . Хуштак еки қулупайни химоя вазифасидаги қулоқ элементи сифатида талқин қилишимиз мумкин.

Учинчи талқин - янги оила мустахкамлиги

Янги оила вужудга келиши халқимиз наздида сир-синоатларга бой, рамзий урфларга бурканган бўлган жараен сифатида кўрилади. Ҳозирги кунда ҳам Самарқанд вилоятида деярли ҳар бир келиннинг тўққизи (сепида) қулоқ кўрпача ва қулоқ дастурхон бўлиб, чимилдиқ ичиди тўшалади, чимилдиқ пардасида, деворий безак сифатида хам қулоқдан фойдаланилади. Келин-куёв бош қўядиган кенг, икки кишилик ёстиқнинг юқори қисми ҳам қулоқ билан безатилади. Яъни, келин-куев қулоқдек аралаш-қураш ва бир бутун бўлсин, деган яхши ниятда.

Қулоқ нақшлар замирида яна қандай сиру асрорлар мавжудлиги янги изланишларни талаб қилади. Момоларимиз яхши ният қилиб тиккан ушбу санъат услубини асл ҳолида сақлаб қолиш ва келажак авлодларга етказиш бизнинг вазифамиздир.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати:

1. Бикжанова М.А. Одежда узбечек Ташкента XIX - начало XX в.; Отв. ред. Сухарева О.А. Костюм народов Средней Азии. Историко-этнографические очерки. Москва, 1979, С.134
2. Битикчи, Э."40 элементов кыргызской культуры: 14.Курак" https://kghistory.akipress.org/unews/un_post:2217
3. Balsiger, R. N., Klaey E.J., "Bei Shah, Emir und Khan: Henri Moser Charlottenfels, 1844-1923", 1992, P. 136
4. "Ўзбекистон миллий энциклопедияси", Тошкент, 2011, Б.52

ИСХОҚХОН ЖУНАЙДУЛЛА ХЎЖА ЎГЛИ ИБРАТ

Маҳмудова Муаттар Иброҳимовна

Наманган вилояти Тўрақўргон тумани 62-мактаб ўқитувчиси

Телефон: +998(93)9416274

Muattar05@inbox.uz

Аннотация: Ушбу мақолада маърифатпарвар шоир, забардаст тилшунос, тарихшунос олим, илк ўзбек матбаатчиларидан бўлган Исҳоқхон Жунайдулла хўжа ўғли Ибратнинг ҳаёти ва фаолиятига доир маълумотлар

хусусида мулоҳазалар юритилган.

Калим сўзлар: Тўрақўргон, Ибрат, „Матбаи исҳоқия”, матбаачилик, босмахона, босма литографияси, янги усул мактаби.

Тўрақўргонда яшаб ўтган улуг инсонлар тарихига назар ташлар эканмиз, унда албатта тилшунос олим, маърифатпарвар шоир, лугатнавис, матбаачи Исҳоқхон Жунайдулла хўжа ўғли Ибрат кўз олдимишга келади. Зеро ўз даврининг илгор шахси сифатида танилган Ибрат Тўрақўргонда босмахона ташкил қилган, кўпгина рисолалар ёзиб қолдирган алломадир.

1862 йилнинг 21 март, яъни Наврӯз кунинда таваллуд топган Исҳоқхон Жунайдулла хўжа ўғли ота-оналари маърифатли бўлишгани боис, бошлангич таълимни ўз оиласида олган. 1875-1879 йилларда Кўқондаги маърифатчилик мактабида саводини чиқариб, тўрт тилни мукаммал, икки тилни лугат ёрдамида ўқиб ўрганган. 1880-1882 йилларда ўз устида ишлаб, 6-7 тилда бемалол сўзлашадиган имкониятга эга бўлган. У 18-20 ёшлирида ёқ тарих. География, биология, тилшунослик, тиббиёт илмига қизиқиши ортиб, дунё бўйлаб саёҳатни ўрзу қиласди. Изланувчан йигит ўз орзусига етишиш мақсадида 1890 йилда сафарга оланади. Маҳалла оқсоқоллари фотиҳасини олиб, йўлга чиқади ва қўпгина давлатлар бўйлаб саёғ қиласди.

Ибрат Хитой, Ҳиндистон, Саудия Арабистони, Афғонистон, Россия мамлакатларида бўлиб, 1990 йилнинг кузидаги яна қадрдон гўшасига қайтиб келади. Бу даврда унинг дунёқараши анчайин ўзгаради, ҳаётга теран қарайдиган шахси сифатида шаклланади.

У Тўрақўргонда

матбаачиликни ташкиллаштиришга 1907 йилда киришган. Шу йилнинг ёзида Оренбург шаҳрига бориб, энг аввало, маҳаллий аҳолининг маданияти, урф-одати билан яқиндан танишади. Шунингдек, саноат ва техника янгиликлари билан қизиқади. Илмга қизиқиши кучли ҳамюртимиз бу ўлқадан нусха кўчириш, китоб босиш имкониятига эга дастгоҳ қелтиради. Босмахона машинаси ва анжомларини катта машаққат билан поездда Кўқон шаҳрига олиб келган Ибрат уларни Тўрақўргонга кузнинг ёмғирли кунларида от араваларда ташибиди. Ниҳоят босмахона очиб, уни „Матбаи исҳоқия“ номи билан атайди. Маълумотларда билдирилишича, мазкур босмахона ҳозирги Тўрақўргон тумани марказидаги Академик лицей биноси ўрнида очилган. Исҳоқхон Жунайдулла хўжа ўғли Ибратнинг илгор тажрибасига бутун Тўрақўргон аҳли, зиёлийлари, ўша давр маҳаллий ҳокимияти жамоатчилиги бефарқ қарамаган. Унга қўлидан келганича ёрдам берган. Ҳатто Ибратнинг қўшниси Мирзабой ота Фиёсов ҳарф ўйиш учун уйидаги ҳосилдор ёнгоқ дарахтини кесиб берганлиги ҳаммага аён. Шунингдек Ибратнинг татаристонлик дўстичи Ҳусайн Макеев Тўрақўргонга келиб, кичик босмахонада ҳарф териувчи сифатида ишлаган ва босма литографиясини бошқарган. Ибрат янги мактаблар очиш, ўқитувчилар тайёрлаш, аёлларни илм-маърифатли қилиш ишларида фаол қатнашган. Унинг татаристонлик дўстичи Ҳусайн Макеев Ибрат очган янги усул мактабида рус тилидан дарс берган. 1901 йилда араб, форс, ҳинд, турк, ўзбек ва рус сўзларидан таркиб топган "Лугати сittat-алсина" ("Олти тилли лугат") асарини босмадан чиқаради. Мазкур лугат янги усул мактабларида мактабларида шарқ ва рус тилларини ўрганишда бирдан бир қўлланма сифатида фойдаланиб келинди. Ибрат чин қалдан ўз халқининг илмли, маърифатли бўлишини истади. Кейинги 20-йил ичida 14 та илмий-тарихий, лингвистик асар ёзди. 30 йиллик поетик ижодининг мажмуйи бўлмиш "Девони Ибрат" шеърлар тўпламини тузди. Тарихшуносликка оид "Тарихи Фарғона", "Тарихи маданият" ва "Мезон уз-замон" илмий асарларини яратди. Исҳоқхон Ибрат "Туркистон вилояти газети", "Садои Туркистон", "Садои Фарғона" газеталарига ёзган кўплаб мақолаларида фан, маърифат ва маданиятни тарғиб этган. Юртимизнинг ўша даврдаги маърифатли кишилари каби Ибратнинг сўнгти йиллардаги ҳаёти ҳам анча таҳликали ўтди. 1935 йилдан у ҳамма лавозимлардан олиб ташланди. 1937 йилнинг апрел ойида 75 ёшли кекса шоир ва маърифатпарварни ҳибсга оладилар ва Андижон турмасидаги оғир

қийноқлардан кекса Ибрат вафот этади. Исҳоқхон Жунайдулла хўжа ўғли Ибрат қабрининг қаердалиги номаълум.

Юртбошимиз ташабbusлари билан бугунги кунда Исҳоқхон Жунайдулла хўжа ўғли Ибратнинг номини абадийлаштириб, Ибрат яшаб ижод етган қишлоғи Тўрақўргонда Исҳоқхон Ибрат номидаги тарихий музей, Исҳоқхон Ибрат хиёбони ва Ибрат номидаги тилларга ихтисослаштирилган мактаб ташкил этилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.WWW.ziyouz .uz
- 2.uz.wiki pedia.org
- 3.saviya.uz
- 4.kitobxon.kom. Istiqlol qahramonlari (2005)
- 2.Наманган вилояти Тўрақўргон тумани Ибрат музейи тарихий манбалари .

ҚАДИМГИ БАҚТРИЯ

Парпиев Турғун Нормўминович

**Шеробод тумани 8-сонли умумий ўрта
таълим мактаби тарих фани ўқитувчиси**
Телефон : +998(93)768 60 54

ragriyev1976@inbox.uz

Ўзбек халқи Ўрта Осиёning бошقا халқлари каби, кўхна ва бой тарихга эга. Бу тарих Хоразм ва Сурхон, Тошкент ва Фарғона воҳаларидан, балки республикамизнинг кўп вилоят ва туманлардан топилган археологик топилмалар, жаҳон кутубхоналарида сақланаётган қўллўзма китобларнинг зарварақларида сақланниб қолган.

Мақолада милоддан аввалги асрларда Сурхон воҳаси ва ёндоши ҳудудларни ўзида қамраб олиб ташкил топган Бақтрия давлатининг ижтимоий-иқтисодий, маъмурий, маданий ҳаёти ҳақида кенг маълумотлар берилган.

Мақола республикамиздаги барча таълим муассасалари ўқитувчилари, талабалар ва ўзбек халқининг тарихи билдирилган барча китобхонларга мўлжалланган.

Калит сўзлар : Бақтрия, Нин Белид, Семирамида, Зардушт, Геродот, Ктесий, Доро III, Бесс, Искандар (Александр Македонский), Спитамен ва Оксиарт, Катан ва Австтан, Салавка, Эллинизм тушунчаси, Диодот, Тохаристон давлати.

Эрамизгача бўлган даврда ўзбек давлатчилиги тараққиётида Яқин ва Ўрта Шарқдаги, Ҳиндистон, Хитой, Юнонистон ва Рим сингари илк давлатчилик куртаклари кечган жараён юз берган. Милоддан аввалги минтақа сиёсий харитасида Хоразмдан ташқари Бақтрия, Парфия, Фарғона, Тохаристон каби давлат бирлашмалари фаолият кўрсатган. Бақтрия-бу географик вилоят (макон), вилоят номи эса Бақтр (Балқоб) дарёси номи билан боғлиқ. Унинг пойттахт шахри Бақтр ҳам худди шундай боғлиқлиқда. Юнон манбаларида "Дарёнинг номи билан шаҳар ва вилоят аталади" ёки "Зариаспа шахри кейинчалик дарё номи билан Бақтр билан аталган" дейилади. Бақтриянинг географик чегарасини жанубда Ҳиндқуаш (Парнас, Парапомис), шимолда Сүғдиёна, гарбда Марғиёнагача (Мурғоб воҳаси) белгилаш мумкин.

"Авесто"да Бақтрия (Баҳди) "байроқлари баланд ҳилпираб турдиган юрт, мамлакат", яъни шоншавкат ўлкаси сифатида тилга олинади. Қадимги Бақтрияни бошқарган сиёсий сулолалар тўғрисида аниқ илмий маълумотлар йўқ. Мавжуд афсона ва ривоятларда бақтриялик ҳукмдорлар, уларнинг куч-қудрати ҳақида тўлқинланиб ҳикоя қилинади. Ктесий оссуриялик подшоҳ Нин Белиднинг Бақтрия ерларига юришлари ҳақида сўзлаб, Нин бақтриялик аёл Семирамидага уйланганлигини айтади. Гўзал ва доно Семирамида милоддан аввалги IX-VIII асрларда Оссурия маликаси бўлганлиги тарихий ҳақиқатдир. Ниннинг Бақтрияга қарши юришида Семирамида ҳам қатнашган ва уалр Бақтрия подшоси Аксиарт билан жанг қўлганлар. Бақтриянинг ўша замондаги мавқенини шундан билиш мумкинки, гўё Нин Бақтрияга 17 000 000 пиёда, 210 000 отлиқ, 10 000 дан ортиқ жанг аравасидан иборат лашкар билан келган. Бақтр шахри забт эйлгандан кейин эса у ердаги хазинадан кўплаб олтин ва қумуш оссурияликлар қўлига тушган. Римлик Помпей Трог (милоддан аввалги I-милодий I аср) Ниннинг Бақтрияга юришини тасвирлар экан, бақтрияликлар подшоси Зардушт (Зороастр) бўлган дейди. Аҳамонийлар ва бақтрияликларнинг илк муносабатлари тўғрисида маълумотлар ҳам кам. Ктесийнинг ёзишича, Кир ва бақтрияликлар ўртасида содир бўлган тўқнашувларда бирон-бир томон устун келгани йўқ, ўзаро келишувга мувофиқ бақтрияликлар аҳамонийлар ҳукмдорини тан олганлар. Доро I даврига келиб эса Бақтрия қаттий равишда аҳамонийлар кўл остидаги мулклар қаторига ўтилади. Доро I бу ерга ноиб қилиб Додоршишни тайинлаган. Геродотнинг ёзишича Кир ва унинг ўғли Камбис ҳукмдорлик йилларида (милоддан аввалги 529-522 йий), уларга қарам мамлакатларнинг муайян солиқ олинмаган, бироқ тобе мулклардан уларга совға-салом юбориб турилган. "Дорони форслар савдогар дейишларига сабаб, - деб ёзади Геродот, - у биринчи бўлиб солиқ тизимини жорий этганлигидандир". Ҳақиқатдан ҳам Доро кўли остидаги ҳар бир мамлакат ва вилоят йилига катта миқдорда белгиланган солиқни тўлаб турган. Хусусан, аҳамонийларга тобе округлардан бўлган бақтрияликлар 360 талант солиқ тўлаб турган. Бундан ташқари аҳамонийлар бошқа йўллар билан ҳам тобе халқлар чўнтағидан қоқиб кетганлиги маълум. Қақраб ётган далаларни

сугориш учун дәхқонлар аҳамонийлар саройига бориб сув йўлини тўсиб турган тўғон дарвозаларини очиб юборишиларини сўраб нола қиласр эдилар. "Ўзим эшитганман ва биламан ҳамки, ҳукмдорлар тўғонни катта пул эвазига очган, йиллик солиқ бундан мустасно"-деб ёзди Геродот. Қадимги Элам давлати пойтахти бўлган, кейинчалик аҳамонийлар қароргоҳи бўлган Суз (Суза) шахридаги сарой қурилишида ишлатилган олтин Бақтриядан олиб кетилганлиги тарихдан маълум. Тажовузкорларнинг маҳаллий ҳалқларга нисбатан тазиёки ўз-ўзидан аҳолини исён кўтаришга мажбур қиласр. Ана шундай озодлик ҳаракатларидан бири аҳамоний Артаксеркс I (милоддан аввалги 462-424 йй) даврида рўй берган. Бунинг натижасида Бақтрия бироз муддат бўлса-да, қарамлик кишанини улоқтириб ташлашга эришган. Аҳамонийлар қўшини ва бақтрияликлар ўргасида бўлиб ўтган жангларда, гоҳ у томон, гоҳ бу томон устунликк эришиб турган. Охири бақтрияликлар енгилганлар ва яна қарамлик ҳолига тушиб қолганлар. бақтрияликларнинг аҳамонийларга муносабатини Квинт Курций Руфнинг қўйидаги гувоҳликларидан ҳам билиш олиш мумкин: "Бақтрияликлар гоятда эпчил, табиатан қаттиқўл, форсларнинг дабдабасию экатойлигин хуш кўрмайдиганлардан". Бақтрияликларнинг аҳамонийларга қарамлиги то Александр босқинига қадар давом этади. Қизиги шундаки, Жазирада юнонлардан катта талафот кўрган Доро III (милоддан аввалги 336-330 йй) Бақтриядаги ўз ноиби ва қариндоши Бесснинг сотқинлиги туфайли ҳалок бўлган. Бесс ва бошқалар мағлуб Дорони ҳибсга олиб аёллар тушган аравага соладилар ва Бақтрия томон чекина бошлайдилар. Бундан хабар топган Искандар (Александр Македонский) 500 отлиқ аскар билан уларни қувлашга тушади, тахминан Парфиянинг шарқий ҳудудларida қочоқларни қувиб етганида, улар (сотқинлар) Дорони қаттиқ фрадор қилиб ўзлри яширинади. Оғир ярадор Доронинг аҳволи шу қадар бўлганки, то Искандар унинг ёнига келгунича жон берган. У (А. Македонский) ўз рақибини мурдасини ватанига олиб бориб шоҳона равишда мархум аҳамоний ҳукмдорлар қаторига д芬 этишни буоради. Шундан сўнг Искандар Бақтрияниң жанубий сарҳадларидан нарида жойлашган ерларни бўйсундиришга киришади. Афтидан у бақтрияликларни ҳар томондан яккаlamасдан туриб уларга қарши юриш мафқадга мувофиқ эмаслигини яхши тушунган. Бу ерларни ўзига тобе этган Искандар Гирканияга (жанубий-гарбий Туркманистон), у ердан эса Парфия орқали Бақтрия томон йўлга тушади. Бу вқтда Бесс бақтрияликлар, сўғдлик ва минтақанинг юнонлар тасарруфига тушмаган бошқа аҳолисининг навбатдаги тажовузкорларп домида қолишини истамасликларини сунистемол қилиб, уларни ўз атрофига жамлаган ва ва Артаксеркс номи билан ўзини Осиё подшоси деб эълон қиласr. Бу пайтда унинг ёнида бўлган сўғдлик Спитамен ва Оксиарт Искандар босқинини даф этишда Бесни қўллаб-қувватлаб, шу тариқа Сүгдиёна дахлсизлигини сақлаб қолмоқчи бўлганлар. Искандарнинг Бақтрия ерига қадам қўйганини эшитиши билан Бесс Амударёни кечиб ўтиб, Сүгдиёна томон қочади. Юнон аскарлари Бақтрияниң қатор шаҳарларини, жумладан, Бақтрияни ҳам ишғол этадилар. Шу тарзда Бақтрия Искандар тасарруфига тушади, батрияликларнинг содиқона хизмат қилишларига ишонмаганиданми Искандар Бақтрияга ноиб этиб Артабазни тайинлайди.

Бақтрияликларнинг ҳақиқатдан ҳам келгиндилар билан тинч-тотув яшай олмасликларини тасдиқловчи маълумотларни биз юнон тарихчилари гувоҳлигига кўришимиз мумкин. Чунончи, Арияннинг ёзишича, Спитамен Сўгдиёнада юнонларнинг тинкасини қуритиб қаршилик ҳаракатларини олиб бораётган бир пайтда бақтрияликлар ҳам қўзғолон кўтара бошлайдилар. Искандар уларни бостиришни буоради, кўп ўтмай ҳам (милоддан аввалги 328 йй) Спитамен массагет отлиқлари ҳамроҳлигига яна Бақтрияда пайдо бўлади, пойтахт Зариасп (Бақтр) ни эгаллашга ҳаракат ҳам қиласr. аммо номаълум сабабларга кўра бу шаштидан қайтади, кези келганда одатда шуни ҳам айтиш керакки, Александрга қарши курашган қаҳрамонлар ҳақида сўз кетганда одатда Спитамен номи қўпроқ тилга олинади. Ваҳоланки юрт мустақиллиги учун жон берган қаҳрамонлар, йўлбошчилар бир талай бўлган. Масалан, Арияннинг тасдиқлашича, Бақтрия шимолидаги Партикан (Бойсунтоғ, Кўҳитангтоғ даралари) Спитамен қўзғолони бостирилганидан кейин ҳам тинчмаган. Бу ерда Катан ва Австан исмли курашчилар бош қўтарганлар, Александр уларга қарши ўзининг энг ишончли лашкарбошчиларидан Кратерни юборади. Арияннинг нақл қилишича, "улар билан жанг шафқатсиз бўлган", Катан ҳалок бўлади ва Австан эса асир олиниб, Александр ҳузурига жўнатилади. Мазкур воқеа милоддан аввалги 327-йили рўй берган, шу сананинг кеч баҳорида Александр Ҳиндистон юришини бошлайди.

Аммо юнонлик тажовузкорларга қарши курашлар сўнмайди, бунга оид билвосита маълумотлар юнон тарихчилари асарларида қўзга ташланади. Чунончи, милоддан аввалги 325-йили Александрнинг ўлими хусусида миши-миш тарқалади. Афтидан, ўз ватанидан узоқда, бақтрияликлар қаршилигидан силласи қуриган юнонликлар асосан, ҳарбийлардан 3000 киши пойтахти Бақтрни қўлга оладилар ва бақтрияликлар ёрдамида ўзларига бошчи тайинлаб, Юнонистонга қайтиш тараффудига тушадилар. Аммо етиб келган жазо қисмлари бунга чек қўяди, худди шунга ўхшаш воқеа милоддан аввалги

323-йили Александринг энди ҳақиқатан ҳам ажали етгани тўғрисида хабар етганда содир бўлган. Ўшанда Бақтрия ва Сўғдиёнадаги юононлардан 20 000 пиёда ва 3000 отлиқ бирлашиб , ўз ватанларига қараб йўлга тушганлар. Ўлкадаги мавқеини йўқотишдан ва бу ҳаракат бошқаларга ҳам ўрнак бўлишидан чўчиган Искандар ворислари уларга қарши қўшин юбориб, исёнкор сифатида битта қўймай қириб ташлайди. Искандар ўлимидан сўнг ҳокимият учун кураш авжига чиқади, аввал Бобилни (милоддан аввалги.312-йил), сўнг Бақтрия ва Сўғдиёнани қўлга киритган лашкарбоши Салавка салавкийлар сулоласига асос солади. Улар ўзларига тобе ўлкаларда фоят қаттиққўлилк сиёсатини олиб борадилар. Маҳаллий аҳолини, унинг маданиятини умуман инкор этиш , ноибларни фақат юононлардан тайинлаш , маҳаллий бошқарувда кўплаб ҳарбий истеҳкомлар, иншоотлар қуриб, ҳарбий куч орқали аҳолини бўйсундириб туриш тадбирларига зўр берганлар. Улар тобе ҳалқлар орасида фақат юонон маданиятини тарғиб этишни асосий вазифа деб билганлар.

Эллинизм тушунчаси илмий тамойилни XIX аср биринчи ярмида тарихчи И.Г. Дройзен киритган. Бунда у эллинлар (юонон-македонлар) иаданиятининг ўзларига тобе мамлакатлар маданияти билан ўзаро уйғунлашув натижасида вужудга келган маданий ҳолат ва муносабатларни назарда тутган. Баъзи бир олимлар эллинизм дегандা , умуман юонон маданияти таъсири остидаги ривожланган маамлакатлар , ҳалқларни тушунадилар. Искандар бошлаб берган "юононлар даври" дан бир неча юз йил муқаддам , яъни милоддан аввалги.VII-VI асрлардан бўён қадимги юононлар маданий ҳаётiga минтақамиз маданий-маънавий муносабатларида асосий ўрин тутган зардуштийлик таълимотининг таъсири катта бўлган. Бунинг исботи сифатида файласуф ва физик-математик Фалес (милоддан аввалги 585-523 йй), унинг кичик замондоши Европа адабиёти тарихида дастлабки насрый асар муаллифи Анаксимандр (милоддан аввалги 610-546 йй), файласуф Анаксиман (милоддан аввалги 585-523 йй), Гераклит (милоддан аввалги 544-475 йй), Платон (милоддан аввалги 428-348 йй) ва унинг шогирди Арасту (милоддан аввалги 384-322 йй) ва бошқа юонон мутафаккирлари ижоди ва меросини мисол қилиб кўрсатиш мумкин. Зеро милоддан аввалги 1-мингийилликнинг I-ярми охирларида ёқ Зардуштийлик таълимоти минтақамизда Эрон орқали юононлар мамлакатимизда ҳам машҳур бўлган. Салавкийлар ҳам тобе ўлкаларни сатраплар (ноиблар) орқали бошқарганлар, милоддан аввалги III аср ўрталарида (милоддан аввалги 250 йил) Бақтрия Салавкийлар салтанати таркибидан ажralиб чиқади. Бунга Бақтрия сатрапи, юонон Диодот сабабчи бўлган, уни бунга ундан асосий сабаб, биринчидан Салавкийлар ўртасида ҳокимият учун ўзаро курашнинг авж олиши оқибатида марказий ҳокимиятнинг заифлашуви бўлса, иккинчидан Бақтрия (Сўғдиёна ҳам унинг таркибида эди) аҳолисининг четга қарамликдан кутулиши учун ҳар нарсага тайёрлиги сабаб бўлган. Евтидем даврида салавкийларга қарши курашда 10 000 отлиқ аскар унинг тарафида туриб жанг қилган. Гарчи тез-тез бўлиб турадиган жанг-жадалларга қарамасдан Бақтрияниң тараққиёти бир зум ҳам тўхтамаган. Юонон тарихчилари Бақтрияни "Минг шаҳар ўлкаси" деб бекорга таърифламаган, бу эса ўша даврда ижтимоий-сиёсий ҳаётда шаҳарларнинг алоҳида ўрни бўлганлигини кўрсатади. Бақтр, Термиз каби шаҳарларда хунармандчилик, савдо-сотиқ ривож топган, пул муносабатлари пухта йўлга кўйилган. Бақтрия хукмдорлари зарб этган олтин, кумуш, мис, никел танга намуналарининг Хоразм, Сўғдиёна, Фарғонадан топилиши ҳам савдо-сотиқ муносабатлари ривожланганлигидан далолат беради. Шунингдек, Хитой, Ҳиндистон, Эрон каби мамлакатлар билан фаол савдо-сотиқ аловалари олиб борилган, юонон, Хитой манбаларида ёзилишича, бу ерда галлачилик, пахтачилик, полизчилик, боғдорчилик яхши ривожланган. Римлик тарихчи Квинт Курций Руф шундай ёзади : "Бақтрия табиати бой ва ранг-барангдир. Баъзи ерларида кўплаб боғ-роғлар ва узумзорлар бўлиб ширин меваларга тўла. Тупроғи унумдор жойларда буғдой экилади, қолган ерлар эса яйловлардан иборат". Юонон хукмронлиги даврида Бақтрияда юонон тили расмий тил ҳисобланган, шу билан бирга оромий ёзуви ва асли Панжобда юзага келган Карошли ёзувлари ҳам муомалада бўлган. Физика-математика, астрономия, фалсафа каби илмлар ривожланган, маданий ҳаётда мусиқанинг ўрни алоҳида бўлган. Турли маросимлар, байрамлар, саройлардаги тадбирларда уд, ногора, чилтор (арфа), бурғу, камонча билан чалинадиган мусиқа асбоблари бўлган. Ҳайкалтарошлик, сураткашлик, нақошлик каби соҳалар ҳам ўз даври учун юксак савияда бўлган, аҳоли турли динларга сингинган. Зардуштийлик билан бирга буддавийлик, юононларнинг Зевс, Афина, Апполон, Геракл каби худоларига сигиниш ҳоллари ҳам бўлган.

Милоддан аввалги II асрнинг 30-йилларида Бақтрия юононлар бошқарувидан батамом қутилади. Шимолдан кириб келган қабилалар ҳарбий кучи остида қулаган юононликлар ҳокимияти ўрнида тоҳарлар (юечжилар) хукмронлигидаги янги сиёсий бирлик - Тоҳаристон давлати пайдо бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар :

1. Из истории античной культуры Узбекистана. (Сборник статей. Науч. Ред. Г.А. Пугаченкова.)

Т., Изд. Литературы и искусства. 1973.-136 с.

2. Аҳмедов, Бўрибой. Тарихдан сабоқлар: Олий ва ўрта ўқув юрглари тарих факультетларининг муаллимлари, ўрта мактаб ўқитувчилари, аспирантлар ва талабалар учун қўлланма. //Маъсул муҳаррир X. Зиёев).- Т.: Ўқитувчи, 1993-432 б.

3. Геродот. История в девяти книгах. (Перевод с греческого Ф. Г. Мищенко). Том 1-2. Москва.:Типография Е.Г. Потапова, Старая Басманская, д. Мараевой. 1888 г.

4. Интернет сайтлари / Википедиялар /

ЖАРҚҮТОННИНГ ПИКТОГРАФИК ЁЗУВЛАРИ

Раззақов Жахонгир Насимжон ўғли
Наманган давлат университети
Археология йўналиши, 1-курс магистранти
Телефон: +998999097339
yoshlar_education@mail.ru,

Аннотация

Уибу мақолада ёзув сивилизациянинг муомала воситаси сифатида пайдо бўлиши, Жарқүтондан топилган пиктографик белгилар шакли ва маъносига қараб типларга ажратган ҳолда бошқа ҳудудлардан топилган шунга ўхшаи белгиларга қиёсий таҳлил қилинган. Уларнинг аҳамияти ҳақида сўз юритилган. Жарқүтон пиктографик белгиларининг жаҳон сивилизациясида тутган ўрни ва қадим ўтмишдаги ажоддодларимизнинг Шарқ ҳалқлари билан муносабатида ўзига ҳос мұхим манба эканлиги тўғрисида сўз юритилган. Қадимги ажоддодларимизнинг мифологик қараашлари, ўша даврдаги диний тушунчачалар ҳақида маълумот беради.

Калим сўзлар:

Пиктографик белги, мифология, шомонлик, тотемизм, свастика

Annotation

This article provides a comparative analysis of the emergence of writing as a means of communication, the similarity of symbols found in other regions, divided into types according to the shape and meaning of the pictographic symbols found in Jarqoton. There was a talk about their importance. The role of pictorial symbols in world civilization and the fact that our ancient ancestors were an important source in the relations with the peoples of the East were discussed. The mythological views of our ancient ancestors give information about the religious concepts of that time.

Key words

Pictographic character, mythology, shamanism, totemism, swastika

Қадимги Шарқ манбалари бўйича фикр юритадиган бўлсақ, ёзув сивилизациянинг муомала воситаси сифатида илк синфий муносабатлар шаклланган дехқончилик жамоалари даврида пайдо бўлган. Дехқончилик жамоаларининг фаолият этиши билан боғлиқ бўлган, ўзига ҳос чукур ижтимоий-иқтисодий ва идеологик-диний сабаблари ҳам мавжудки, авваламбор сарой ёки ибодатхона хўжалиги механизмининг ишлашини, бутун ҳисоб-китобларни қамраб олган тизимнинг ўрнатилиши ёзувнинг шаклланишига асос бўлган [3. 124-бет].

Айрим олимлар, сивилизациянинг белгиси деб, ёзувнинг пайдо бўлишини асос қилиб олсалар, бошқалари шаҳарларнинг пайдо бўлиши, ёзув ва ибодатхоналарни сивилизация белгилари деб ҳисоблайдилар. К. Ренфрю эса жамоанинг ижтимоий табақаларга бўлиниши, ривожланган ҳунармандчилик, шаҳар, ёзув ва ибодатхоналарнинг бўлишини сивилизациянинг асосий белгилари деб ҳисоблайди. Т.Ш.Ширинов "урф-одатларга тамомила бўйсунувчи, оғзаки ижод ривожланган, давлат бошқаруви эса кам тараққий этган жамоаларда ёзувнинг бўлиши илк шаҳарларнинг иккинчи даражали белгилари" дир деб ҳисоблайди.

Ш.Б.Шайдуллаевнинг фикрича, илк шаҳарлар, шаҳарлар билан бир тарихий жараёнда вужудга келадиган илк давлатлар бошлангич ёзув усули, яъни инсон ўз фикрини ифода этишисиз давлатнинг ҳам вужудга келиши мумкин эмас. Бойликнинг ошиши саноққа, хўжаликни бошқариш жараёнининг мураккаблашиши эса ёзувга эҳтиёж тутдирган. А.Асқаров томонидан Сополлитепа ёдгорлиги сополларидан топилган 29 та белги ва кейинги тадқиқотлар натижасида Жарқүтон ёдгорлигидан топилган 46 хил белги-ёзув битилганлиги аниқланган. Бу белгиларни пиктографик ёзув деб аташ ҳақиқатта яқин эканлиги асослаб берилган. Ушбу белгиларни кулолларнинг тамғаси дейилганда, ҳар бир ёдгорликда ушбу белгиларнинг ўзига хослик анъаналари сақланган бўлар эди. Патриархал оиласларининг тотем белгиси деб аталса тарқалиш географияси бунчалик кенг бўлмаслиги, ҳар бир ёдгорликка ҳос, бошқа жойларда учрамайдиган анъанавий белгилари бўлиши лозим. Демак, Сополли маданияти кулолчилигига учрайдиган бу белгиларни пиктографик ёзув деб аташ ҳақиқатга яқин [2. 38-39-бет].

Жарқүтон даврига келиб сополларда ифодаланган пиктографик белги-ёзувларнинг такомиллашганлигини кузатиш мумкин. Бу даврда ҳам пиктографик белги Сополли давридаги сингари маълум бир сопол идишларда, яъни хумлар, кўзалар ва қасқонларда учрайди. Бугунги кунгача

Жарқўтон даврига оид сополларда 52 хил белги-ёзув битилганлиги аниқланди. Айрим белгилар сополларда 2-3 мартадан учраса, жуда кўп белгилар бир марта чизилган ва шаклан бошқа қайтарилимайди [3. 129-бет].

Жарқўтон даври пиктографик белгиларини шакли ва маъносига қараб куйидаги типларга ажратиш мумкин:

I. Хоч. Жарқўтон даври пиктографик белги-ёзувлари орасида хоч энг кўп учрайдиган белги хисобланади. Хоч нафақат сополларда, балки, Сополлитепа ва Жарқўтон тумор ва муҳрларида хдм кенг таркалган. Сополли даври пиктографик белги-ёзувларида хоч доимо алоҳида учраса, Жарқўтон даврига келиб хоч алоҳида учраши билан бирга, ярим ой шакли ичидаги учраши билан бирга хочга қўшимча чизиқларнинг чизилиши хам характерлидир. Бу жараён хоч белгиси пиктографик ёзувда кенг кўлланилганлигидан дарак беради [3. 130-бет].

II. Омоч. Қадимги Шарқ илк шахарларининг иқтисодий ахволи асосан дехқончилик билан боғлиқ бўлган. Шундай экан, омоч ёрдамида ерни хайдашни ифодалаш пиктографик белги-ёзувда ифодаланиши кутилган сюжетлардан бири хисобланади. Худди шундай ифода Жарқўтон пиктографик белгиларида хам кузатилади.. Бу белгиларнинг хакиқатдан хам омоч эканлигини Миср пиктографиясида ифодаланган омоч тасвиридан билса хам бўлади.

III. Фидирак. Маълумки, бронза даврида илк механикага асос солинган. Кулолчилик чархининг, араванинг каашф этилиши бунга мисол бўлади. Шундай экан, арава илк айланма механизмининг хам пиктографик белгиларда ифодаланиши кутилган хол ва Жарқўтон сополларида учрайдиган айланда ва айланда ичидаги чизилган, ўзаро марказда кесишувчи чизиқларни арава фидираги деб хисоблаш мумкин.

IV. Нарвон. Жарқўтон Қабрларида бронздан ясалган "нарвон" нусхасининг учраши жуда кўп маротаба кузатилган. Тадқиқотчилар "нарвон" нусхасининг қабрларда учрашини нариги дунёга ўтиш каби анимистик тушунчалар билан боғлайдилар. Жарқўтон пиктографик белги-ёзувларида хам "нарвон"нинг ифодаланиши кузатилади[3. 131-бет].

Қадимги ҳалқлар осмоннинг ерга яқинлигига, номалум сабабларга қўра ўзаро боғланиш йўқолганига, улар ўртасидаги алоқа фақат шомон орқали амалга ошишига ишонгандар.[5.Р.1] Қадимги мисрликлар қурган пирамидаларнинг ўзи эса кўёш нурларига кўтарилиш учун нарвондай маҳобатли қурилган. Мисрликларнинг "Мархумлар китоби"да "Худолар нарвонни юқорига кўтарилиш учун яратди" деган жумлалар мавжуд. Шунингдек христиан диний китобларида Ҳазрати Ёқубни узун нарвондан жаннатга кўтарилигани ҳақида сўз юритилади. Ҳиндистоннинг Палаи тепалигидаги Алайкалу ёдгорлигига тошга қўёш тасвири чизилган ва унга нарвон орқали йўл тасвирланган[5. Р.4.].

V. Геометрик белгилар. Қадимги Шарқ пиктографиясидаги каби Жарқўтонда хам геометрик белгилардан кенг фойдаланилган. Улар овал, айлана, бурчак, учбурчак, тўғри чизиқ, параллел чизиқ каби белгилардир.

VI. Свастика. Бронза даврида свастика белгиси жуда кенг таркалган ва арийларга тегишли деган тушунча хукмронлик қиласи. Хозирги замон тарих фанида Андроново маданиятини арийлар билан боғлаш анъанаси кучайди. Ҳақиқаттан хам Андроново маданияти тарқалган худудларда энг қадимги свастика белгилари учрайди, хаттоки уларнинг айрим қабрлари хам свастика шаклида бўлганлиги кузатилган[3. 132-бет]. Энг қадимги фанга маълум свастика белгиси Украина нинг Мезина шаҳридан топилган.

Свастика нафақат Андроново, балки дехқончиликка асосланган маданият ёдгорликларида хам учрайди. Жанубий Туркманистон, Ҳараппа маданияти ёдгорликларида хам кенг тарқалган. Ҳараппа маданияти муҳрларининг энг характерли белгиларидан бири свастикадир. Қадимги ҳалқлар мифологиясида свастика дунёнинг тўрт томони, дунё хукмдори маъноларини англатган. Жарқўтон свастикаси сополда ифодаланган.

Энг қадимги свастика белгиси Украина нинг Мезина ёдгорлигидан топилган [4.Р.1]. Свастика белгиси одатда соат стрелкаси йўналишида ҳаракатланади. Свастика сўзи санскрит тилида "юқорироқ ўзликда бўлмоқ", "яхши бўлмоқ" деган маъноларни билдиради. Неолит ёки бронза даври аҳолиси ушбу белгини қандай атагани бизга номаълум. "Свастика" сўзи Хитой тилида "Ван" деб юритилади. "Ван" сўзи хитойликлар ва японларда 10 минг сонини билдириб, фазони пайдо бўлиши ҳақидаги рақамга ишора қиласи. Свастика белгилари Месopotamia тангларида, мил.авв IX-VIII асрларга оид юонон артефактларида жуда ҳам кўп учрайди[4. Р.4]. Рим империяси хукмронлиги даврида свастика Анатолиядан Испанияга қадар етиб борган. Скандинавия ҳалқларида чапга қайрилган свастика Тор худосини болгасининг белгиси хисобланган [4. Р.6].

Свастика шунингдек астрономик белги ҳам хисобланади. Ўнг томонга айланувчи свастика Күёшни ҳар кунги ҳаракатини ифодалайди. Ўнг томонга ҳаракатланган свастика буддизм, жайнизм, ҳиндуизмда

учрайди. Хан сулоласининг ипак атласида свастикадан астрономик рамз сифатида фойдаланилганлиги яққол намоён бўлади[4. Р.10].

VII. Ўсимликлар дунёси. Қадимги Шарқ пиктографиясида ўсимликлар тасвири асосий белгилардан бири хисобланади. Жарқўтон пиктографик белгиларида ўсимликлар арча, бута дараҳти кўринишларида ифодаланган.

VIII. Хайвонот дунёси. Жарқўтон пиктографиясида илон, бургут, кобан каби хайвонлар тасвиридан кенг фойдаланилган. Бу ҳолат нафақат Жарқўтон, балки бутун пиктографик ёзув усулларига хос анъанадир. Қадимги Шарқ тарихига эътибор берадиган булсак, ягона худолик шакланиб бораётган даврда ҳам эски дин кўринишлари, жумладан, тотемлар сақланиб қолаверган. Гоҳида ушбу туйгу ривожланиб, алоҳида хайвонларга, тотемларга сифинишнинг зоолатрия ёки теротеизмнинг (хайвонларга сифиниш) сакланишига олиб келган. Бу ҳолат умумий тарихий жараён булиб, Мисрда сивилизациянинг юксак ривожланганлигига қарамай, зоолатрия диний қарашлар сифатида сакланиб колган. З.П.Соколова тадқиқотларига қараганда, қадимги Мисрдаги ҳар бир "ном" типидаги давлатлар ахолисининг ўз топинадиган хайвонлари булганлиги кузатилган, якка худоликка интилиш бўлмаган худудларда зоолатрия одатлари кенг ва узоқ давом этади. Демак, пиктографияда хайвонат дунёсининг ифодаланиши табиий ҳол деган хулоса қилиш мумкин[3.133-бет].

IX. Космогоник белгилар. Пиктографияда осмон жисмлари Ой, Қуёш, ярим Ой, юлдузлар шаклли белгилар асосий белгилар хисобланади. Қадимги ҳалқларнинг аксарияти мифологик дунёқарашларини космос жисмлари билан боғлаган, ҳар бир осмон жисмининг худолари бўлган[3. 135-бет].

Хараппа маданиятида ҳам пиктографик ёзувлар аниқланган ва С.Лангдон ва Э.Маккейлар томонидан ўрганилган. Уларнинг фикрича, ҳинд браhma ёзуви айнан мана шу пиктографик белги ёзувлар асосида вужудга келган. Жарқўтон пиктографик ёзувларини бирон бир алфавитта асос бўлган деган фикр йирокроқ, негаки бу белгиларнинг ривожланиш босқичларини ҳозиргача ашёвий манбалар асосида кузатишнинг иложи йўқ. Сополли маданиятининг сўнгги - қўзали, мўлали босқичлари сополларида бирорта ҳам белги чизилмаган. Бу ҳолат Сополли маданияти пиктографик ёзув усулининг унутилганлигидан, даврий жиҳатдан ривожланмаганлигидан далолат беради. Сополли маданияти пиктографик белги-ёзувларининг Жанубий Туркманистон, Марказий Эрон, Хараппа маданиятларида тарқалган пиктографик ёзувлар билан бир хиллиги ёки ўхшашлиги ўша ҳалқлар билан жуда яқин маданий алоқада бўлганлигидан далолат беради[1. 31-бет].

Хулоса қилиб айтганда, Жарқўтондан топилган пиктографик белгилар дунёнинг энг қадимий белгилари сирасига киради. Ушбу ёзувлар ҳали тўла ўрганилмаган бўлса-да, узоқ ўмиш тарихимиз, уларнинг ўша даврдаги дунёқараши ҳақида бизга мълумот берувчи қимматли мандадир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Чориев З., Шайдуллаев Ш., Аннаев Т."Ўзбекистон худудида ёзувларнинг пайдо бўлиши ва тараққиёти". Тошкент.: "Янги аср авлоди". 2007.
2. Тогаев Ж. Жанубий Ўзбекистоннинг сўнги бронза даври ижтимоий - иқтисодий муносабатлари (сурхон воҳаси мисолида). Битирув малакавий иши. Тошкент. ЎзМУ. 2013
3. Бокиев А., Шайдуллаев А., Йулдошева З. Окс цивилизацияси. Тошкент: "Yangi nashr", 2015
4. Bipin R.Swastikas used in Neolithic, Bronze and Iron Age cultures and its probable origin is from Astrology. https://www.academia.edu/11165695/Swastika_was_used_in_Neolithic_Bronze_and_Iron_Age_cultures_and_its_probable_origin_is_from_Astrology
5. Ajit Kumar. An appraisal of ladder symbolism with special reference to rock-art. Boletin apar. 2013.

ТАРИХИЙ-МАДАНИЙ МЕРОС МОДДИЙ ВА НОМОДДИЙ ЕДГОРЛИКЛАРИНИ УЧ ЎЛЧОВЛИ РЕКОНСТРУКЦИЯСИНинг ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ

Рахматов Хайрулла Бозорбоевич
Ўзбекистон Миллий университети Жиззах филиали
"Психология" кафедраси асистенти
haugulla.raxmatov@gmail.com; : +998 90 265 80 20

Аннотация. Мақолада тарихий-маданий мерос моддий ва номоддий объектларини 3D-моделларини яратиш, уч ўлчовли реконструкцияларни шакллантириши, дастурлардан фойдаланиши ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: 3D-модел, тарихий едгорлик, реконструкция, ландшафт, дастур, тарихий манбалар.

Уч ўлчовли реконструкцияни яратиш фанлараро ёнлашувлардан фойдаланишини тақозо қиласди. Бундай реконструкцияларни яратишда турли хилдаги тарихий манбалар жалб қилинади. Айниқса, анъанавий ендашувлар доирасида кенг ва самарали фойдаланиши имкониятига эга бўлмаган визуал манбаларга (хариталар, схематик режалар, кўринишлар ва ҳқ.) алоҳида эътибор берилади.

Ишни бошлашдан олдин тадқиқ этилаетган обьектларга оид материал ахборотни маълум тарзда тизимга келтирган ҳолда танлаб олинади. Бу ахборот қўйидаги гуруҳларга ажратилиши мумкин:

1. Тарихий едгорлик жойлашган жой тарихини, ландшафтини, ўсимликлар қопламини, у ерда истиқомат қилган ва қилаетган аҳоли фаолиятидаги ўзгаришларни ўрганиш.

2. Тарихий едгорликлар биноларини, иншоотларини ўрганиш (меъморий хусусиятлари, қурилиш услублари, қурилиш материали, шаҳар инфратузилмасининг ривожланиши). Бу бинолар ва иншоотлар давлат ва маъмурий бинолари, тураг жойлар ва хўжалик бинолари, ибодатхона ва масжидлар, савдо расталари, дўконлар, омборхоналар ва б.

Ишнинг дастлабки босқичида манбалар ўрганилади: қоғозли ташувчиларда сақланаётган материал рақамлаштирилади, кейинчалик улар виртуал муҳит элементларини яратишида фойдаланилади. Бу босқичдаги бинолар ва иншоотларнинг виртуал реконструкцияларини тузиш давомида меъморчиликда (архитектурада) кўлланиладиган усуллардан фойдаланилади. Бинолар чертежларини тузиш матнли манбалардаги маълумотлар, алоҳида расмлар, режалар, сақланиб қолган иншоотлар ва уларнинг қолдиқлари асосида амалга оширилади. Кейинги босқичда ландшафт тарихи ўрганилади. Бунда ҳам манбалардаги маълумотлар, расмлар, схематик режалар, шаҳар еки қишлоқ режаси ўрганилади. Олинган натижалар асосида ландшафтнинг виртуал реконструкцияси ишлаб чиқилади. Учинчи босқичда бинолар ва иншоотлар тузилемаси ўрганилади: қурилиш услуби, материаллари, параметрлари, таркибий қисмлари ва ҳқ.

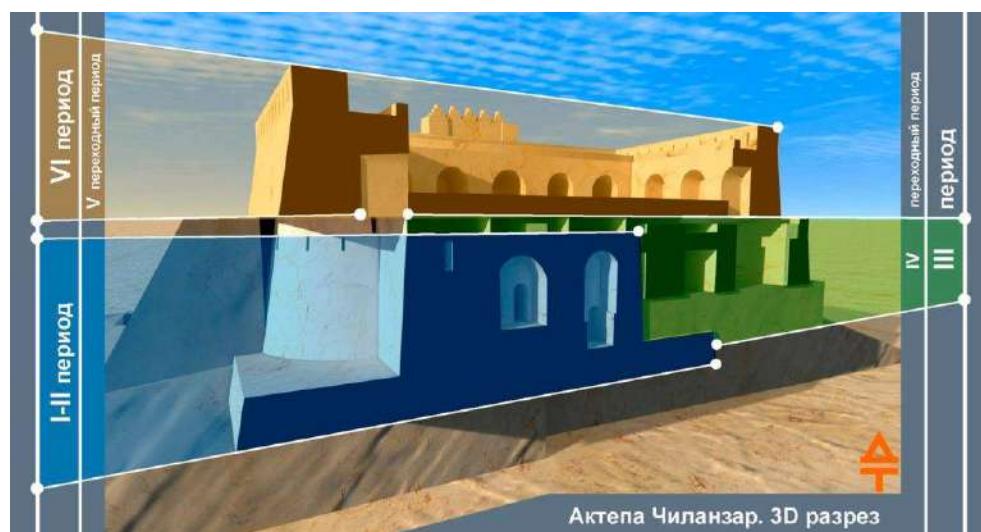
Матнли ва график маълумотларни 3D-форматга ўзгариши жараенида Torque Game Engine дастурида реконструкция кутубхонаси шакллантирилади. У атмосфера, ландшафт, ўсимликлар қоплами, биноларнинг уч ўлчовли моделлари, меню панелидан иборат бўлади. 3D Max дастури ердамида рельеф модели яратилиб, 3D Game Studio дастурига ўтказилади. Ландшафтни тузишда реконструкция майдони, керакли тепаликларни режага киритиш, тупоқ қатламлари бўйича генерация қилиш, сув манбаларини жойлаштириш, ўсимликлар қопламини жойлаштириш амалга оширилади. Ўлчов ускунаси модели ердамида реконструкциянинг масштаби берилади. Модел 3D Game Studio дастуридан Torque Game Engine дастурига ўтказилиб, юза генерацияси жараени бошланади. Torque Game Engine дастури ўсимликлар қопламининг чўл, ўрмон-чўл, қумлок, ботқоқ, қоратупроқ каби элементларини жойлаштириш имконини беради. Кейин ўша тартибда бинолар ва иншоотлар моделлари ҳам яратилади. Дастлаб едгорликнинг асосий биноси, кейин унинг атрофидаги бинолар киритилади. Бино модедини яратишида схематик режа, бинонинг фотосурати, ички тузилишини кўрсатувчи расмлардан фойдаланиш керак. Турли тарихий манбалардаги, археологик тадқиқотлардаги маълумотлар бинонинг дастлабки кўринишини тиклашга имкон беради. Муаммо шундаки, кўпчилик тарихий манбаларда бинолар ва иншоотларнинг параметрлари, ташқи кўринишининг таърифлари келтирилмаган. Шунинг учун археологик тадқиқотлардаги маълумотлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади, чунки уларда схематик режалар, рельеф ва ландшафт ҳақидаги маълумотлар, едгорликнинг кўриниши келтирилган бўлади. Мисол учун, Э.Исматуллаев ва F.Сайдалиевларнинг Shosh.uz сайтида келтирилган 3D-реконструкцияларини олайлик. Бу сайт учун Т.Нурулин Тошкентдаги Оқтепа едгорлиги реконструкцияси ҳақида мақола езиб [2], унда 3D-модел расмларини келтирган.

Куида бу расмларни эътиборингизга ҳавола қиласиз.

Оқтепа Чилонзор I-II даврлар. Фарбий томон
(Т.Нурулин реконструкцияси)

Оқтепа Чилонзор. Зта асосий бинони ўз ичига киритган
тепаликнинг 3D кесими (Т.Нурулин рек.).

Едгорликнинг ҳозирги аҳволи
Мазкур реконструкцияларни бажаришда Т.Нурулин асосий манба сифатида М.Филанович ва

бошқаларнинг ишларидағи археологик режалар, стратиграфик кесимлар, археологик топилмалар расмларидан, объектнинг матнли таърифидан фойдаланганлигини езди [1, 3, 4].

Хуллас, тарихий-маданий мерос объектларининг уч ўзлчовли реконструкцияларини яратиш ҳозирги тарих ва археология фанларининг долзарб тадқиқотларидан ҳисобланади. Улар асосида музейлар, сайларни бойитиши ёшлиларимизда ватанпарварлик ҳиссини, тарихимизга қизиқиши, инновацион технологияларга иштиёқни шакллантиради ва келгусида компетентли, рақобатбардош мутахассислар сифатида Ватанимизга хихмат қилишларига ундайди.

Адабиетлар рўйхати:

1. Древний Ташкент. /Отв. ред. канд. истор. наук И. Ахрапов. - Т.: "Фан", 1973. - 144 с. с ил.
2. Нурулин Т. Актепа Чиланзар графическая реконструкция. // <https://shosh.uz/aktepa-chilanzar-graficheskaya-rekonstruktsiya/>
3. Филанович М.И. Древняя и средневековая история Ташкента в археологических источниках. - Т.: Узбекистан, 2010. - 312 с.
4. Филанович М.И. Ташкент. Зарождение и развитие города и городской культуры. - Т.: Фан, 1983. - 232 с.

ТАРИХ ДАРСЛАРИДА БАДИЙ АДАБИЁТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Турдиқулова Фарогат Набиевна

Фарғона вилояти Фурқат тумани 8-мактаб ўқитувчиси

Телефон: +998(97) 502 28 03 farogatxon1978@gmail

Аннотация: Ушбу мақолада тарих фанини ўқитишида интерфаол методлардан фойдаланиши, жумладан тарих дарсларида бадиий адабиётлардан фойдаланиши орқали ўқувчиларни китоб ўқишига бўлган қизиқишини ошириши тўгрисида маълумот келтирилган.

Калит сўзлар: ўқитиши методи, замонавий ўқитиши технологиялари, замонавий дарс, ўқитишининг ноанъанавий методлари, китоб, тарихий- бадиий адабиёт.

Давлатимиз раҳбарининг китоб ишлаб чиқариш ва китобхонлик маданиятини янада яхшилаш масаласига куюнчаклик билан ёндашаётганида чуқур маъно, эзгу мақсад мужассам. Чунки китоб инсоннинг маънавий қувватини оширувчи буюк куч, инсониятнинг тарихий хотираси, келажак йўлларини ёрқин кўрсатиб беришга қодир машъаладир.

Ўқитиши методи деганда таълим жараёнида ўқитувчи ва ўқувчиларнинг маълум мақсадга эришишга қаратилган биргаликдаги фаолият усуллари тушунилади. Бошқача қилиб айтганда, ўқитиши методлари ҳар иккала фаолиятнинг, яъни ўқитувчи томонидан ўқувчиларни билим, кўникма малакалар билан қороллантириш, ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш, уларда илмий дунёқарашни шакллантириш ҳамда ўқувчилар томонидан ўша назарда тутилган илмий билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштириш фаолиятида қўлланиладиган усулларни ўз ичига олади.

Тарих ўқитиши амалиётида тарихий материалларни пухта ва мустаҳкам ўзлаштиришга ёрдам берадиган кўпгина самарали усуllibар бор. Ўқитувчи тушунтириб берадиган тайёр билимларни тушуниб олиш қийин эмас, факат эсда сақлаб қола билиш керак холос. Бу усулни муҳим томони шундаки, у нисбатан қисқа вақт ичидаги катта кўламдаги тарихий билимларни ўрганиш ва ўқувчилар хотирасининг ривожланишига ёрдам беради. Аммо бу усул ўқувчиларда, айниқса юқори синф ўқувчиларида тарихни ўрганишга қизиқишиш уйгота олмайди, уларнинг тафаккури, билиш, малака ва қобилятлари ривожланишини таъминлай олмайди.

Замонавий технологиялар кенг тарқалган бугунги кунда ўқувчиларни китоб ўқишига қизиқтириш, уларни мутолаа жараёнига жалб этиш жиддий масала бўлиб қолмоқда. Синфдан ташқари ишларнинг асосий шаклларидан бири - бадиий адабиётдан фойдаланиш бўлиб, бунда ўқувчилар ўтмиш ҳақида жонли тасаввур ҳосил қиласидилар. Бадиий адабиётнинг ёшларни комил инсон қилиб тарбиялашдаги аҳамияти катта. Тарихий-бадиий адабиётлар тарихий жараёнларни ўзлаштиришда муҳим омил ҳисобланади. Тарихий-бадиий адабиётлардан фойдаланишда ўқувчиларнинг ёш психологик хусусиятларини инобатга олиш муҳимдир. Бадиий адабиёт образларидан фойдаланиш ўқитувчи баёнининг тарбиявий аҳамиятини ошириш билан бирга унинг эсда қолишини, дарснинг қизиқарли бўлишини таъминлайди, ҳамда ўрганилаётган тарихий давр ҳақида тўлиқ тушунча ва тарихий тасаввур ҳосил қиласига хизмат қиласиди. Маълум даврнинг ижтимоий ҳодисаларини реал акс эттирувчи ҳақиқий бадиий образ, типик образлар ўша ижтимоий ҳодисанинг моҳиятини ифодалайди. Ўқитувчи баёнида бадиий адабиётдан олинган лавҳалари баённинг таъсиричан бўлишини ҳам таъминлайди, ўрганилаётган тарихий воқеаларга нисбатан ўқувчиларда хайриҳолик, завқланиш, афсусланиш кайфиятларини, нафрат ёки ҳайрат туйгуларини тугдиради. Бадиий ёдгорликларнинг асосий аҳамияти шундан иборатки, улар ўз замонидаги жамиятнинг гоясини акс эттиради ва буни ўқувчиларнинг тушуниб олишларига, тарихий ҳодисалар ва арбобларнинг ёрқин бадиий образларини равшан тасаввур қилишларига ёрдам беради. Шу билан бирга ўқувчилар бадиий адабиётнинг жамият ҳаётидаги роли билан ҳам аниқ мисолларда танишадилар. Ундаги ажойиб фазилатлар ўқувчиларга ижобий тарбиявий таъсири кўрсатади. Тарихий романларни ўқиш натижасида ўқувчиларда тарихга қизиқишиш уйгонади. Ўрганилаётган даврга доир адабий ёдгорликлар тарих дарсларида кўпинча дарс материалини хуласалаш ва умумлаштириш учун асос бўлиб хизмат қиласиди.

Ўқитувчи бадиий адабиётни танлашда материалнинг таълим-тарбиявий жиҳатдан қиммати, шунингдек тарихий ҳодисаларнинг нақадар ҳаққоний реал ва илмий қилиб ёритилганлигини эътиборга олиши талаб этилади. Ўқувчи асарда тасвирланган тимсоллар галереяси ва бадиий воситаларни фақат кузатувчисига айланмаслиги, балки адаб олга сурган таълим-тарбиявий гояни қандай натижага эришганлиги нуқтаи назаридан баҳолашга ўрганган тақдирдагина унинг

моҳиятини тўлиқ, чуқур англаб етиши муқаррар. Масалан: Миркарим Осимнинг "Карвон ўйларида", Хамдам Содиқовнинг "Амир Темур салтанатида хавфсизлик хизмати", Мирмуҳсиннинг "Темур Малик", Пиримқул Қодировнинг "Юлдузли тунлар" ва "Авлодлар довони", Исҳоқ Содиқовнинг "Фаргона зулмат қўйнида", Тўлаган Қосимбековнинг "Синган қилич", Тўлепберган Қаипбергановнинг уч жилдлик Маманбий, Ойдўстбий ва Эрназарбий тўғрисидаги романи кабиларни келтириш мумкин. Асарларнинг номларини яна давом эттиришимиз мумкин.

Бадиий асарни тўғри танлай билиш ҳам асар гоясини таълим-тарбиявий томондан чуқур ўзлаштиришнинг муҳим омилларидан бири бўлиб, уни танлашда маълум мезонларга асосланилади, яъни бадиий асарнинг юксак гоявий-бадиий қиммати, адаб ижодида асарнинг характерли ўрни (асосан юқори синфларда): асарнинг яратилган ва ўрганилаётган давр учун аҳамияти (бу ҳам асосан юқори синфларда ҳисобга олинади); бадиий асарнинг таълими, тарбиявий, ривожлантирувчи хусусияти; бадиий асарнинг ўқувчи ёшига мослиги, муносаблиги; ўқувчида қизиқиш уйготиши; ўқувчининг маънавий қизиқиши; талаби, эҳтиёжларига жавоб берга олиш даражаси инобатга олинади.

Ўқувчиларнинг билимларни янада ривожлантириш тарихий манбалар ва бошқа адабиётларга мурожаат этилишини талаб қиласар экан, бунда албатта Давлат таълим стандарти ва ўқув дастурида берилган талабларни чуқур ўзлаштиришга қаратилган билимларни бериш назарда тутилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ишмуҳамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар / Таълим муассасалари ўқитувчилари учун амалий тавсиялар. - Т.: ?Истеъод! жамгармаси, 2009. .
2. Абдуллаева Х.А. Машгулотларда фаол таълим усусларидан фойдаланиш. - Фаргона: ФарДУ, 2008.
3. Тарих фанини ўқитишида инновацион технологиялар. - Тошкент. 2017-йил.
4. Ходжаев М., Латипов Б., Бойназаров Ф. Янги педагогик технология асослари. - Тошкент, 2007-йил.

МИЛЛИЙ ОЗЛИКТИ АНЛАЎДА ТАРИЙХЫЙ ЕСТЕЛИКЛЕРДИН АҲМИЙЕТИ

Уснатдинова Дилбархан

Нукус шаҳар 29-умумтаълим мактаби тарих фани ўқитувчиси

Телефон: +998(97)7882313

+998(91) 3073662

Аннотация: Усы мақалада ҳәр бир жасас әүладты баркамал инсан етип тәрбиялаў, олардың миллий өзлигин аңлауында, соның менен бир қатарда мәмлекетимизде туризм тарауын раўажландырыўда тарийхый естеликлердиң әҳмийети ҳаққында пикирлер айтывлады.

Таяныш сөзлөр: Тарийхый естеликлер, миллий өзлик, тарийхый өзликті аңлаў, социаллық турмыс, бузғынши идея, жаратыўшы идея, мәдений байлықтар.

Бизге белгили, жәмийетлик раўажланыўдың барлық басқышларында миллий өзликті аңлаў айрықша мәселе болып қалмақта. Әсиресе, Өзбекстан Республикасы өз ғәрәзизлигин қолған кириткеннен соң актуаллыққа айланды. Миллий өзликті аңлаў тарийхты билиўден басланады. Себеби, өз тарийхын, өтмишин билмеген инсан миллий өзлигин аңлауы мүмкин емес. Тарийхыйты билиў, түснүү болса, әлбетте тарийхый естеликлер арқалы ғана әмелге асатуғынлығы көпшилик илимий әдебиятларда дәлийлленген.

Тарийхый естеликлерди қәстерлеп абайлаў, оны көз-қараашығымыздай асырап келешек әүладтқа жеткериў тек билимлендириў тарауы хызметкерлериниң тийкарғы үазыйпасы ғана болып қалмай, ал ҳәр бир тарау хызметкериниң баслы мәселеси болып қалмақта. Себеби, глоабалласыў дәүиринде ҳәр түрли бузғынши идеяға қарсы жас әүлад санасында жаратыўшы идеяны қәлипластериү арқалы ғана гүресиў мүмкін. Жаратыўшы идея тарийхты билиў хәм түснүү менен бирге оны қәстерлеп абайлаў, оған хрмет көзи менен қараў менен диалектикалық жақтан байланысқан. Бунда тарийхый естеликлердин орны гиреўли. Тарийхый естеликлер халықтың раўажланыў жолының белгили басқышларының айнасы болыўы менен бирге келешек әүладтың руўхый жақтан өсиүине өзиниң күшли тәсирин жасайды.

Тарийхый естеликлер ата-бабаларымыздың өтмиштеги социаллық турмыс тәризи, жасаў жағдайынан дерек берип ғана қоймай, ол ең дәслеп бүгинги ғәрәзизлигимиздин қәдирине жетиүге бағдарлайды. Ҳәзирги билимлендириў тарауын түптен өзгертийдің сапалы басқышында ҳәм жетик кадрларды таярлаў изшил даўам етип атырған бизиң мәмлекетимизде тарийхый естеликлерге болған итибар күштеймекте. Мәлекетимиздеги барлық тарийхый естеликлер терең изертленип, этирапында абаданластырыў жумыслары алып барылып, көрсөң көз қуўанатуғын орайға айландырылды. Солар қатарында Самарқанд қаласындағы Регистан майданы айрықша тилге алынады. Регистан майданы Шердар, Тиллакори ҳәм Улугбек медреселеринен ибарат болып, ЮНЕСКО шөлкеминиң дизимине алынған тарийхый қалаларының бири есапланады. Халық аралық «Шарқ тароналары» фестивалының Самарқанд қаласында өткерилиў де тарийхый байлықларымыздың сиясий әҳмийеткө ийе екенлигинен дерек береди.

Хорезм ўәлаятындағы Ийшан қаланың «Жәхәнниң мәдений миyrасы» дизимине киритилиў, Орайлық Азияның ең көрnekли естелиги есапланған Еллиққала районында жайласқан Топыраққала тарийхый естелиги, Төрткүл қаласында жайласқан Қойқырылған қала, Әмиүдәръя районына қарап баар жолда жайласқан Шылпық естелиги, Хожели районындағы Назлымхан сулыў ҳәм басқа да бир неше тарийхый естеликлер мәмлекетимиздин дүньялық орталықта мәдений-тарийхый естеликлерге бай ел

сыпатындағы абыройының жоқарылауына үлес қосады.

Өзбекстан Республикасы Президенти Ш.М.Мирзиёевтың басламасы менен Өзбекстан миллий телерадиокомпаниясы қурамында «Өзбектан тарийхы» телеканалының ашылыуы тарийхымызга болған үлкен итибардың бири болып табылады. Бул келешек әүладқа тарийхымызды еледе тереңирем түснүүгө, тарийхый өзлигимизди аңлауға, сол арқалы ғәрэзсизлигимизди асырап-абайлауға тұрткы болатуғынлығы сөзсиз.

Өзбекстан мәдений-тарийхый естеликлерге бай мәмлекет. Тарийхый естеликлер тек миллий өзликти аңлауда әхмийетли болып қалмай, бүгинги күнде исбілерменлик тарауын рауажландырыуда да өз әхмийетине ийе. Буны мәлекетимизде алып барылып атырған туризмди рауажландырыў сиясатында көриүгө болады. Шет ел саяхатшыларының бизиң бай тарийхымызға болған қызығыўшылығының артыўы мәлекетимизде туризм тарауының кең рауажланыуына унамлы тәсириң тийгизеди. Елимизде тарийхый орынларда саяхатта болған ҳәр бир шет ел пүкарапары бизиң бай тарийхый естеликлеримизди ҳәм мәдений байлықларымызды көріп, өз тарийхын қәстерлеген Өзбекстан халқы ҳаққында унамлы пикірлерин билдириўинин ғалаба хабар кураллары арқалы гүүасы болып атырмыз. Бул бизиң әсирлер даўамында қанша қатал сүргинлерде жоғалтпай асырап-абайлаған миллий байлығымызға айтылған хүрметли сөзлер есапланады.

Солай екен, мәмлекетимиздин ҳәр бир пүкарасының қандай уллы тарийхымыздың бар екенлигин терең түснинип, оны қәстерлеп абайлаш келешек әүладқа сап ҳалында жеткизиүй тийкарғы ўазыйпасы болып қалыўы керек.

Тарийхый естеликлер қанша әсирлер өтседе, заманлар өзгерсе де өз әхмийетин сақлап қала береди. Олар келешек әүлад ушын мақтаныш сезимлерин қәлипластеретуғын уллы тулға болып сақланады.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Хожаниязов.Ғ, Ҳәkimниязов. Ж. Қарақалпақстанның әжайыпжети естелиги. – Нөкис. 2004 24-51-бетлер
2. Жўраев.Н Тарийх фалсафасининг назарий асослари. –Т.: «МАЪНАВИЯТ» 2008. 198-321 бетлер

БУХОРО МУДОФАА ДЕВОРЛАРИ ТЎҒРИСИДА В.В.БАРТОЛЬДНИНГ ҚАЙДЛАРИ

Худойкулов Тўймурод Бекмуродович
ТИҚҲММИ БФ Тарих фани ўқитувчиси
93 622 23 00, mirjonbek23@mail.ru.

Аннотация: Мақолада Бухоро қадимий деворларининг бунёд этилиши ва уларнинг кейинги даврлардаги ҳолати ҳақида академик В.В.Бартольд асарларида келтирилган тарихий маълумотлар таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: Академик В.В.Бартольд, Бухоро, кампир, воҳа девори, работ девори, шаҳристон девори.

Қадимий шаҳарлар мудофаасида деворлар муҳим аҳамиятга ега бўлган. Шу каби кўриниш Бухоро шаҳри тарихий шаклланиш жараёни учун ҳам характерлидир. Академик В.В.Бартольд асарларида Бухоро воҳаси ва шаҳар деворлари бунёд этилиши тарихи ҳамда уларнинг ўзига хос жиҳатлари хусусида қимматли маълумотлар мавжуд. Олим бу маълумотларни муаррихларнинг ёма манбалари ва ўзига замондош тадқиқотчиларнинг илмий хулосаларига таянган ҳолда тақдим этади. В.В.Бартольд Бухоро воҳаси ва шаҳар деворлари ҳақида ёзишда буоқ тарихчилар Наршахий, Истархий, Самъониий, Яқут асрларидан унумли фойдаланганини айтади. Шунингдек, манбаларда келтирилган маълумотларнинг аниқлиги ва қийматига ўз таҳлилий муносабатини билдириб ўтади.

В.В.Бартольд Бухоро географик жойлашувини Ўрта Осиёнинг бошқа тарихий шаҳарлари билан таққослади. Унинг таърифлашича, Самарқанддан фарқли ўлароқ, Шаҳарнинг ўрнашган жойи доимо ўзгармас бўлган. Ҳаттоқи, босқинчиликлар даврида вайронага айланган ҳудудлар яна ўз ўрнида пайдо бўлгани ва бошқача қилиб айтганда, минг йиллар даврида шаҳар кўриниши бир хил сақланганини олим тадқиқотларида эътироф этади.

Саййид Муҳаммад Носирнинг 1921 йилда форс тилида ёзилган "Таҳқиқоти арки Бухоро" асари тавсифи илк бор В.В. Бартольдинг "Занятия в Туркестанских библиотеках и музеях летом 1925 г." мақоласида келтирилган. "Таҳқиқоти арки Бухоро"нинг мұқаддимасидан маълум бўлишича, Бухоро Аркига доир тадқиқотлар олиб бориши ҳақида алоҳида рисола ёзиш Бухоро Ҳалқ Совет Республикаси "Тарих анжумани" ташкилотининг аъзоси Саййид Муҳаммад Носирнинг зиммасига юклатилган. В.В.Бартольд ушбу асарни таҳлил қиласар экан, муаллиф Наршахийнинг "Бухоро тарихи" асаридан унумли фойдаланиши билан бирга бир қатор янги маълумотларни ҳам келтирганини эътиоф этади. Бухоро вилоятини ўраб олган деворнинг узунлигига оид қимматли маълумотлар ёки амир Шоҳмурод ва Ҳайдар ҳукмронлиги даврида деворларнинг таъмирланиши ва қалъя ичидаги бунёдкорлик ишлари, шулар жумласидандир.

В.В.Бартольд Сомонийлар даврида Бухоро шаҳри уч қисм - Сарой, Шаҳристон ва Работдан ташкил топгани ҳақида биринчилардан бўлиб изоҳ қолдирган. Сарой шаҳар ички қалъаси бўлиб, Шаҳристон алоҳида девор билан ўраб олинган ва роботдан ажратилган. Олимнинг манбаларга таяниб маълумот беришича Работ девори сомонийлар даврида, яъни 849-50 йилларда қурилган. У XX аср бошларида сингари 11 та дарвозага эга бўлган. Бу дарвозалар ҳақида Истархий батафсил ёзиб қолдирган.

В.В.Бартольд Шаҳристонни Самарқанд, Балх ва Маврдан фарқли равища еттита дарвозага эга ва бу Арк қурилишида қўлланган 7 та юлдуздан ташкил топган катта айиқ туркумiga қиёсий бўлиши мумкин деб ҳисоблайди. Шаҳристон деворлари яқинида ёғоч идишлар раастаси, унинг яқинида писта-бодом бозори ва шу каби савдо масканларининг жойлашуви шаҳар ижтимоий-иқтисодий ҳаётида деворнинг муҳим аҳамиятга ега эканидан дарак беради.

Воҳа деворининг бунёд этилиши ва ҳар йилги таъмирланиши учун жуда кўп меҳнат ва маблаг сарфланган. Фақатгина Исмоил даврида ҳалқ девор солигидан озод қилинади. Кейинчалик деворлар ночор аҳволга тушади. Шу боис XII асрда деворлар "қария", "кампир" номини олган. Девор қолдиқлари ҳозир ҳам сақланган бўлиб, у кампир-девор деб аталади. Деворни олдин Н.Ф.Ситняковский, кейинчалик Л.Зимин текширган ва ўрганганишган Шаҳар шимолий-шарқидан девор қолдиқлари аҳоли яшаш жойидан чўлга томон Карманага қараб чўзилган. Унинг шимолий қисми Зарафшон дарёсининг чап қирғогидан бошланган.

В.В.Бартольд асарларида Истархийнинг воҳа девори ҳақидаги маълумотини келтиради. "Бухоро деворларининг узунлиги ва эни 12 фарсахни ташкил этган. Девор Самарқанд йўлидан Тавовиснинг шарқигача чўзилган эди. Бу шаҳардан 7 фарсах узоқликдаги масофани ташкил этади. Хурросон йўлидан

шаҳаргача эса 3 фарсах масофа эди. Деворларнинг ҳар йилги таъмирланиши жуда қимматга тушарди. Бу эса халқа моддий зарар келтиради".

В.В.Бартольднинг Истахрийга таяниб ёзишича, Работдан ташқи ҳудудлар 22 га бўлинган ва шундан 15 таси воҳа деворлар ичида жойлашган. Уларнинг асосий вазифаси яқин ҳудудларни ҳимоя қилишдан иборат бўлган. Олим ҳудди шундай ҳолат Самарқанд ва Балхда ҳам мавжуд бўлганини таъкидлайди. Бу девор Абул Аббос Фазл ибн Сулаймон ат-Тус бошчилигига қурилган. Курилиш 830 йил битирилган. Деворнинг ? чақирим оралиғида дарвоза ва минора қурилган. Шу ўринда В.В.Бартольд Тарихчи Маъсудий Селмуийнинг "Аббосийлар династияси ва Хурсон амирликлари ҳақида" номли китобига таяниб, шундай дейди "Фазл ибн Сулаймон даврида фақатгина ҳаробага айланган, Сўғд шоҳлари қурган эски қалъя деворларини тикланган эди" Олимнинг таъкидлашича шаҳарга қўпинча, кўчманчи турк ва бошқа қабилалар ҳужум қилиб турган. Аҳолини талон-тарожидан ҳимоя қилишда воҳа деворининг аҳамияти катта бўлган.

Академик В.В.Бартольд асарларини таҳлил қилиш натижасида Бухоро воҳа, работ ва шаҳристон деворлари хусусида бирламчи манбага таянган ҳолда қимматли маълумотлар келтирилганига амин бўламиз. Шуни таъкидлаш мумкинки, бу мавзуда тадқиқотлар давом этиши баробарида олим асарларида қолдирилган маълумотлар ўз аҳамияти сақлаб қолади

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Бухоро Шарқ дурдонаси/ Муаллифлар жамоаси.-Тошкент: "Шарқ" 1997
2. Бартольд В.В. Бухара. Соч. -Т.III, -Москва, 1965
3. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Соч., Т.I, М., 1963
4. Бартольд В.В. Бухара. Её памятники и их судьба. Соч. -Т.IV, -Москва, 1966
5. Eversmann E., Reise von Orenburg nach Buchara. Берлин, 1823. также Russian Missions into the interior of Asia, Лондон, 1823
6. Наршахий. Бухоро тарихи, -Тошкент, 1991.
7. Некрасова Е.Г., О нескольких старых планах Бухары. В сб. Из истории культурного наследия Бухары. Вып.10.-Бухара. 2006.

ЎЗБЕКИСТОНДА ПЕДАГОГИК БИЛИМ ЎРТЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ ЖАРАЁНИ(1945-1965 ЙИЛЛАР)

Шарипова Наргизахон Абдуқаҳхоровна

Мустақил тадқиқотчи, Кўқон Даълат Педагогика Институти академик лицейи маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари,

Телефон +99891-141-13-03
(nash.kokand@gmail.com)

Аннотация.

Мақолада Ўзбекистон педагог кадрлар тайёрлаши тизимини шаклланиб бориши - ўқув юртларини кўпайиб бориши жараёни ёритилган. Олий ўқув юртлари, педагогика билим юртларида мутахассис кадрлар тайёрлаши, уларни иш жараёнига жалб қилиниши манба ва адабиётлар асосида таҳсил қилинган.

Калит сўзлар: ўқитувчи, мактаб, техникум, билим юрти, институт, педагогика, кундузги, сиртқи, кечки, факультет.

Ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг бугунги босқичида - таълим тизимини барча соҳаларига катта талаблар қўйилмоқда. Бугунги кун ўқитувчиси нафақат ўз касбини моҳир устаси, балки шахсий манфаатидан кўра халқ манфаатини устун қўйиб, зиммасига юқлатилган вазифани бажарадиган шахс бўлмоғи лозим.

Ўзбекистон Президентининг "Умумий ўрта, ўрта маҳсус ва касб-хунар таълими тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Фармонига асосан коллежлар фаолияти қайта қўриб чиқилиб, такомиллаштирилмоқда[7]. Бундай ўқув юртларини битирғанларга олий таълимни давом эттириш учун имтиёзлар берилмоқда.

Педагогика билим юртлари тарихи XX асрнинг биринчи чорагидан бошланди. Йиллар давомида улар сони кўпайиб борди.

Ўзбекистон таълим тизимида ўқитувчи мутахассислар тайёрлаш учун педагогика билим юртлари, педагогика техникумлари, педагогика институтлари, ўқитувчилар институтлари фаолият олиб борган. Аҳолига қулайлик яратиш мақсадида таълим олишнинг кундузги, сиртқи, кечки усууллари яратилган.

Уруш ва урушдан кейинги йилларда ўқитувчи кадрларга бўлган эҳтиёж янада ортди. Чунки ўқитувчи кадрларнинг аксарияти урушга кетди, уларнинг қўпчилиги қайтмади. Аёлларни таълимга тортиш учун ҳаракат кучайтирилди. 1943 йилда хотин-қизларни, айниқса ўзбек аёлларини ўқитувчилар касбига жалб қилиш учун Кўқон шаҳрида республикада ягона хотин-қизлар ўқитувчилар институти ташкил этилди[1, Б.81].

1945-йилга келиб мактабларда олий маълумотли ўқитувчилар етишмас, ўрта маҳсус маълумотли ўқитувчиларга бўлган эҳтиёж ҳам юқори эди. Ўқитувчилар тайёрлаш уч ойлик қисқа курсларини битириб ишләётган ўқитувчилар қўпчиликни ташкил қиласади. Бу ўқув курслар Тошкент, Андижон, Самарқанд ва Кўқонда ташкил этилган[3, Б.19.].

1945-1946 ўқув йилларида республика Маориф Министрлиги тизимида 5 та кундузги ва 3 та кечки таълим берадиган педагогика институтлари, 10 та кундузги ва 3 та кечки таълимдаги ўқитувчилар институтлари фаолият олиб борди. Агар 1923 йилда 2 та ўқитувчилар институти, 5 та педагогика билим юрти, 2 та педагогика техникуми, 7 та маориф институтлари[3, Б. 24] фаолияти кузатилган бўлса, 30 йил ичida таълим соҳасида ўсиш суръати ўрта даражада бўлди.

1-жадвал. Республикада 1945-1946 ўқув йилларида фаолият юритаётган ўқув юртлари битирувчилари сони: (сиртқида ўқиётганлардан ташқари)

[2, Б 41]

Ўқув юртлари	Талабалар сони (Жами)	маҳаллий миллат вакиллари	улардан ўзбеклар
педагогика институтлари	1531	723	199
кечки педагогика институти	670	283	63
ўқитувчилар институти	4304	2842	443
Кечки ўқитувчилар институти	52	21	17
Жами	6557	3869	722

Республикада 1945 йилда 10 та педагогика билим юртлари фаолият юритган. Лекин билим юртлари тўлиқ қувват билан ишлай олмаган. Чунки билим юртларининг моддий базаси яхши эмаслиги, ўқиш учун бинолар ажратилмаганлиги, талабалар тураг жойлари йўқлиги, ўқув қуроллари ва ўқув дастурлари етишмаслиги ўқишини қийинлаштиради. Кўқон шаҳридаги педагогика билим юрти талабаларининг тураг жойи текширилганда, улар хусусий уйларда келишув асосида турғанлиги, хоналар совуқ, ёритилмагани, дарс қилиш учун шароит умуман йўқлиги айтиб ўтилади.[6, Б. 1]

1947-1948 ўқув йилида педагогика билим юртларининг ўқув дастурлари тўрт йиллик муддатга мос келадиган қилиб ўзгартирилди. Асосий йўналиш- педагогика ва психология фанининг ўқув соатлари кўпайтирилди. Етти йиллик мактабни битирган ўқувчилар билим юртини 4 йил давомида, ўрта мактаб битиравчилари эса икки йил муддатда битириб чиқарди.

Республикада бошлангич синф ўқитувчиларига бўлган эҳтиёжни ҳисобга олиб педагогика билим юртлари қошида сиртқи бўлимлар очилди. 1946-1947 ўқув йилида республика педагогика билим юртларининг кундузги бўлимларида 736 та, сиртқи бўлимларида 312 та ўқитувчи тайёрланди. 1947-1948 ўқув йилларида эса битириб чиқсан ўқитувчilar сони кундузги бўлимда 1033 тага ва сиртқи бўлимда 711 тага етди[5, Б. 31].

Сиртқи бўлимлар сони тобора ошиб бора бошлади. 1948-1949 ўқув йилида 24 билим юртидан 15 тасида сиртқи бўлимлар очилиб, уларда 7032 та ўқитувчи ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда таълим олди. Тўртинчи беш йиллик охирига келиб республикада 25 та педагогика билим юртлари бўлиб, уларда 1950-1951 ўқув йилида 2214 та малакали мутахассислар тайёрлаб берилди[4, Б. 222]

1956 йилгача эркаклар ва аёллар алоҳида ўқитилган. 1943 йилда Тошкент педагогика институти, 2 та ўқитувчilar институти ва 6 та педагогика билим юртлари аёллар учун ажратилди. Мазкур ўқув юртларида ўқиётган талаба қизлар ўқиш учун тўланадиган пулдан озод қилинар, бепул ётоқхона ва овқат билан таъминланар эди[1, Б. 31]. Тошкент, Самарқанд, Марғилон, Кўқон, Хива шаҳарларидағи билим юртларида аёллар ўқитилган. Тошкент, Чимбой ва Марғилон педагогика билим юртларида эса эркаклар ўқитилиб, уларга ҳарбий таълим ва жисмоний тарбия ўқитувчilar тайёрланарди. 1948-1949 ўқув йилларида республикада фаолият олиб бораётган 12 та педагогика билим юртларида рус тили ўқитувчilar (ўзбек мактабларида), бошлангич синф ўқитувчilar ихтисосликлari берилар эди. Педагогика билим юртлари фаолиятида ҳам ўзгаришлар содир бўлди. Самарқанд, Хўжайлидаги эркаклар ўқийдиган педагогика билим юрти 1951 йилда жисмоний тарбияга ихтисослашган ўқув юртига айлантирилди. Марғилон шаҳридаги педагогика билим юртлари мактабгacha тарбия соҳасига ихтисослаштирилди. 1951-1955 йилларда педагогика билим юртлари томонидан мактаблар учун 8308 та мутахассис етиштириб берилди.

Педагогика билим юртларида асосан бошлангич синflar учун ўқитувchilar тайёрланар эди. Лекин 1956-1957 ўқув йилида республикадаги бир қатор педагогика билим юртлари тугатилиб, уларнинг ўрнига педагогика институтларда "Бошлангич таълим" факультетлари очилди. 1956-1958 ўқув йиллари давомида 12 та педагогика билим юртлари талабалар қабул қилишни тўхтатди. Республика бўйича 7 та педагогика билим юртлари қолдирилди. Уларда 2000 нафар талаба таҳсил олар эди[2, Б.56]. Оқибатда мактабларда бошлангич синф ўқитувchilar етишмаслиги ўткир муаммога айланди. Муаммонинг ечими сифатида 1961 йилда КПСС Марказий қўмитаси ва СССР Министрлар Кенгаши томонидан "Умумтаълим мактабларини ўқитувчи кадрлар билан таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида"ти[2, Б.72] қарор имзоланди. Натижада яна педагогика билим юртлари фаолияти қайта тикланди ва тўлиқ қувватда ишлай бошлади. 1965-1966 ўқув йилида Қарши, Андижон, Жиззах шаҳарларида ҳам педагогика билим юртлари очилди.

Хулоса қилиб айтганда иккинчи жаҳон урушидан кейин Ўзбекистонда педагоголар тайёрлаш учун бир қанча билим юртлари очилди. Педагоголар тайёрлаш учун вақтингча очилган ўқув курслари тугатилиб, ўрта маҳсус ўқув юртлари сони ошиб борди. Педагогика билим бериладиган ихтисосликлар сони ошди. Республикада ўқитувchilarга бўлган талабни қондиришда педагогика билим юртлари муҳим аҳамиятта эга бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар:

- [1] Кодиров И.К. Народное образование в Узбекской ССР за 30 лет. - Ташкент, 1954. - Б 126
- [2] Рахманов Н. Развитие педагогического образования в Узбекистане. - Т.: Узбекистан, 1976. - Б 176
- [3] Чориев А.Х. Народное образование и подготовка педагогических кадров в Узбекистане в условиях советского тоталитаризма: противоречия между системами традиционно-национальной и советской (20 - 30-е годы). Автореферат. - Ташкент, 1998. - Б 42
- [4] Эргашев Қ. Ўзбекистонда халқ таълим мининг ривожланиш тарихи. - Ташкент, 1996. - Б 343

- [5] Народное хозяйство Узбекистана за 50 лет. - Тошкент: Узбекистон, 1967. - Б 227
- [6] Ўқитувчилар газетаси. 1947 йил 23 октябр. № 57. 1-бет. "Ўқув юртига ёрдам керак"
- [7] Умумий ўрта маҳсус ва қасб-хунар таълими тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. <https://lex.uz/docs/3523206>

THE FEATURES OF THE AMERICAN FOREIGN POLICY IDENTITY AFTER 2001

Ernazarov Rustamjon Abdinazarovich

Doctoral student of the University of World Economy and Diplomacy

Telephone: +(998 90) 114 36 40

E-mail: RErnazarov@uwed.uz, RErnazarov91@gmail.com

Annotation. The U.S. foreign policy strategy is to build a more democratic, secure and prosperous world for the American nation and international community. The basis of the U.S. foreign policy is survival, liberty, democracy, prosperity, ideology protection, and global leadership approval. National security facilities play an important role in shaping foreign policy strategies. Mainly, it is the national security facility to preserve the nation as a political entity, to support the economic development and prosperity of America and the World, to maintain stability in the world, and to establish strong ties with the allies.

Key words: United States, foreign policy, "war on terror", national security, Afghanistan, Middle East, Trans-Pacific Partnership.

U.S. has mixed foreign policy as a "great power". Many experts said that U.S. need a big threat in its foreign policy. After 10 years from the collapse of Soviet Union U.S. searched a real threat for its foreign policy. Finally, terrorism was appeared as a real threat. Why U.S. need for threat? As we know, such instruments like terrorism and other ones are used for foreign policy mechanism by great powers like U.S. So, terrorism was played a key role in U.S.'s acts in Iraq, The Near East, Afghanistan and Pakistan.

Terrorism has been a major U.S. foreign policy threat since 2001. The September 11, 2001, terrorist attacks led to a review of priorities of U.S. foreign policy. Then, on September 17, 2002, the doctrine of J. Bush was established which contains the theses on terrorism threats to security. The doctrine was termed "axis of evil" [1]. The "axis of evil" includes countries such as Iraq, Iran and North Korea.

The National Security Strategy, announced in 2002, set the task of protecting the United States and the entire world from terrorism. Combating terrorism has become a global project. The National Security Strategy, announced in 2002, sets out the following priorities of American foreign policy: dissemination of political and economic freedom, peaceful relations with nations, respect for human rights. In his second term, Bush announced the policy of "spreading democracy, combating terrorism and tyranny" [2]. Concept of regime change was supplemented with a doctrine of preventive wars.

The 2006 National Security Strategy outlined that maintaining the security of the American people would be achieved by implementing two priority tasks: promoting freedom and effective democracy and countering threats by expanding its democracy [3]. It was believed that solving the problem of terrorism would be carried out by promoting democracy. The issues of preventing the spread of weapons of mass destruction and the resolution of regional conflicts were on the agenda. All regions of the world have been taken as the object of US foreign policy. The document reflects strategic relationships with US allies. The focus was on strengthening American-French relations in the fight against new threats, creating a coalition against terrorism and Islamic radicalism.

During the Obama administration in 2009-2012, US President focused on strengthening ties with the European Union, new power centers and international organizations to promote the US leadership in the World. In this regard, he emphasized the relations with Russia and developing China, the withdrawal of troops from Iraq, the reduction of weapons of mass destruction, the closure of the Guantanamo prison, the improvement of relations with the Muslim world and Africa, and the development of new strategies for combating terrorism in Afghanistan and Pakistan [4]. Also, Obama's vector of foreign policy has changed over the Asia-Pacific region.

The 2010 National Security Strategy sets out the following main goals of the U.S. foreign policy: The United States is committed to ensuring the security of its allies and partners, further developing the innovative economy, promoting universal values, and ensuring the United States leadership in international security. Forming asustainable order. The national security approach is based on 3D (defense, diplomacy, development). Combating terrorism, preventing the proliferation of weapons of mass destruction, regional conflicts and extensive cyber attacks are among the first threats to the world [5].

The Obama administration has pursued a counter-terrorism policy in the Middle East. This was reflected in the "Good enough" strategy that Al-Qaeda and Afghanistan, Libya, Iraq, Syria and Iran have seen [6]. A new military strategy developed in 2012 has raised the issue of ending the war in Iraq and Afghanistan,

reducing the cost of military expenditure and ending Arab revolutions. Particular attention was paid to the international authority of the Obama administration. Also, Obama administration emphasized on modernization of American Armed Forces, distribution of military forces by regions and spheres, and the maintenance of European defense responsibilities. From 2013 until now, Obama's prominent foreign policy priorities include the withdrawal of troops from Afghanistan as well as strengthening the Middle East conflicts, maintaining Euro-Atlantic cooperation, eliminating the effects of the global crisis and strengthening ties with the Asia-Pacific region.

In 2015, the United States announced a new National Security Strategy and the National Military Strategy. The main difference between the National Security Strategy is that the main attention emphasized on the relations with Russia. Russia's intervention in Ukraine's internal affairs is to be agreed upon with the European partners and to pursue a policy of economic and political isolation of Russia. It also announced that the strategy has begun to establish a new global economic order by the United States. The main point is the Trans-Pacific Partnership and Transatlantic Trade and Investment Partnership in the new National Security Strategy and the National Military Strategy [7]. The United States seeks to occupy a central position in partnership with two-thirds of the world's economy through the creation of a free trade zone.

Following priorities were determined as a priority purposes in the 2015 National Security Strategy: promote the security of the United States, its citizens, allies, and partners, develop US economics in a global open economic system that promotes cooperation in the World, respect universal values in the World, to achieve a solid partnership that promotes peace, security, and opportunities under the leadership of the United States to prepare for global challenges [8]. These interests are also reflected in the National Military Strategy published in June 2015. Many researchers (Larry Summers, the former US Secretary of State and Anne-Marie Slaughter, director of the New American Institute) argue that the United States pays attention to states in foreign policy but does not pay much attention to the population [9]. From the Bush era, counterterrorism plays a key role in US foreign policy and military strategies.

This National Security Strategy provides a vision for strengthening and sustaining American leadership in this still young century. It clarifies the purpose and promise of American power. It aims to advance our interests and values with initiative and from a position of strength. We will deter and defeat any adversary that threatens our national security and that of our allies. We confidently welcome the peaceful rise of other countries as partners to share the burdens for maintaining a more peaceful and prosperous world [10]. U.S.'s main interests in Asia were turned to Pacific and South-East Asia in this National Security Strategy. U.S. took into consideration Africa, China and North Korea much more than Russia or South America. But, Obama emphasized to China and India in 2010, in his first National Security Strategy. Barack Obama has set out a new national security strategy described as a clean break with the Bush doctrine of unilateralism, which addresses fresh challenges that include homegrown terrorism, cybersecurity and the rise of India and China [11].

In the same year U.S. adopted another strategy about military. The U.S. National Military Strategy is also about security which emphasized China and North Korea too. In this document main following national interests of U.S. were shown in two parts [12]:

1. U.S. enduring national interests:

- The security of the United States, its citizens, and U.S. allies and partners.
- A strong, innovative, and growing U.S. economy in an open international economic system that promotes opportunity and prosperity.
- Respect for universal values at home and around the world.
- A rules-based international order advanced by U.S. leadership that promotes peace, security, and opportunity through stronger cooperation to meet global challenges.

2. National security interests:

- The survival of the Nation.
- The prevention of catastrophic attack against U.S. territory.
- The security of the global economic system.
- The security, confidence, and reliability of our allies.
- The protection of American citizens abroad.
- The preservation and extension of universal values.

As a conclusion, U.S.' foreign policy interests are clear. But, the realization mechanisms are various. U.S. never forgets its allies and their security and prosperity. According to National Security Strategy in 2015 Central Asia is not one of the most important areas of the world for U.S. Because, Central Asia's name was mentioned only one time, but the name of Afghanistan was paid attention much more than 10 times. Security, prosperity, values and international order were main contents of this National Security Strategy

in 2015.

References:

1. Anthony H. Cordesman. Proliferation in the "Axis of Evil": North Korea, Iran, and Iraq. - CSIS, 2002. - P. 3. http://www.bits.de/public/documents/iraq/reports-docs/proliferation_axis02.pdf
2. Material from Larry Sabato and Karen O'connor. U.S. Foreign and Defense Policy: A Brief Overview. - 2012. - P. 8. http://2012-13-ushistory314.weebly.com/uploads/1/4/2/4/14247840/imperialism_packet_1.pdf
3. The 2006 National Security Strategy of the United States of America. - Washington: The White House, 2006. <https://www.state.gov/documents/organization/64884.pdf>
4. Robert Kagan. The Obama Administration's Foreign Policy Concepts: An Appraisal at One Year. - Foreign Policy Initiative, 2016. - P. 2. <http://ota.fas.org/reports/9106.pdf>
5. Thomas Donnelly and others. To Rebuild America's Military. - The Marilyn Ware Center for Security Studies, 2015 - P. 7. <http://www.aei.org/wp-content/uploads/2015/10/To-Rebuild-Americas-Military.pdf>
6. Ibid. - P. 11.
7. The National Security Strategy of the United States of America. - Washington: The White House, 2015. - P. 3. <http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2015/02/2015.pdf>
8. Ibid. P. 2.
9. Walsh, Bryan. What's Wrong With U.S. Foreign Policy? - TIME, 2015. - P. 2. <http://time.com/magazine/us/4766607/may-15th-2017-vol-189-no-18-u-s/>
10. National Security Strategy of the United States of America. - Washington: the White House, 2015. - P. 29. <http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2015/02/2015.pdf>
11. Barack Obama sets out security strategy based on diplomacy instead of war.- The Guardian, May, 2010. <https://www.theguardian.com/world/2010/may/27/us-national-security-strategy-report>
12. The National Military Strategy of the United States of America. - Washington: The White House, 2015. - P. 5. <http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2015/02/2015.pdf>

фикрларини доимий равишда ўрганиб бориши шаклини ишлаб чиқиши ва ишга тушириши. Ушбу шакл натижаларини форумлар, конференциялар, тақдимотлар ва учрашувлар доирасида фаолият юритаётган потенциал инвесторларга тарқатиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Чернышева Л.А. "Особенности привлечения и стимулирования иностранного инвестирования". 2016 йил. 87-бет.
- 2.Игнатенко Н.В. "Особенности процесса привлечения иностранных инвестиций". 2016 йил. 57-бет.
- 3.Бирка М.И. "Сущностная характеристика прямых иностранных инвестиций". 2012 йил. 301-бет.
- 4.Качур Р.П. "Прямые иностранные инвестиции и их влияние на реальный сектор экономики". 2012 йил. 249-бет.
- 5.Давлат статистика қўмитаси. Кириш тартиби: [<https://stat.uz/uz/press-slushba/novosti-uzbekistana.>]. (Кўрилган сана: 09/04/2020)
- 6.Худавердиева В.А. "Стратегия привлечения иностранных инвестиций в экономику". 2014 йил. 62-бет.

Интернет сайтлар.

www.stat.uz - Давлат статистика қўмитаси.